

Tataro.

Kiraka: Taiboranakin taian bebwa mai iroun te Oteta Tienera. Ana ribooti te Oteta Tienera i aon ana akaunti te Television Kiribati Limited ibukin te ririki ae toki n 31 n Ritemba 2001 – 2005.

Beebwa No. 06/07

TITIRAKI AO KAEKAAIA

Tibiika: Te moan titiraki ae mena i matara nambwa 95 mai iroun te Tia Tei mai Kuria. Te Tia Tei.

ANGANAKIN KAUNTIRA MWAKURI NI KATEITEI I AON ABA

Ms. Veronika Bakeua: Ko rabwa Tibiika. N te ingabong aio Tibiika, ao I a manga tabeka naba bwanau ni kamauri nakoim, te Beretitenti ae karineaki ma ana Minitita, Taan Tei ni Kai ni Baire n Auti ni Maungatabu Kiribati ao I aki kona ni mwaninga taekan abau are mamaten nanou are Kuria ao ai kain Kiribati ae bwanin. Kam na bane ni mauri!. Tibiika, i aon te ota bebwa ao I kukurei n tabeka au titiraki ae nambwana 95 ae kangai taekana. *E kona te Tautaeaka ni iangoa anganakia taian Kauntira karaoan karikirake ni kateitei aika tau buburaia bwa e aonga n totokoaki te kanganga ae waeremwen tian karikirake aika a nanonaki ikai?* Ko rabwa Tibiika.

Tibiika: Ti a ongora kaekan mai iroun te Minitita Ibukin Aba Inanoa.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire ko rabwa ao I a katenabitiai naba ma ana kamauri te Tia Tei ae karineaki mai Kuria n te ingabong aei n aron are e a tia ni karaoia ao kanga ti a kakerakea naba teutana nakon te abamwakoro are i Mainikuna. Ko rabwa te Tia Babaire.

Aio ngkanne kaekan ana titiraki te Tia Tei ae karineaki. *Te Tia Babaire, e kona te Tautaeaka ni kariaia Kauntira bwa a na karaoi karikirake aika uarereke ngkana e botau ma ana konabwai te Kauntira.* Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki mai Kuria.

Ms. Veronika Bakeua: Ao buokan riki au titiraki te Tia Babaire. E rabwa te Tautaeaka n ana kaeka ae moan te tamaroa ibukin au titiraki ibukia kain naba abau ae Kuria, ao I kakoaua te Tia Babaire bwa ana tia kateitei te Kauntira ngkai i aon abau ae Kuria bon te aomata naba ae e bebwa n aron ae kantaningaki. Au titiraki te Tia Babaire, e kona te Minitita n nora riain ae te Kauntira e nang boni kateirakea ana aomata ae iai te koaua irouna bwa e bebwa? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire ko rabwa ao e rabwa riki

reitan te kani kamataata i aon te titiraki aio. Ao n aron are I a tia ni kaeka ao au kantaninga bwa e kaea raoi nanon are e a manga kauataoa riki te Tia Tei ae karineaki, ao n aron ae na ataki ke n ataia te Auti aio. Ti a tia ni waaki i aon abamwakoro tabeua n waakini aekakin karikirake aikai n aron karaoana i bon irouia Kauntira ike a bon karekea iai aia aomata ake a kona ni karaoi karikirake akanne te Tia Babaire. Ngaia bwa ai iai ana tia kabenta te Kauntira i Kuria ae e mwatai ao e taneiai n te mwakuri ao I taku bwa e na bon akea ngkanne ara kanganga n reitaki ma te Botaki ni Mwakuri ae te Works n rinanon anne ke ni kariaia anne bwa e na buoka naba aron kawaekoan katian karikirake ao mwakurian karikirake. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei.

Ms. Veronika Bakeua: E rabwa te Tia Babaire te Minitita ao ai kabanean buokan au titiraki te Tia Babaire bwa e kakoauaki ao e noraki ngkai aron te kateitei irouia taan kateitei ake ana aomata te Tautaeka bwa a tia ni karaoi aia mwakuri aika aki nako raoi n abamwakoro, ngaia are n te tai aio I boni bubuti nakon te Tautaeka bwa e bia nora aio ae aki tia moan bwaai ake a karaoaki ao e bane mwaneia. Ngaia are n te tai aio, I a boni kabaea bain te Tautaeka bwa e bia nora aio ao tao n ningai ngkanne te tai ae na waekoa iai ni karaoaki aio ke n anganaki te

Kauntira bwa e na karaoa aio, e bia nora aio te Tautaeka. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire e rabwa riki buokan te titiraki ao e koaua ae teuana te kanganga n taai aika nako ae a tia n riki, aki nako raoin mwakurian karikirake te Tia Babaire. Ao anne naba kanga are e rinanoaki inanon te babaire ae boou aio are e na taraki naba bwa e na toki manga te waaki are iai tabeman tao ara taan mwakuri are aongkoa n tabetai n aki karaoi raoi karikirake ao a karaoi n aki akaka. Ngaia are aongkoa aio reitan naba kanga te katamaroa nakon te itera aio ao ara kantaninga bwa e na ibuouboki nakon katokan anne, n aron are I a tia n taekinna te Tia Babaire bwa e a tia ni waaki man te ririki ae nako te waaki aio ao aba aika tia ni waaki iai, Makin, abau ae Aranuka, Tamana are a bon anganaki ngkanne aia karikirake bwa a na boni karaoi rinanon aia Kauntira. N te tai naba aio ao ti a tia ni kanakoai wireless nakon Kauntira naba i bukin karikirake ake bain te ririki ae nako bwa a na kaongoira bwa a tauraoi ni karaoi ke aki, ao ngkana aki ao iai ngkanne kawaina iroun te Botaki ni mwakuri are e mwakuri karikirake are aongkoa e na karaoa ngkanne te tender i aon aikai ngkana ai bon akea ae kona ni karaoia man te abamwakoro anne te Tia Babaire. Reitan riki anne ao ti kukurei naba n

taekinna bwa kambwana ake a wakini naba karikirake, a tauraoi naba n angania Kauntira kanga karikirake ake kanga a kona n uaraoi buburaia bwa a na karaoi naba ao te katoto teuana ngkanne tao te kambwana ae TSKL are e a tia naba ni kona n angania Kauntira tabeua katean auti n tarebon n aba akanne bwa a na boni karaoi naba n te tai aei. Ngaia are I taku bwa e na rau nanon te Tia Tei ae karineaki mai Kuria, ao a na rau nanoia te Kauntira ni Kuria ao kain Kuria ao tao bon aban Kiribati ae bwanin, bwa aio te tai teuana are ti a kona iai ni kaunga aron te rabakau ni mwakuri karikirake n itera ake a boni kona iai te Tia Babaire ao e na waakinaki aio ni buoki riki mwakuri ni karikirake ake ti teimatoa iai n 20 tabun te karikirake ni katoa Kauntira ni katoa ririki ao ti tangiria naba bwa e na waekoa n tia. Ngaia are ngkai e aonga n rau nanon te Tia Tei ao te Auti aio bwa te Tautaeaka ngkai ae waaki i aon aio te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Ms. Veronika Bakeua: Ko rabwa te Tia Babaire ao I taku bwa a bon ongo kain abau ae Kuria ao Kauntira a bon ongo mwin aia bubuti ae I a tia n tabekia nakon te Tautaeaka, ao e rabwa te Tautaeaka. Bon au bubuti irarikina e kona ngkanne taitaoka te Minitita n nora ngkai Kuria n anganna naba n aron Aranuka ao e kona n angan ngkanne Kuria bwa e na manga boni inaomata ni katiai bwaai ni

kabane ake aki tia irouia taan kateitei. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire, I taku bwa I a tia ni kaeka anne ao N aron are I kabwarabwara e tauraoi te Tautaeaka te Tia Babaire. Ao n aron are ti rereitaki iai ma kain te Public Works, ao I taku bwa e bon ongo naba ngkai te Minitita are tabena aio bwa ti a iraorao i aon waaki aikai ao ni kaeka nanon te tabeka are e tabekaki n te iangabong aei. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei mai Nikunau.

Mr. Rimeta Beniamina: Ko rabwa te Tia Babaire, ao I kaitau nakon ana titiraki te Tia Tei temanna te mai Kuria ae e teretere iai kanga tinetinen te mwakuri i aon te karikirake. I kan reita buokan te titiraki, ao I ataia bwa iai ana karikirake Nikunau are e mwaneweia te Minitita ni Bowin te ririki ae nako bwa e na waaki ni moan te ririki aio ae te women's centre. E kona n reke naba kanga te aekaki n iango aio are ngkana arona bwa iai ana aomata te Kauntira n Nikunau ae kona ni waakina te kateitei aio ao tao e anganaki naba ngkana arona bwa tao e nang reke mwanena tao imwain banen te term aei, n te aro bwa e na aki manga reke te kanganga ae tao e a tia n rotaki iai Kuria bwa e aikoa tia ana kateitei ke tao te karikirake i aon te kateitei. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire e rabwa te Tia Tei temanna mai Nikunau ibukin buokan te titiraki are e a tia n tabekia n te ingabong aio ao I kukurei n taekinna man ana ribooti te Works are e a tia n reke inanoni baira bwa iai onoua aba ngkai ae a kaninganingaki bwa a na kaokaki nakon Kauntira bwa iai aia kona ni kateia ke aki. Aikai ibukin karikirake aika ibukin ae a na wakinaki n te ririki aio are bain te ririki ae nako. Makin ma ana Kauntira ae boou, Marakei ma ana Kauntira naba ae boou, Abaiang ma ana Workshop ao ana tool, Aranuka ma ana auti n takataka, Nikunau ma ana community center ao Arorae ma ana karabuti ao ana aobiti ni bureitiman. Ngaia are I taku bwa e a kaeka ngkanne ana tabeka te Tia Tei mai Nikunau bwa Nikunau e rin naba ngkai are aongkoa e na noraki naba ana konabwai Nikunau ibukin karaoan te karikirake anne. E rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei mai Banaba.

Mr. Timon R. Aneri: Ko rabwa Tibiika. Tao I anga naba te kaitau nakon te Tia Tei mai Kuria n ana titiraki ae wene imatara n te tai aei. Akea te bwai ae I kan taekinna te Tibiika, ma I kani butia naba te Minitita bwa I kakoaua bwa ara ice-maker e tuai man roko i Banaba i aoni kawaina. Kanga I aki ataia bwa

tera ae e a rangi n bae iai. Ao ngkana iai te kanganga ao ti kona naba n rinnako inanon te aekaki ni kantaninga aei ao Banaba e tauraoi naba ni boni karaoa ana bwai ngkana e rangi ni waeremwe i aan te kantaninga are e rangi n raroa nako. Tera ngke ti anganaki naba ngaira kain Banaba bwa ti na boni karaoi ara waaki. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire, au kantaninga bwa e mataata au kakaeka are I anga bwa e tiera ni kabuta aron au kaeka are I anga ao aba ni kabane a boni bane ni kawaraki moa. A na boni bane moa n tuangaki ke ni kaongoaki bwa a tauraoi ni waakina aia karikirake ke aki. Ao ngkana aki ngkanne, ao ngaia are I taku arei e na okira ngkanne te Works ao e na wakina kawaina are e na karaoaki n te tender. Tao ngkana arona bwa e a roko riki n ae kanga e a technical ke tao e a rangi ni buburakaei riki te Tia Babaire are tao ti taku bwa tao e a kona n aikoa rotia Kauntira, tao e koaua tao te Auti ni kamaitoro te tabo teuana. E koaua te kateitei e kona ni kateaki irouia taan kateitei ma tao bwaina nako ngkanne tera te Tia Babaire ao tao e na iai ngkanne teutana kainnanoan rakan te rabakau i aona. Ma N na karaua nanon te Tia Tei mai Banaba bwa e tobwaki ana kanganga are e waekoan karokoan ana karikirake ao katan naba katiana n te tai ae

waekoa man ara itera are e tabeakini katian karikirake te Tia Babaire ao ko rabwa.

Tibiika: Ti a nakon te titiraki are i mwina ngkanne i aon ara ota bebwa, te titiraki mai iroun te Tia Tei mai Abaiang temanna nambwa 63. Te Tia Tei.

**ANGANAKIN RIKI ANA MWANE
TE KIRIBATI HANDICRAFT
LOCAL PRODUCE**

Mr. Teatao Teannaki: Amwarake ao bwai ni Kiribati boni ngaia teuana aia anga ni kareke tianti kain aon aba. E kona te Tautaeaka ni kariaia anganakin te Kiribati Handicraft Local Produce riki ana mwane te kambwana aio bwa e aonga ni kona ni kaitarai ana karekemwane?

Tibiika: Ti na ongora kaekana mai iroun te Minitita n te Commerce, Industry and Cooperatives.

Hon. Martin Tofinga: Ko rabwa te Tia Babaire, ao imwain ae I kanakoa kaekan te titiraki. Bon te bwana naba ni kamauri tao bon nakoia riki kain te Kiribati Handicraft Local produce n te ingabong aio te Tia Babaire. Te kaeka nakon ana titiraki te Tia Tei temanna ae karineaki mai Abaiang, bon Eng. Te Tautaeaka e na buoka te KHLP bwa e aonga n rikirake ao n rababa ana waaki. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Teatao Teannaki: E rabwa ana kaeka te Minitita ae

karineaki. Ma tera ae e riki nakon te kambwana aio. Ao e rabwa ae taekinna bwa e na buokaki iroun te Tautaeaka, ma tera ae riki e kona ni kabwarabwara. Bwa tera ae riki n taai aika nako, a okioki aomata ma a okioki ma a okioki. Ae nanona e teretere bwa e aki tau te mwane ae e anganaki te kambwana aio. E kona ni kakoaua anne te Minitita?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Ao tao e koaua ngkana tao tarakina anne iroun te Tia Tei ae karineaki, ma n aron ae I ataia. Eng, iai te mwane ae katauaki ae \$300,000 are e a tia n tauraai inanoni bain te Finance iaan mwakurian te project document. Ao e koaua e a tia n anganaki ni kamwamwaki, iai ae anganaki tao \$60,000, iai ae e a manga anganaki tao \$30,000.00, \$20,000.00, \$110,000.00. Ti kakoaua bwa ana balance ngkai te kambwana aio inanoni bain te Finance \$190,000.00 te Tia Babaire. Ngaia anne aron tein biribirin te mwane. Anne ana balance are e kona ni manga reke irouna te Tia Babaire ngkana e a manga kainnanaoia.

Tibiika: Te Tia Tei.

Mr. Teatao Teannaki: Buokan riki te titiraki te Tia Babaire. Ma tao a boni bwainikirinaki aomata ni kaokiokaki ke tao e a kanga arona te Tia Babaire. E a kani bwi okiokirakin te kambwana aio, ao te kaeka ae ti anganaki e

tuai ni kaotinakoaki te mwane. E aera ngkai e karaoaki anne, a na boni kainnakoaki aomata ni kaokiokaki? E kona ni karaua ni kabwarabwara riki te Minitita, bwa e kanga ngkai e riki aei ao ngaia iai te mwane ao e aera. Tera te bwai ae riki?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Ao e koaua te Tia Babaire, n aron ae I taekinna iai te mwane. Te balance ngkai iai ae e a bon tibwa manga nako n te namwakaina aio. Anne te kabanea ae e a tibwa manga nako naba. Ao iai ae a manga reke naba ae \$110,000 riki. N aron ae I taekinna ao \$190,000.00 ana balance ngkai, ao aron anakina te Tia Babaire are tao bon mai iroun te kambwana aio ngaia are e na manga kawenea ana bubuti ngkana tao manga tangirana riki mai iroun te Finance. Ao tao e koaua tao iai memere n taabo tabeua ao ti aki kona n ataia bwa tao mai iaa te Tia Babaire, ma I bon teimatoa n taekinna ikai bwa iai te mwane, iai ana balance naba te rabwata aio iroun te Finance. Ao tao ti na tara aio te Tia Babaire tao ni kaumakia riki ni kabirimaka ngkana iai memeren nakon te mwane nakon te Finance nakon te kambwana aio te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Teatao Teannaki: Buokan riki te titiraki te Tia Babaire. Ngaia bon iai te mwane ae

teretere, ma e aera ngkai e kona ni karaoaki are e kammwamwaki? Tera te bwai ae riki. Aki onimakinaki taan mwakuri n te kambwana aio ke tao tera bukina, ngkai a okioki aomata ma a okioki. E a bwara nanoia ao a nang karaoa te mwaan are e nang katea te kambwana n te Bowi ibukin te aekaki ni mwaan aei, ma e rabwa bwa ti kataia ni buokia aomata. E aoria bwa ti na kataia ni buoki ngkami, ao ngaia tao e boni kaman buokia te Minitita ae tabena ao e aera e aki kaman karaoa anne. E bon taninga te kabanea ni miniti.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: E koaua ti na karautaeka n aio te Tia Babaire, I bon teimatoa n taekinna bwa iai te mwane ao e koaua tao iai baena n aron ae I taekinna. Eng, ngai temanna naba ae N na tauraoi naba ni ibuouboki n anne ao N na rangi ni butimwaea naba te itera anne ngkana tao ti kauataboa riki tao man ara Botaki ni mwakuri riki man ara Headquarter n uaia ni kabirimwaka riki te itera anne. Ti na anga ara ibuouboki n te itera aio te Tia Babaire ma are te rabwata ni kambwana aio are bon iai ana Board of directors ao iai ana komete ao bon iai ana taan mwakuri. Ao ti bon onimakinia naba te koraki aikai bwa a na waaki inanon te koaua aio, ma tao n aron naba te waaki n aron ara kataratara tao kanakoakin te mwane tao boni tao iai kanoan aia work program

are tao n te tai aio a na ana te aekaki ni mwaiti anne. Ma e aoria ti na tara aio te Tia Babaire ni mwakuri riki ma te kambwana aio ibukin kanakoan ana mwane are e na tau riki are tao e na aki tinetinea ana waaki te kambwana te Tia Babaire. Ko bati n rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Teatao Teannaki: Kabanean buokan te titiraki te Tia Babaire. Ti a bubuti nakon te Minitita ao nakoia kain ana Board te kambwana aio bwa a na nora riki te itera aio bwa a nang aki bwainikirinaki aomata bwa a kaokiokaki ma a kaokiokaki. E rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Ti kaitaua bwanan te Tia Tei mai Abaiang temanna i aon te itera aio ao ti kakoaua bwa e rangi ni bongana te rabwata aio ao tao e nang bon reitaki naba ma ngaia te Tia Babaire, ao e koaua ti na kaumakia tao riki bon te Board te Tia Babaire. Tao a bon ongo naba bwana n te tai aio, ti a butia naba bwa tao ti a reitaki naba ma ngaia kain te Board ao tao bon te management. Ao e koaua tao bon te koraki ake a bon rekereke ma aron waakin te itera aio te Tia Babaire. Ti a uai n reitaki ma ngaia n tobwa te kanganga n aron ae mwaneweaki tao tiatianakin kabwakakin te mwane te Tia Babaire. Tao ti a tara aio te Tia Babaire ao ti a kaitaua riki bwanan te Tia Tei

temanna mai Abaiang. Ko rabwa.

Tibiika: N na angan te Tia Tei mai Butaritari te kanimaua n titiraki ao te kaonoua n titiraki, I anganiko te Tia Tei mai Nikunau.

Mr. Toakai Koririntetaake: Ko rabwa Tibiika. Ao I kan reita ana titiraki te Tia Tei mai Abaiang are kanga ti bon rekereke naba iai ngaira kain Butaritari bwa iai ngkoa ara iokinibwai ma te kambwana aio inanon te ririki 2005 i aon te banana te Kauntira ni Butaritari.

Tera te bwai ae riki? Ngke e moan nako ara banana nakoina ao tao imwin 6 namwakaina ao e a tibwa reke mwanena. Ao ti ngae naba n okiokira te Manatia n te kambwana aio ao anne, e tuai n reke te mwane, e tuai n reke te mwane. Ni karokoa ti a manga kanakoa ara kauoua n lots ae tao uoua namwakaina imwina ngke e a tia n reke ara mwane ao ai 1 tabun te ririki imwina ao e reke ara mwane. Ao aio te aekaki ni kanganga are I taku bwa e riai n tobwaki ao e riai n taraki iroun te Tautaeaka bwa tera ae riai ni karaoaki. E kona n nora aei te Tautaeaka?

Tibiika: E nakoim te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Ti kaitaua te Tia Tei temanna mai Butaritari ao e koaua ti ongora te baene e tia ni kawenea ikai ao e koaua bwa ikanne, e koaua tao ikai tao n 2004 ke 2005 are e nanonna ikai ao tao e a manga reke aia

mwane tao mwin kanakoan aia banana ao tao e koaua tao e wene inanon te 6 n namwakaina ao I taku bwa ti nor ate kanganga ikai te Tia Babaire ao ti aki naba kakewea. Ao n aron ae I a tia n taekinna, ti na kataia n tara aio ao ti na uaia n ikarekebai ao n uaia n tobwaia te Tia Babaire. I kan ti reitia naba ikai te Tia Babaire bwa a na waaki te kambwana aio ngkoa, iai ana agent i aon aba. Iai ana agent i aon aba are aongkoa te naan island project officers are kanga a katabeaki naba n te itera aio ao iai te imprest are aongkoa anganaki te naan IPO ibukin te itera aio. E noraki naba ao tao e kakoauaki bwa n taabo tabeua aki rangi kabonganaki te naan imprest are a wene inanoni baia te naan IPO. Iai ngkanne te bae manga tarakina aio iroun te kambwana ao te bwai ae riki, e aki ngkanne karaoa te aekaki n waaki are e a tia ni karaoia mai mwaina, ai aron ngkai e a boni kaungaki ngkanne te rabwata teuana ma teuana bwa aongkoa e a boni karokoa ana bwai ke tao bwaai ake a na kaboaki nako i bon irouna i aon Tarawa ao a kaokaki mwin te naan kabanemwane akanne te Tia Babaire. Kanga aio reitan ngkoa te rongorongon i aon te itera aio, ao tao N na reitia naba teutana naba i aon naba te kambwana aio bwa are a manga tauraoi naba ni kanakoi bwaai tabeua ao a tara Kiritimati n te tai aio. Eng, e rangi ni korakora kaungakin ngkai te rabwata teuana mai Kiritimati ni butimwaei bwaai n aekakin te

rauara, te kora ao itera riki tabeua te Tia Babaire. Ko bati n rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te kabanea n titiraki e nakoim te Tia Tei mai Nikunau.

Mr. Rimeta Beniamina: Ko rabwa te Tia Babaire ao I kani buoka te titiraki are e a tia n tabekia temanna te Tia Tei mai ae I taku bwa e rangi n tamaroa nakoia kain Kiribati. Ti kaongoaki bwa e kamwamwaki te mwane nakon te bwai ni Kiribati, ti na bubuti bwa n ningai ao e na kanakoaki te mwane tao \$50,000 ke e kani \$100,000 n te aro bwa aonga aba naba akana tabeua ao kain Nikunau ngkai a iangoia bwa a na karin naba n te mwakete aio. Ao I a tia n ongora bwa ngaia e bon aki taut e mwane inanoni bain te kambwana aio, I tarebon imwin bowin te Auti n Tei n te bong aei. Ti na butia te Minitita bwa e na kanakoa ni ingabong tao \$100,000 bwa e aonga ni waaki te waaki. Ao buokan raoi au titiraki are I kan tabekia, iai te kataumwane ae \$150,000 ibukin 2007 ae aranaki bwa te freight subsidy local produce iaan te subsidies and grants. I a kan titiraki bwa aio te itera ni mwane e nakea. E aki kabongana te handicraft ao ngkana e aki, antai ae kabongana te Tia Babaire ngkana arona bwa e na bon riai naba ni kabonganaki naba ibukin itera aikai ao ti na bubuti bwa e na kanakoaki naba te mwane anne. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire e rabwa bwa ai uoua tein rabwatan te titiraki n te tai aio. Ao e koaua te moan, a kawenea te bubuti i aon tarakin are aongkoa e na waekoa ni buokaki te kambwana aio tao n anganaki naba ana mwane tao nakon te ingabong. E kona n abwabwaki teutana aroni mwakuriana te Tia Babaire, ma N na kawenea ikai ara kaeka bwa ti na reitaki ma te kambwana aio n tara te itera aio te Tia Babaire.

Te kauoua tao e mwanewea te *subsidy grant* are e taekinna. Ngkana arona bwa tao bon aio e na riai naba n rekereke ma te kambwana aio ao tao ti na manga reitaki ngkanne ma rabwatan te Financc ao n taraia bwa te atu ni mwane aio bwa boni ngaia n nnena naba ae na riai n nako n te kambwana aio ao ti na tara naba anne te Tia Babaire. Ko bati n rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a nakon te titiraki are inwina i aon ara ota bebwa, te titiraki nambwa 12 mai iroun te Tia Tei mai Nikunau. Te Tia Tei.

**KABWARABWARA I AON ANA
KAI NI BAIRE TE TAUTAIEKA
IAON TAEKAN TE ROO**

Mr. Kaneang Betero: Ko rabwa te Tia Babaire. E koaua n te ingabong aio ao are bon te moaningabong ngaia are te bwana ni kamauri n te ingabong

aio. Kam na bane ni mauri n te tai aei. Kam na bane ni mauri!

E koaua I a kukurei n tabeka au titiraki ane iaon te Ota bebwa n nambwana 12 ma taekana ae kangai. *N tain katanoatakin araia ataei ake a bwati nakon te Form IV ni kauarinan aika mwaiti ao e noraki ke e ataki mai iai bwa a tia ni babaireaki nako ataei akanne nakon uoua te karinan: (i) buokan te roo ao (ii) aki buokan te roo. I kan titirakina te Minitita are tabena bwa e na anga ana kabwarabwara ae e itiaki iaon te Kora ni Kaeti ae boou reirei ae kaweneaki ngkai ao ni iraki nanona.* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika : Ti a ongora kaekana mai iroun te Minitita n te Education ao te Kauoman.

Hon. Tetabo Nakara: Kabwara au bure te Tia Babaire bwa tiaki te Kauoman ni Beretitenti te Minitita n te Reirei. Te Tia Babaire aio kaekan te titiraki. *Te Tibiika, I kan kabwarabwara nakon te Tia Tei ae rine bwa e aki boou reirei te Kora ni Kaeti ae katanoatan araia ataei ake a reke nakon te koraki au(4) ni kauarinan aika kakaokoro. N ririki aika nako ao e bon ti tabe te Tautaeaka ni kakatanoata araia naake a roko aia bwi n ana criteria ke ana Kai ni Baire te Tautaeaka, aikai ana buokaki rooia ao ai bon tabeua Aron katanoatan araia aia ataei ake a rinea i tinaniku ana Kai ni Baire te Tautaeaka ao ake aki reke nakoia buokan te roo.* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: I kabwara moa au bure nakon te Minitita n te Education tao I aki up to date ma te bae e riki. Te Tia Tei mai Nikunau.

Mr. Kaneang Betero : E rabwa te Tia Babaire ao e rabwa are e kabwarabwaraki i aon te kakaeka ma n aron ae e a bon ataki te Tia Babaire ao bon te taneiai naba bwa n te tai are e mwaneweaki aram n te rerio ao ko ataia naba bwa ko bwaati, ao ngkana ko bwaati ao ko ataia bwa e na reke iroum te buoka. Ma e ngae n anne ao aio buokan te titiraki. E kona ngkanne n te Minitita ni katerea bwa iai te pass mark nakon te buoka n roo ke tao te mwane are e katautauaki bwa tibwan te abamwakoro n te tabo teuana ma teuana.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Tetabo Nakara: Te Tia Babaire ao N na butia te Tia Tei bwa I aki rangi n ota raoi n ana titiraki ao e na kaokia riki taiaoka.

Tibiika: Kaokia riki te Tia Tei

Mr. Kaneang Betero: E rabwa te Tibiika. E kangai buokan au titiraki. E kona ngkanne ni katerea ke ni kabwarabwara te Minitita bwa iai te pass mark nakon te buoka n roo ke tao iai te mwaiti ae katautau bwa kanga tibwan te abamwakoro teuana ma teuana?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Tetabo Nakara: E rabwa buokan te titiraki te Tia Babaire. Akea tibwan te abamwakoro bwa te bwaati ae kabonganaki, ao te bwaati anne te Tia Babaire botan te bwi ae 17 i aon te naan subject aika teniua cores subject, ae nanona akanne te Kiribati, te English ao te Maths. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Kaneang Betero: E rangi n rabwa buokan kaekan te titiraki, ao e koaua ao ngkanne ni kaitaraki ma te pass mark ke tao te criteria n aron te naan subject akana teniua akanne ao mwaitia aongkoa 17. Iai ana iango te Tautaeaka ni kakerikaka riki te mwaiti aio ni kaitaraia ke tao ni kabubura riki n te aro bwa a na kona riki ni bane ni bwaati ataei bwa e ataki bwa te kainnanao teuana ae bubura ngkai, bon te roo ao bon angina te tei ngkai ae e nang kaotinakoaki bwa are e aki tau naba roona. Kanga iai riki ana iango te Tautaeaka ni buoka riki te kabwaati make i aon te itera aio, taiaoka.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Tetabo Nakara: Te Tia Babaire tao N na okira moa are te moan kaeka. 6 te subject ao 3 te core subject mai iai bwa te 1. English, 2. Kiribati ao 3 te Numera. Ao man subject akana onoua akanne te Tia Babaire ao botan te bwi iai are e na kona n angan te ataei te bwaati 16 te *accredited*. Ni kaekan ngkanne

te titiraki ae kauoua te Tia Babaire, n te tai aio ao a rawata ataei aika reke, ma iaan tao korakoran te kataumwane te Tia Babaire ao akanne akana a kona n ti raumeaki nako iai. Ko rabwa.

Tibiika: E nakoim te Tia Tei.

Mr. Kaneang Betero: E rangi n rabwa te Tia Babaire ao I taku bwa e a moanna n teretere riki ao e a moanna ota riki ma e aoria bwa N na boni kabanea riki au titiraki imwain ae I kanakoa. Ao ngkanne tao teuana riki te titiraki kanga buokan naba arei. Ao e kona naba te Minitita ni katereterea bwa iraman ataein Kiribati ake a butimwaeaki inanon te ririki ae 2006 ao 2007 bwa n te aro ae a kona n reke aia ware ae ti na kona iai ni kaboware ma te ririki 2006 ao te ririki 2007.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Tetabo Nakara: Te Tia Babaire N na karautaeka nakon te Tia Tei ae karineaki, e aki reke irou mwin 2006 ma e reke ngkanne te Tia Babaire kanoan 2007 aio ae te mwaiti n ataei 1,050. Ae nanona e kangai te Tia Babaire bwa 1050. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Kaneang Betero: Kabaneana te Tia Babaire. Tao I anga ake nikirana nakoia ake a kan buokan te titiraki. Ma I kan titiraki ngkanne ni kaineta aron te mwaiti are I kani buoka iai au

titiraki are te kabanea n titiraki are kangai. Bwa iraman ataein te koraki 6 ke iraman ataei n 2006, ao iraman ataei n 2007, bwa I kani kakoroa nanon te taeka are n te titiraki nambwa 2 are I kangai. Bwa iraman te mwaiti ao nakon au titiraki aio bwa I kani kakaea raoi bwa tera ae riki bwa ti tebo bwa tarana n te ongora n te rerio te Tia Babaire, iai te kerikaki n te mwaiti ibukin 2007 ma e a rangin i kamwaitia te tei are e aki buokaki roona. Ngaia are anne ngkanne te bwai ae kaminoa te nano n te ongora te Tia Babaire, bwa are aongora taan ongora ao kaaro ao e rangi ni mwaiti te ara ae nako. Ma n aron te mwaiti ae e ataki ngaia e a boni rangi n kewe, ngaia anne bukin kakae an raoi te ware are 2006 ao 2007 bwa e aonga n reke te kaboware imarenaia. Ma e ngae n anne ao te kabanea n titiraki ngkanne are N na kanakoa, I bubutia te Minitita bwa e kona ni boni karekea raoi te ware aio irouna n te tai are e taku bwa e na angaraoi bwa e aonga ni karekea angana bwa ti aonga ni manga mwakuri i aona te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Tetabo Nakara: E rabwa te Tia Babaire. Eng, N na karekea anne ao au katautau iai te Tia Babaire ao kanga au ururing e aki rangi ni bubura te kaokoro. Ma e koaua ae iai ataei ngkanne akana aki bwaati nakon, e rangi n rawata te ataei are e aki bwaati ao ane e aki buokaki roona. Tao

I a katanoata naba ikai te Tia Babaire bwa n te tai aio ngkanne ao iai ana iango te botakin reirei tao boni man aia bubuti naba kaaro inanon tain kawaran maneabaia ao e a tia ngkanne n taraki te iango teuana ae e tabe ngkai ni mwakuriaki, ao te iango aio te Tia Babaire e kangai. Bwa inanon te kabwaati nakon te koraki 4, ngkana arona bwa a bwati ataei man te JSS nakon te koraki 4 n Kauarinan aika kakaokoro ao ngkana e bane te koraki 4 ao te Kora ni Kaeti ke te Kai ni Baire n te tai aio, a manga automatic ataei aikai ni bwaati nakon te koraki 5. Akea te ukeuke ae karaoaki ma a boni karinaki naba nakon te koraki 5. Katamaroan ngkanne te itera aio, e na kangai ngkanne. Ngkana arona bwa e tia raoi kamwakuriana te Tia Babaire ao katamaroana e na kangai ngkanne. Ni koraki 4 ngkana ko a roko ni koraki 4, ko na manga ukeraki naba nakon te koraki 5, ao ngkana arona bwa ko aki bwaati nakon te koraki 5 ao ngkoe are e reke nakoim te buoka n te moantai, e na manga anaki te buoka anne mai iroum ao e na manga anganaki te ataei are e bwaati. Ngaia are kaaro ngkanne ake a keiakina aia roo n te koraki 4 ngkai, ae nanona e aki reke nakoia te buoka ngkana iai te kekeiaki irouia aia ataei inanon te koraki 4 ao te koraki 5 ngkanne e nang e kona ngkanne n reke nakoia te buoka ngkana arona bwa a boni kekeiaki raoi aia ataei. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei mai taekinna.

Mr. Teburoro Tito: Te Tia Babaire I kani buoka te titiraki ao I karabwa te Tia Tei mai Nikunau are e tabeka te titiraki aei bwa bon aia titiraki naba karo ake e aki ronaki natia te Tia Babaire ao are a boni kaota mimia iai. I kan titirakina te Minitita ni kangai te Tia Babaire. Bwa e aera te Tautaeaka ngkai e a manga bita aron te waaki are e a tia n taneiai te aba are ni kabane ataei ake a bwaati nakon te koraki 4 n Tautaeaka ake a nako n ara tai, a bane n ronaki iroun te Tautaeaka. A bane n anganaki te buoka. Bukin tera ngkai ko a manga bitia ni kataia ni korouaia mai nukana. Kanga tera nanon ae ko a manga korouaa te mwaiti aei te Tia Babaire. Ngkanne aio e bon eti ao e bon riai te Tia Babaire ni kaineti ma am kambein ke am anai nano are kangai. N na bane n ronia ni kabane ataei, ao ngaia ko aki bane n ronia ataei bwa ko ronia iterana ao iterana a nang boni ngirangiraia kaaro. Anne te bitaki ae raoiroi nakoia kain Kiribati? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: E nakoim te Minitita.

Hon. Tetabo Nakara: Te Tia Babaire N na karautaeaka nakon te titiraki aei, akea te bitaki. Akea te bitaki ae e a tia ni karaoaki. Te Tautaeaka ae nako te Tia Babaire e *free te education* man te koraki 1 ke form 1 nakon form 3, ao bon man te primary te Tia Babaire. Te primary nakon form 3. E aki *free* ngkanne ane

form 4, e a kaman roo te Tia Babaire. Iai ataei aika a kaman roo inanon taai aika nako. Aio naba te Tia Babaire ae ti reitia ma katamaroakina ngkai te Tia Babaire ae ti nang waaki i aona, ti nang anga te roo ke te buoka nakon te ataei nakon mwaitin ana kekeiaki. Ti nang anga ngkai te buoka nakon te ataei are e raoiroi ana kekeiaki. Ngaia are ngkoe are e aki raoiroi am kekeiaki inanon te tai aio, ao ti karautaeka bwa e na manga anaa ana buoka te Tautaeka nakoim ao e na angan te ataei are e raoiroi ana kekeiaki. Ngaia are ti na katereterea raoi riki te Tia Babaire, ake bitakin te Kora ni Kaeti te Tia Babaire man are e a kaman waaki iai te Tautaeka are e nako. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te kabanea n titiraki e nakoim te Tia Tei mai Tarawa Teinainano.

Mr. Teburoro Tito: Te Tia Babaire, I nanokawaki bwa e aki ata te bae ti karaoia te Minitita aio, e aki ataia ao I ataia te Tia Babaire. Ao N na ti karakinna imwain ae I kanakoa buokan te titiraki. E kangai te buoka n te tai ae nako ngke akea te JSS. Te koraki teuana (1) ao uoua(2) ao teniua (3), akea rooia bwa buokaki iroun te Tautaeka. Ao a kateaki JSS, ao ngke a tei JSS ao ti moanna naba n ara tai are koraki 4 ni kabane e mauna teuana ao e oneaki mwina n 2,3,4. E a manga mauna 1 ao 2 bwa a tei n te JSS ao e oneaki

mwina irouna 3,4,5. Ao a bane n roo ni kabane te Tia Babaire.

Tibiika: E uara tao e a ota ngkanne ma ani kanakoa am titiraki.

Mr. Teburoro Tito: Ngaia are buokan au titiraki te Tia Babaire, I kangai. E kakooua te Minitita ae te babaire ae boou aio ai boni kanoan aia anga ni kan kaikoikoa te mwane, aikoa uota uotaia ni kataia ni karaoa are e karaoaki mai mwaina ma a korouaia mai nukana ngkai bwa iai ataei aika natinaki iroun te Tautaeka ao iai ataei aika aki? E kakooua anne ae e ribuaka ao e kai kanakoa te mweraoi nakoia kain Kiribati te Tia Babaire.

Tibiika: E nakoim te Minitita.

Hon. Tetabo Nakara: Te Tia Babaire, I teimatoa n au kooua ae I ataia bwa are I mena ngkai n te Botaki ni mwakuri aio, ao I ataia ae roo naba. Iai naba ataei aika aki, tiaki nanona bwa a bane naba ni karinaki ataei. Iai te ukeuke bwa iai akana aki bwaati ao a bon aki kariaiakaki aki buokaki rooia te Tia Babaire, ao iai naba te tia te Tia Babaire ae tianna naba te Tautaeka n ae nako. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a nakon te titiraki are imwina i aon ara Ota Beebwa nambwa 21 mai iroun te Tia Tei mai Tabuaeran.

**ONEAN MWIN ANA KAIBUKE
TE NCL NAKO TABUAERAN**

Mr. Tinia Mariano: Ko rabwa te Tia Babaire ao bon au bubuti kaekan au titiraki ae nambwa 21 i aon te Ota Bebwa ae kangai taekana. *E kona te Tautaeaka ni karekea teuana te kambwana ni kaibuke ni bwatintia are e na kona n tauraoi ni karokoa tewaana man ana kaibuke ni bwatintia i Tabuaeran n onea mwin kawain ana kaibuke ni bwatintia te NCL ngkai e a manga kanaanakoa nako Alaska bwa e na mwakuri iai inanon te maan ae 6 namwakaina ni moa man Eberi nakon Okitobwa te ririki aei 2007?* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai iroun te Minitita ibukin Mwamwananga.

Hon. Natan Teewe: Ko rabwa te Tia Babaire ao ai kaekan ana titiraki ae Tia Tei ae karineaki. *Tibiika, iaan te boraraoi ae ngkai ao bon ti NCL ae kariaiakaki ni kawara Tabuaeran ao aban te Aono n Raina are tabena. E ngae n anne ao a bon kona naba n roko kaibuken kambwana tabeua ngkana e reke te kariaia man te Tautaeaka ao NCL. Iai maroro ma te kambwana ae te Princess Cruise are e a tia n wakinaki ao ae e tabe naba ngkai n taorimwiaki kakoroan nanona.* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Tinia Mariano: Te Tia Babaire kabwara au bure, buokan te titiraki. E rabwa ana taeka te Minitita ao I kaitaua naba bwa iai ana maroro ma te

kaibuke ni cruise teuana ae nanona te Princess Cruise. Ao te titiraki ngkanne iai bwa e kangai, ao tao ngkana iai te maroro ma te kambwana aio ke te kaibuke aei, kanga te koaua e na kona n reke bwa e na kona n roko i Tabuaeran n onea mwin te kaibuke aei? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natan Teewe: Te Tia Babaire e tuai n tabwanin anne ma te Cruise line ae boou aio, ma I kani kaongoa te Tia Tei bwa e a moanna ni kawara Kiritimati te Cruise Line aio. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Tinia Mariano: Taiaka te Tia Babaire bwa tao ko aki nora baiu ao buokan riki te titiraki. Ao ti kakoaua bwa te kaibuke aio ke te kambwana ni kaibuke aio e rangi n rawata ana kaibuke, ao ngkai e kanakoa ana cruissive aio, bukin tera bwa e aki karekea tewana onean mwina n te aro bwa e na aki tokitoki te waaki ni kaneweaba. E aki kona ni karekea onean mwina tewaana.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natan Teewe: Te Tia Babaire e koaua ae rawata ana kaibuke te Norweige Cruise Line ao ti a bon tia n reitaki ma kambwana aio iaan are e amanga reke kerikaki mwanangana ni kaea Tabuaeran. E ngae ngke e kerikaki mwaitin

rokon te kaibuke ma e bon teimatoa ni kabwaka te fee ibukin are te minimum course are e tangiraki i aan te boraraoi. Ma bon oin ae kitanaki ke e kauarerekeaki te mwananga nako Tabuaeran, bwa kanga e boni kerikaki moa tangiran te Hawaiian market. E bwaroakinaki moa irouia taan neweaba te aono n Alaska ibukin ae kabuebue, ngaia are tao bon anne kanga e bon *seasonal* naba te waaki aio. Ngaia are kanga akea nanon ae na karekea riki ana kaibuke tewana nako ikekei bwa tao e aki rangi ni kakanoa ana kaibuke moa bwa e a baneakinaki arei, ngaia are e a manga karaia teuana ana kaibuke are e biribiri n te Aono n Hawaii nako Tabuaeran ni kaea moa te Aono arei ao e na manga okira Tabuaeran ngkana e a manga nako raoi te markening i aon te Aono anne. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Tinia Mariano: Ko rabwa te Tia Babaire, buokan riki te titiraki. Ao kai te koaua bwa e a bon rangi n inaomata te NCL i abara ae Tabuaeran bwa are boni kanoan te boraraoi, ao ti na bubuti ngkanne are te waaki teuana are ni marooro ma te kambwana aio ngkana arona bwa e kona n reke reitakina bwa e aonga ni manga roko iroua n te tai ae e kona ni kainaki iai. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natan Teewe: Te Tia Babaire e riai n teretere bwa e koaua, tao e na taraki ae rangi n inaomata iaan are iai e crussive fee clause. Ma te bwai ae riai n teretere iroun te Tia Tei bon te marketing. Bwa are ngkana e a bon aki tau mwaitia taan kan neweaba ae a kan biribiri n te Aono ane Hawaii ma Tabuaeran ao e nang kanga naba te kaibuke ni kona n uotia. Akea naba nanon kawarana ngkana e a butirake te kaibuke i Tabuaeran ao akea bwatintia i aona, bon akea naba nanona. Ngaia are tao e riai n teretere iroun te Tia Tei bwa te market ae kanga e bon determine factor ikai ae ngaia ae kanga e karaoa babairean aron te waaki n taai aikai. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei moa mai Kiritimati.

Mr. Jacob Teem; Ko rabwa te Tia Babaire ao I rangi ni kakaitaua te Tia Tei mai Tabuaeran ae karineaki n ana titiraki ae tamaroa tabekana irouna n te ingabong aio. Buokan te titiraki te Tia Babaire. E kakoauaki bwa teuana te abamwakoro ae rangi ni kakariaria naba te karikirake ae tamaroa aio boni Kiritimati te Tia Babaire. Ao I kaitaua te Minitita ngkai e mwaneweia, ma ti buokan te titiraki te Tia Babaire bwa e a tei ngkai kawain te Princess Cruise ke tao iai ana iango ni katea kawaina ae teimatoa nako te Aono n Raina are e na kawara Kiritimati, ao ngkana arona bwa akea n te tai aio te Tia Babaire. E kona ni

kabwarabwara teutana ngkana arona bwa tera kanganga aika riki bwa te totoko ibukin rorokon te kaibuke ni bwatintia aika a na teimatoa kawaiia nakon te tai ae maan ke tao taai aika na roko te Tia Babaire ngkana e kona n ibuouboki iai te Minitita ae karineaki?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natan Teewe: N aron otau te Tia Babaire, ao kanga e tuai n tei kawaina nako Kiritimati ma iai kawaina aika e kona n roko iai n te tai teuana ma teuana n aron angaraoina. Ao tao boni bukin aio bwa are bon iai tokin te Princess Cruise e ata ae iai te *exclusivity clause* ma te boraraoi ma te NCL. Ao te kauoua bon ibukin naba te competition n te Hawaiian marketi kanga bon anne riki. Kanga bon te nako Kiritimati ao ae ti Kiritimati kanga e aki rangi n attractive nakoia te naan tourist. Ma ngkana e rin bwa kanoan te itinery ni kawai ibukina kawaran naba aaba tabeua, ao anne ngkanne are tao e na moanna n raioiroi te marketing. Ma aikai ngkanne are aongkoa a tataraki, ao ti a tia ni kamena te kakao nakoia kain te Princess cruise bwa a bia kona n roko ikai bwa e aonga n ae ti a manga taorimwia aron are ti a tia n reitaki ma ngaia iai n te moantai. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: I angan moa te Tia Tei mai Teraina.

Mr. Tetaake Eria: Ko rabwa Tibiika ngkai ko karekea au tai, ao I a karabwa naba Tia Tei mai Tabuaeran n ana titiraki ae raioiroi aio, engae ngke e aki roko i abau te cruise ship ao I boni kani buokia n itera aika uoua ke teniua. Ko rabwa te Tia Babaire. Ao I kani kabwarabwara teutana te Tibiika, bwa I kani kaoka au ururing ke au maroro teutana i aon taekan ana kaoti te Tia Tei mai Tamana are ngkoananoa. Ngke e butia te Tautaeke tangiran riki teuana te bangke irarikin ae iroura ngkai. Tibiika, I taku bwa aio te titiraki ae ana titiraki te Tia Tei mai Tabuaeran ae e a manga tangira riki tewana. Eng, e rabwa te Minitita n ana kabwarabwara ibukin aio ma e tangira riki manga tewana riki. Tibiika, n rorokon kaibuke ikekei ao e koaua I ongongora ngkana ti momoana ikekei ao e bwaro te mwane nakon te Kauntira, nakoia aomata ao ai moara riki Tibiika. E riki naba bwa tao rokoia bwatintia aikai, ke tourist aikai ao anga naba te reirei nakoia aomata. Ao n te tai teuana te Tibiika, ao a kawara ke a boo iruwa aikai ma aomata i aon aia taibora ni bwai ni Kiribati ao a taku Imatang ke tourist aikai. “How much i aon ana taibora”, e taku te kaeka. ‘My name is Neikoa’. Ao e a manga taku. What is your name? \$1.00. Tibiika, eng I taku bwa e na rangi ni bongana rokon kaibuke akekei ngkana e mwaiti bwa ana riki bwa kabwaroan te mwane nakon te aba ae Tabuaeran ao te reirei naba nakoia roronrikirake ake kanga

ngkoa n aron are I a tia n taekinna.

Tibiika: Ani kanakoa ngkanne am titiraki.

Mr. Tetaake Eria: Tibiika, I rangi ni buoka te kaoti aio ao e aoria, tao e bia ururinga naba Teraina nakon taai aikai ti tebo ma are te rawa arei ngkana e kona ni buokia.

Tibiika: Kanga akea te titiraki i aon aio, ao e nakoim te Tia Tei mai Kiritimati.

Mr. Jacob Teem: Ko rabwa te Tia Babaire ao I kaitaua te Minitita n ana kaeka are tao imwain buokan te titiraki are e tabekaki mai Teraina. Ao e koaua ti kakoaua bwa tao bon te moani kanganga riki tao ibukin rokon te kaibuke ae na teimatoa kawaina n nako Kiritimati n te tai aio te Tia Babaire. Bwa tao ni kaineti ma *exclusive clause* ma te NCL are e mena iroun te Tautaeka. Ma n otara naba te Tia Babaire, ao iai naba kanganga tabeua n aron ae ti a tia n tabeki n taai aika nako ibukin kainnanean te naan port facilities ake a na kona n improve n te infrastructure ake tao e exist ngkai i aon Kiritimati ake ti rangi ni kantaningaia bwa a na waaki nako bwa e aonga n ae tao iai ngkanne te tamaroa are e na noria kambwana ake tabeua ake a na kona ni bwaka nanoia tao n aron taekinanan te tai aio are e tuai ni bwaka nanon kambwana aikai bwa a na kawarii taabo aikai n akean aikai. Tera ana kantaninga te

Tautaeka ibukin katamaroa aikai ake tao a rangi n tangitangiraki n taai aika nako bwa a na karaoaki i aon te abamwakoro ae Kiritimati. Iai ana iango n reita aio ke tao iai totokoana n te tai aio tao n noran bwaai aika e tamaroa n ana taratara te Tautaeka n te tai aio te Tia Babaire ngkana e kona n ibuouboki iai.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natan Teewe: Te Tia Babaire, I rangi ni kakoaua ane e taekinna te Tia Tei ao iai riki bwaai aika kainnanaoaki ibukin katamaroan aio. Ao mwangan au tabo ni mwakuri are e tabe ma te kaneweaba ae e mwakuri i aon aio. Iai te kantaninga bwa a na katea teuana te terminal ke tera n te tabo ane te ports ngkai. Tao e nang moanna ni butimwaka riki aio bwa are e a tia aobitin te Linnix ao kanga e a moanna ni mwawa teree arei ngkai, bwa are a mwaing nako nakon aia aobiti are e boou. Ao I taku bwa tao a na kaungaia bwa a nang manga kataia ni kabirimwaka riki aio, tao tera ae a na karaoia iai. Tao ngaira tao ara Ministry n ti ngaira ke tao boni ngaira ma te Linnix, ke tao te Linnix ae tao e na lead te kawai iai ke tera. Ti a katuka anne bwa ti a maroroakinna ma ara tabo ni mwakuri are e tabe ma aio ao ti rangi n boutoka te iango ae riai n iai katamaroan aron te ports ibukin waerakeia ao ruoia bwatintia riki te bwai ae te naan kai n nako tinaniku. A tia n rereke kabuanibwai irouia

tourist ngke a waewaerake i Kiritimati ao anne teuana ae kanga e kamakuia ni waerakea Kiritimati, ma aikai kanga rongorongoa aika reke bwa karioan iango ni katamaroa i aon aio te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te kabanea n titiraki e nakoim te tia tabeka te titiraki, te Tia Tei mai Tabuaeran.

Mr. Tinia Mariano: Ko rabwa te Tia Babaire ngkai ko a manga angnai, ao e koaua I angan naba raou aio ngke e kateitea naba baina ngaia I a manga anganna ao e tuai ni bane nanou ni kan kanakoa riki buokan au titiraki. Buokan au titiraki ngkanne e kangai. Ngkai te NCL ke te cruise aio, e kitana Tabuaeran inanon te maan ae 6 namwakaina. E kona te Minitita ae tabena kanga inanon te boraraoi naba ae I nanonna ae te 6 n namwakaina, ao e kona ni kaboa mwina te kaibuke aio n te ririki ae boou ae tao 6 naba te namwakaina. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natan Teewe: Te Tia Babaire, iai ana kantaninga te kambwana ae NCL ni manga karakai ana visit ngkana e a manga raoiroi te Hawaiian Market, ma tao I aki kona ni kangai bwa tao manra 6 namwakaina ke iraua ma kanga iai te indication bwa a kona ni manga tara aio ni kaboa mwin tabeua ke tao iraua aia trip are e

cancel inanon nukan te ririki aio. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a nakon te titiraki are imwina ngkanne nambwa 47 mai iroun te Tia Tei mai Betio. Ao n aron ae I ataia naba, e a tia n anga naba ana kariaia te Tia Tei mai Betio ae akea rabwatana n te ingabong aio nakon raona n Tia Tei naba mai Betio. E nakoim te Tia Tei mai Betio.

KATAMAROAN UAEA NI ITI N ANA AUTI NAKO TE TAUTAEGA

Ms. Mary Tamwi: Ko rabwa te Tia Babaire, ao aio ana titiraki raou n Tia Tei are e bon tiku naba ngkai n tabe ni kamarurungaki n te on aoraki ao I a rangi ni kukurei n tabeka ana titiraki ae kangai taekana. *E mwaiti tangiran te mwakuri ae bubura ibukin katamaroan ana auti te Botaki n Auti ni ikotaki ma uae an iti ni karaoaki. Iai ana babaire te botaki aei ni wakina te katamaroa aei?*

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai iroun te Beretitenti.

H.E. Anote Tong: Ko rabwa te Tia Babaire ao aio ngkanne kaekan ana titiraki te Tia Tei temanna mai Betio are e tabe ni kamarurungnga ngkai n te on aoraki, ao au katekeraoi naba nakoina bwa e bia keiaki ni kamarurungnga. *Te Tia Babaire, te katamaroa i aon auti ae e boni waaki nako ma teuana mai ibuakon te mwakuri ae e taraia te Botaki n Auti bwa e na moanibwai, bon karaoan itin te*

auti. Ngkana iai te uruaki ake a rekereke ma te iti ao e moanibwai karaoana ngkai e kakoaua te Housing bwa e kona ni karekea te kabuanibwai tikuna n aki karaoaki. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Ms. Mary Tamwi: E rabwa te Beretitenti ni kaekan te titiraki aio. Ao ngaia e koaua bwa ae e tabe ngkai naba ni waaki katamaroan auti i aon Betio ke tao iaon Tarawa Teinainano. Ma buokan te titiraki nakon te Beretitenti. E kona n reitaki ma te botaki ni mwakuri aio kiaina bwa uruakin auti ma bubuakan auti i aon Betio, e boni rangi ni korakora ao e tara n ae rangi ni waewaeremwe karaoakina. E kona n reitaki ma te Botaki aio bwa tao a na kakaea riki te anga ae a na kona n teimatoa riki tamaroan auti ao e na uarereke riki te tangitang ao te ngurengure mai irouia aomata. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Beretitenti.

H.E. Anote Tong: E rabwa buokan te titiraki te Tia Babaire, ao e koaua bwa ti rangi ni kakoaua kainnanaoakin karaoan te naan auti tiaki ti i aon Betio ma boni i aon Tarawa Teinainano ni kabane ao tao e na uringaki iroura ni kabane bon tao te Tia Tei are imwaina bon aio naba tangitangina ngkoa, ao e koaua I uringnga bwa e aki toki n tatabeka aio ao ti kaitaua nanona. Te Tia Babaire, iai ae e

a tia ni karaoaki n aron are I a tia n taekinna. Tao e na noraki bwa iai te onobwai ae e a tia ni wakinaki ngkai i aon Auti, ma e koaua e na boni bae n uatabeuaki aio kiaina ngke e rangi ni mwaiti te naan auti aika a kainnanao karaoakia ibukin wenenakon karaoakia inanon te tai ae rangi ni maan. Ao e koaua e aki rangi n tau korakoran te Housing ao aio are e kainnanao ao e a tia ni karekeaki buokana man ana itera te Tautaeaka. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Ms. Mary Tamwi; E rabwa te Beretitenti ao tao e koaua bwa e nang waaki ngkai ao tao e nang uarereke te tangitang, bwa e bon teimatoa te tangitang irouia kain Betio ibukin aia auti. Ma e rabwa n ana kaeka ao tao e a noraki ngkanne bwa e nang uarereke te kainnanao aio. Ao ngkanne ibukin itin te auti. E taekinna ikai te Beretitenti ao e kangai ana kaeka. 'te katamaroan i aon auti ae bon waaki nako ma teuana mai ibuakon te mwakuri are e taraia te Botaki n Auti bwa ana moanibwai bon karaoan itin te auti'. Ao ngkanne N na titirakina te Beretitenti ibukin aio. E bon reitaki raoi ma te Botaki n auti bwa bon aio ae a karaoia, ngkana iai buakakan itin te auti teuana ma teuana ao e ribootinaki ao e bon ataia te Beretitenti bwa te botaki aio a karaoia n te tai ae waekoa. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Beretitenti.

H.E. Anote Tong: E koaua N na karautaeka te Tia Babaire bwa are I aki kona n ruamwin te tangitang ibukin te auti imwin teuana ma teuana te Tia Babaire. Ma aio kawain karaoakin te auti n aron ae babaireaki n te Botaki n auti. Iai teniua aekakin uruaki, ao teuana kanga a karinanaki iai. Iai are code 1, code 2 ao code 3. Te code 1, ngkanne te baere kanga e aranaki bwa e rangi ni kainnanaoaki ao e ienikuriaki ao te babaire i aon aio bwa n te tai are e ribootinaki iai ao e riai naba ni karaoaki n te tai arei. Bwa te tairiki, te bong ke te tai raa ao e na riai naba ni karaoaki. Ao ibuakon aikai, iai taekan te iti, taekan te ran, taekan aron aki nako raoin te kai n nako tinaniku ao tao te raran n te auti are kanga e na kona ni karekea te mwengabuaka nakoia kain te Auti te Tia Babaire. Kanga bon akea te tangitang ae tiku n tuai ni karaoaki man Tianuare i aon te iti ni karokoa te tai aio te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika; Te Tia Tei riki.

Ms. Mary Tamwi: E rabwa te Beretitenti ao e taku bwa akea te tangitang, ma ngai moan te mwaiti aika roko n tangitang nakoiu ao a kaotia bwa a tai ni ribootina itin aia auti bwa e buakaka ma e bon tuai man roko karaoakina. Ao ni karokoa tokina, iai te auti ae e a tia n urarake. E urarake n are i Takoronga, ao bukin uraraken te Auti aio bwa ibukin te iti. Ao I kaongoaki bwa te koraki aikai, a kaman karokoa tangitangia bwa

ataia bwa e a buakaka itin aia auti ma e bon aki roko n te roko karaoakina ni karokoa ae e reke aio. Ao I nanokawaki ngkai e taekinaki bwa akea te tangitang. Iai riki aika tia n tangitang ibukin karaoan aia iti, ma e tuai naba man roko karaoakina. Ao buokan au titiraki te Tia Babaire, auti aikai a kamanoaki iaan te insured auti aikai?

Tibiika: Te Beretitenti.

H.E. Anote Tong: E koaua, ko rabwa te Tia Babaire ao tao imwain ae I kaeka te titiraki ao e koaua kanga ti rangi ni kabwabwaki i aon te titiraki te Tia Babaire. I noria bwa te titiraki a rangi n ananau ao buokan te titiraki e a manga rangi n statement naba te Tia Babaire ngkana ngaia bwa ti na bwainna anne, ao ti a bubuti bwa a tabekaki bwa te naan kaoti bwa e aonga n are e bon kona ni maroroakinaki ao ti tainaki naba iai te Tia Babaire. Kanga n te tai ao I rangi ni kunea bwa are bon tiku iroum baireana te Tia Babaire. I rangi ni kunea bwa e rangi n reke te marooro iai ao e kona ni manga kamangaongaoa ara waaki n te Auti aio te Tia Babaire. Ma e aoria bwa are ti na ibuouboki i aon aikai. Te Tia Babaire, tao are e taetae i aona te Tia Tei ni buoka ana titiraki tao kanoan taai aika tia n nako te Tia Babaire. I kakoaua are iai naba ae e a tia ni kabuanibwai i aon taekan te auti anne. Ao n aron ae I kaongoaki te Tia Babaire i aon are a tia n riki, bon akea te tangitang ae e a tia n

roko ibukin te auti are e urarake. Ao e koaua tao n tabetai taan tangitang tao a nanakon te Tia Tei ao aki nakon te tabo are a bon riai n nikiria iai. Ti kaungaia taani maeka n te auti bwa a na karokoa ni nnena, n aron are I a tia n taekinna te Tia Babaire bwa aio te rongorongoa e reke irou ma I aki ataia bwa tao e a manga bon taekinna arei ngkana te Tia Tei bwa tao a kakawaria ao aki nanakon te tabo are e na riai n nikiraki iai te tangitang. Bwa tao e na kona ni karaoia te Tia Tei ao I taku bwa bon taben te botaki n auti. Ma te babaire iroun te botaki n auti, bwa ngkana iai te uruaki n te iti ao e riai n ribootinaki n te tai naba arei ao te babaire i aona bwa e na karaoaki naba n te tai arei. Te bwai ae karaoia te Housing, e karekea te contractor bwa e na karaoia naba n te tai arei ngaia are bon te babaire bwa e na biriakinaki te bwai aio. Ngaia are ti bubuti naba bwa ngkana bon iai te tangitang, tai maroa n nikiria n nnena bwa e aonga n ae karaoaki n te tai ae waekoa. Irarikin anne te Tia Babaire, e boni katoa namwakaina aron tuoan te naan auti ni kabane. A tia ni korokoreaki mwaken taabo n aron Betio, Bairiki ao iaa riki ao ngkanne e tibwatibwaki imarenaia te naan ke nake tibwangaia te tutuo n autin te Tautaeaka ao a karaoa aio ni katoa namwakaina. Aio naba aia tai te koraki ni karokoi aia rongorongoa tangin nanoia i aon te bwai teuana ma teuana are e uruakaki. Rokoia naba n te tai

anne, bwa a na tara naba aron kabonganan te auti irouia taan kamanena bwa ngkana iai te urubwai, a na riai naba ni kaboa mwina nake a maeka n te auti. Aio te babaire te Tia Babaire, ao I aki ataia n aron kaongoraekiu bwa e teimatoa aio ni karaoaki ao ti kaungaia te koraki bwa a na reitaki ma te koraki aikai ao ngkana iai te tangitang, kaea te nne n tangitang. Ao ngkana tao e nikiraki iroun te Tia Tei, ike e a nako naba te Tia Tei bwa tao a mwiokoia bwa e na karokoa ao ti butia naba te Tia Tei bwa e na karokoa n te Housing. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: E rabwa te kauring, ti teutana te mena iai. E koaua e rabwa te kauring ibukin te titiraki bwa aio tain te titiraki. Ngaia are kam a taitaoka ni kakimomototoi ami maroro ma ani kanakoa naba ami titiraki bwa e aonga ni kona naba ni kaekaki n te tai ae waekoa. E nakoim te Tia Tei mai Betio.

Ms. Mary Tamwi: E rabwa te Tia Babaire ao I karautaeaka ngkana e kunananau are I tabekia mai mwaina. Ma ngkanne kaekan are e tabekia te Beretitenti n te tai aio, te koraki aikai a bon tia n nikira aia tangitang n te Housing ibukin buakakan aia iti. Ao ngkanne te Tia Babaire, kanga e aki kaeka buokan au titiraki are e nako te Beretitenti, are I titiraki bwa a *insured* auti aikai ke aki?

H.E. Anote Tong: E koaua ao I karautaeaka nakon te Tia Tei te Tia Babaire, bwa I taku bwa ti

marooro i aon te maintenance n te tai aio, ao I a butia bwa e a tabeka ana titiraki i aon te *insurance* bwa ti aonga n uaia n iraorao i aona ao ni katoka nanona naba ni kaboa. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: E nakoim riki te Tia Tei mai Betio.

Ms. Mary Tamwi: E rabwa te Tia Babaire ao e rabwa te Beretitenti ni kaekan au titiraki ao are a bon ongora kain Betio bwa e a tabeakinaki kainnanoia ibukin aia auti ni kabane ma uruakina. Tao ti ngaia anne te Tia Babaire ao ko rabwa.

Tibiika: Te titiraki mai iroun te Tia Tei mai Tarawa Teinainano, te kabanea te Tia Tei mai Nikunau.

Mr. Teburoro Tito: Ko rabwa te Tia Babaire ao I karabwa te Tia Tei ae karineaki mai Betio n ana titiraki aei bwa bon iai naba kanga kainnanoana naba irouia ara koraki i aon Tarawa Teinainano ni maekan ana auti te Botaki n auti te Tia Babaire. Ao e kangai reitan te titiraki te Tia Babaire.

Tibiika: Ao ani kanakoa am titiraki bwa are kanga mai mwin au kauring arei nakoimi. Tiaaoka te Tia Tei kanakoa am titiraki.

Mr. Teburoro Tito: Tibiika ngkana a taetae tabeman ao e rangi n abwabwaki, teuare mai Teraina mai iaara e kan reke

teuana te aoa. Ao ngai I a tibwa taetae teuana te miniti. Ko aera te Tibiika.

Tibiika: Tiaaoka te Tia Tei bwa I a tibwa tabeka au kauring ao ti tebo ma I kauring ngkai ao I a kauring naba ngkai. Ma an taaoka n aki kamangaongao. I a tibwa kauring ngkai, ma an taaoka n aki kamangaongao.

Mr. Teburoro Tito: N na kanakoa au titiraki te Tia Babaire, ma ai tibwa teuana te tekan ao ko a waeai naba.

Tibiika: Ma ngai I a tia ni kanakoa au bubuti nakoimi, bwa kam a taaoka ni kakimototoi ao ni kanakoi ami titiraki.

Mr. Teburoro Tito: Ma ngai I a tibwa kanakoa teuana te tekan ni kabwarabwara, tiaki nanona bwa e a katabuaki. Kanga ti a manga mimi n anne te Tia Babaire. N nang kanakoa buokan au titiraki te Tia Babaire.

Tibiika: Ma are tain te titiraki aio ngkami. Tain te titiraki aio ao I a kantaninga ae kam nang tabeki naba ami titiraki. Tain te kabwarabwara n tain te motion ao taian marooro. Ngkana kam kani marooro ao karekea ami tai ni marooro ma aio tain te titiraki. Kanga I a tia ni kabwara nakoa mai mwin arei ni kangai, kam a taaoka n teirake ao kam a kanakoi naba ami titiraki.

Mr. Teburoro Tito: Ko rabwa n am kauring ao ae N nang kanakoa au titiraki. E kangai

buokan au titiraki. E kakoaua te Beretitenti ae kanga te mwakuri iroun te Manatia are mai imwaina ao are mai imwaina a rangi ni kekeiaki. Temanna ae Tia Koroboki ngkai iroum n te Kabineti bwa e rangi n raoiroi ana mwakuri. Ma te kanganga ae ti mena iai ngkai te Tia Babaire, e kakoaua te Beretitenti are kanga a boni mka angin auti ao nanona e na rangi n rikirake ngkai e a tabe riki n rikirake ni mka ao e na rikirake riki te kabanemwane ao te katabetabe iaon te maintenance ke te onobwai. E kakoaua ngkanne te Tautaeka ao te Beretitenti bwa e a bon riai n rangi ni bati riki te kataumwane ibukin manga onean mwin auti aika a bon rangi ni bwai ni kawai. E kakoaua are anne teuana te tabe ae riai ni wakinaki ao ti tia ni wakinna teutana. Iai reitana iroun te Tautaeka aio te Tia Babaire ke akea.?

Tibiika: Te Beretitenti.

H.E. Anote Tong: Ko rabwa te Tia Babaire, ao I kakoaua ae e rawata te naan auti ae a umunako inanon tain te Tautaeka ae nako. Ma a tuai n reke onean mwia te Tia Babaire, aki karaoaki n te tai arei ao e koaua a teimatoa n aki karaoaki bwa are a manga katukaki bwa ia uotan te Tautaeka n te tai aio te Tia Babaire. Te naan auti aikai n aron au marooro are I a kaman kanakoa n te moanibong te Tia Babaire, auti aika ai irabwi 50, 60 te ririki te Tia Babaire. I uringnga bwa ngai ngke I

uarereke n te tabo ae Bikenibeu ao te naan auti akanne bon akanne naba ni karokoa te bong aio. Ngaia are oneakin mwia, boni baika a riai ni kaman iangoaki teutana imwin teutana, ao tao e koaua e boni katutukaki bwa tao e na katukaki bwa taben te tai teuana. Ti tauraoi ni karaoia te Tia Babaire. N te tai aio ao e a tia ni waaki te Tautaeka, ao I taku bwa a na bon noria taan kakamwakuri i aon Tarawa Teinainano. A bane ni boou n oneaki te naan auti akana i Bikenibeu ao akana i Bairiki, iai naba i Betio. Bwa are e uatabeua te Botaki n auti te Tia Babaire. E aki kona ni karaoia n te tai ae ti teuana bwa e bon ataki bwa tera bukin anne. Ma ngke arona bwa e a kaman kakaraoaki teutana imwin teutana inanon 10, 15 te ririki n taai aika tia n nako, ao e na bebete te uota ao e na bebete aia kanganga taan maeka n autin te Tautaeka te Tia Babaire n te tai aio. Ngaia are tao bon ara kanganga bwa ti kakatikui bwaai ni karokoa ti a kabuanibwai, kanga aron te kawai ae ti a buki n taeka n te kawai ao ngaia te kawai aio ai 30 tabun ririkina. Ao e koaua e keiaki te Tautaeka are e nako ni kataia ni karekea mwanena ma e aki reke irouna bwa ti kaitau bwa e a tibwa reke n te tai aio te Tia Babaire ao e nang wakinaki. N te bong ae ingabong ao e nang tiainaki te boraraoi ao e nang wakinaki n te namwakaina ae Tun te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei mai Nikunau, kanakoa am titiraki.

Mr. Rimeta Beniamina: Ko rabwa te Tia Babaire ao N na kanakoa au titiraki. Ti kakoaua bwa akea ana subsidy te Tautaeaka nakon te Housing n te ririki aio, ao e taekinaki iroun te Beretitenti bwa teutana imwin teutana karaoan taian auti. E kona n tuangira te Beretitenti bwa e marurung ana mwane ni mwakuri te Housing n te ririki aei ke e aki. Ao ngkana tao e aki kona ni kaeka n te tai aio, ao e kona ni kawenea bebwa ni kakoauan tao mwin nako ana balance ke tao ana akaunti te Housing nakon te ingabong bwa ti na noria? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: E nakoim te Beretitenti.

H.E. Anote Tong: E koaua te Tia Babaire ao are bon iai tain karaoan ana akaunti te botaki ni mwakuri teuana ma teuana, ao e koaua I a kaunga te Tia Tei bwa e a nako n nora aio te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Ti a nakon te titiraki are imwina ngkai a boni koro mwaitin buokan te titiraki. E nakoim te Tia Tei mai Butaritari nambwa 53.

TAEKAN TE KARIKIRAKE I AON TE BUROON

Mr. Tinian Reiher: Ko rabwa te Tia Babaire ao I rangi ni kukurei n tabeka a titiraki ae nambwana 53. Ma ngkana ko kariaia ao e

kariaia te Minitita bwa N na karina te mwakoro n taeka n te rain ane te kauoua man te kabanea te Tia Babaire bwa ngkana I aki karinna ao kanga e aki rangi n teretere bwa tera raoi te karikirake. Ma tao e koaua e kaeka ngkai te Minitita iaan are tao warekakina n te taetae ni Imatang, bwa I korea moa te taetae ni Imatang ao mwina I a tibwa korea te taetae ni Kiribati ma I mwaninga ni karina te taeka ae te buroon te Tia Babaire. Ma ngkana ko kariaia ao n te rain ae te kauoua ae man te kabane n te iteraniba 4, kanga imwin te taeka ae karikirake. E kanakoaki te taeka aio ao e karinaki te mwakoro n taeka ae 'te buroon' n te aro ae na kangai ngkanne taekana te Tia Babaire. *'e kona ni kabuburaki te karikirake ae te kamaeuan buroon'*. Ngkana e kona ni kariaia te Minitita bwa I taku bwa e boni kaeka raoi te titiraki, ma tao a kaeka mani kabwarabwarana n taetae ni Imatang ma ti ngkana arona bwa I aki karina ao kanga akea nanon te taetae ni Kiribati iai te Tia Babaire. N na ti bubuti moa am kariaia ao ana kariaia te Minitita ngkana e kariaia.

Tibiika: Akea ana kanganga te Minitita.

Mr. Tinian Reiher: Ko rabwa te Tia Babaire ao I a kukurei ngkanne n tabeka au titiraki ane nambwana 53 n te ingabong aio te Tia Babaire ae kangai taekana. *Ni kaekan au titiraki ae tabekaki n ana ka17 ni bowi te Maneaba ni*

Maungatabu n Ritembwa 2005, ao te Minitita ngkoa ibukin te Akawa ma karikirakean kaubwain abara, e kamatoa te kantaninga are e na kona ni kabuburaki te karikirake ae kamaeuan te buroon nakon abamwakoro nako ngkana e kakoauaki bwa e kona ni wakinaki raoi. E kona te Minitita are e tabe ma aio n te tai aei ni kaongoa te Maneaba aio bwa e a bwaka iaa te karikirake n te tai aio?

Tibiika: Ti na ongora kaekana mai iroun te Minitita Ibukin te Akawa.

Hon. James Taom: Ko rabwa Tibiika. Ao e rabwa te Tia Tei ae karineaki temanna mai Butaritari n ana titiraki ao aei kaekana. *Tibiika, I kukurei n taekinna bwa nako raoi mwin moan iteran te prawn ae kaikawaki inanon neei i Ambo i bon i aon Kiribati 6 te namwakaina imwin kaoan te tawa mai tinaniku. Te kantaninga iaon te karikirake aio bwa e na kona ni kabungaki moa prawn aikai n te tabo ni kakatai ikai imwain are e a katabangakaki tibwakin tawaa nakon abamwakoron Kiribati ibukin reitan te amwarake ma anga ni karikirake ke tao ni karekemwane mai iai te Tia Babaire.* Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei mai Butaritari.

Mr. Tinian Reiher: E rangi n rabwa te Tia Babaire ao e koaua I rangi ni karabwa te Minitita n

ana kaeka, ma I taku bwa e bon rangi ni mataata. Ao I ti kani bubutia te Minitita ni buokan te titiraki, bwa tao e na mannra manga te waaki ngkanne ni kabung are ibukin karekean riki taian tawaa te Tia Babaire?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. James Taom: E rabwa buokan te titiraki, ao tao n aron ae tao e a tia ni kakoauaki ke tao e kakoaua naba te Tia Tei ae karineaki ae e a tia n *harvest* te moani kakatai n 4th May, are e noraki iai nakoraoin kamaiuakin te prawn inanon te maan ae 6 namwakaina. Ae e karaoaki ngkai te Tia Babaire, kanga bon taratarakina riki bwa e na kakaeaki raoi riki ke tao ni kamatebwaiaki riki raoi aron boni kakoauana raoi bwa e na bon akea te kanganga i aon te karikirake aei, tao riki i aon kamwarakean taian prawn aikai te Tia Babaire. Ao I karautaeka bwa tao e tuai bwa tao maanra ae na tao e na kona n tiku nako riki n arona aei te karikirake aei, ma n te tai are e boni kakoauaki raoi ao a mwengaraoi iai taan rabakau ake a waakina te karikirake aei ao e a manga taraki te itera are kanga te kaabung ngkanne te Tia Babaire. Iai mitin ni kabung aika a na roko mai tinaniku n te namwakaina ae Turai, ke tao Aokati. Ao n te tai ane e roko iai anne te bwai ni kabung anne ao e a waakinaki naba manga te kakatai i aon manga kabungakin te buroon imwain are e a kona ni

kanakoaki nako aon aba te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei.

Mr. Tinian Reiher: E rabwa te Tia Babaire ao e rangi n rabwa te Minitita, I taku bwa moan te kakukurei te ongora ae kanga iai te waaki ae bon teimatoa ibukin te karikirake aio te Tia Babaire. Ti rangi ni kukurei riki n ongo ane kanga manga iai te naan mitin ane a nang roko te Tia Babaire. Ma I ti kani bubutia ngkanne te Minitita bwa iai ngkai ana babaire ana tabo ni mwakuri ae e a tia ni kawenea i aon te katauraoi bwa e na kanga ni wakinaki te naan abamwakoro ake tao a tia ni kaninganinga bwa a na wakinaki ao iaa abamwakoro akanne te Tia Babaire. E kona n ti kaongoira te Minitita ngkana arona bwa e a tia n tauraai ana babaire i aona.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. James Taom: E rabwa buokan te titiraki ao e koaua tao N na karautaeka nakon te Tia Tei ae karineaki, bwa tao ti na bon ke tao ti na bae ni kantaninga riki moa teutana aron mwin noran riki te kakatai aei riki i aon te kaabung ao tao ngkana arona bwa tao e boo i nukana ao anga te kanikina taan rabakau aikai bwa e a kona ni waakinaki ao te tai anne are ti a mwakuri naba i aon ara work program ke tao ara program are ti na kona n tibwatibwaia nako aonnaba iai te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Tinian Reiher: Te Tia Babaire e rangi n rabwa te Minitita ao e koaua ai boni kabaneana. Tao e koaua tao inanon te tai ao ane e na otinako aia babaire raoi. I a ti kani kawenea bwa te bubuti nakon te Tautaeka bwa are e koaua bwa aio te karikirake teuana ae a bwaka nanora iai ngaira kain Butaritari, bwa are bon akea ara ben. Ma I a bubutia te Tautaeka bwa tera ngke arona bwa e a karinira bwa kanga teuana mai ibuakon aaba akana a na wakinaki iai. E rangi ni bubura ara nei ae ti kona ni kabongana te Tia Babaire ao I a bubuti nakon te Tautaeka.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. James Taom: E rabwa buokan te titiraki, ao I taku bwa e na aki raraoma te Tia Tei ae karineaki bwa a na boni bane n taraki abamwakoro ni kabane i aoni Kiribati riki aike kanga a bon angaraoi ke tao iai aia nei aika tauraai ibukin te karikirake aei. Ao tao ti kona naba ni moanna tao mai Meang ke tao mai iaa te Tia Babaire, ma ai bon nanon taina te Tia Babaire ao e a noraki angaraoina ma aron angaraoin taian abamwakoro. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei mai Kiritimati.

Mr. Jacob Teem: Ko rabwa te Tia Babaire, ao I kaitaua te Tia Tei mai Butaritari temanna ae karineaki n ana titiraki ae

tamaroa aio. Ao e koaua akea te nano uoua bwa e na bon roko te karikirake aio n tamaroana nakon abamwakoro ake tao e noraki bwa a na kona n *viable* iai te project aio te Tia Babaire. Ma I kani karinna bwa raon te titiraki te Tia Babaire. Te kantaninga ikai bwa ngkana arona bwa e roko n te abamwakoro ae Kiritimati te Tia Babaire, tao ni kabonganaki naba neein te Tautaeaka ake a tiku ngkai ke tao a mena ngkai i aon Kiritimati ngkai e kakoauaki te aba ae Taiwan bwa tiaki ti rabakauna kaikawan te naan buroon bwa e bubura naba rabakauna ni kaikawakin baneawa ao ika riki tabeua. Buokan te titiraki aei te Tia Babaire.

Tibiika: Tiaaoka te Tia Tei, ko kona ni kanakoa am titiraki.

Mr. Jacob Teem: Raonan te titiraki te Tia Babaire. Ngkana e roko te karikirake aio, e kona n ibuobuoki te Tautaeaka n tara naba te *farming* ibukin te baneawa ngkai e rabakau naba te aba ae Taiwan. Anne buokan te titiraki te Tia Babaire ngkana ko kariaia.

Tibiika: E nakoim te Minitita.

Hon. James Taom: E rabwa buokan te titiraki. Te Tia Babaire e na aitarā naba kanga aron ae tabekia te Tia Tei ae karineaki mai Kiritimati ma aron are I a tia ni kaeka ibukin abamwakoron Kiribati ni kabane te Tia Babaire. Boni iai te kantaninga bwa e na

karababaki te karikirake aei riki nakon aba ake bon iai norakina bwa e angaraoi iai, n aron are e taekinaki bwa tao iai taian nnei aika a bubura ke tao e na angaraoi ma aron ae wakinaki n te karikirake aei te Tia Babaire. Kiritimati teuana naba te abamwakoro ae e a tia naba n reke n te kataratara i aon te karikirake aei n aron are i Butaritari ao tao aba riki tabeua te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei mai Tarawa Teinainano.

Mr. Teburoro Tito: Ko rabwa te Tia Babaire, ao I karabwa te Tia Tei mai Butaritari are e tabeka te titiraki aei bwa kanga iai naba nanoia ara koraki mai Tarawa Teinainano i aona. Te karikirake i aon te buroon. Te Tia Babaire I kan titirakina te Minitita. Tera raoi koauan ae aongkoa e a nako raoi bwa ti kaongoaki irouia naba tao taan rabakau man ana Botaki ni mwakuri bwa te buroon ke te niwarowaro ke te waro ae e a otinako n te karikirake aei ae wakinna Taiwan, aongkoa kanga a bwaibwai n anti, a mataki, aki noraba. Ngaia are a na rotaki aomata ngkana a kanna ao a manga mataki aomata ke tera. A nano ara koraki bwa a kani maninna naba bwa are te bwai ae raoiroi ma tera nanon ae a nang manina te bwai ae bwaibwai n anti ao tera rotakin ara aomata. E kona ni ibuouboki te Minitita n aio ao n reitaki ma te baneawa ae e mena ngkai i Ambo. E a nakea te baneawa anne, bwa tangiria kain Temaiku

ao e tuai n roroko irouia bwa a na nakon taabo tabeua. E nakon te Beretitenti, Minitita ma antai kaongoara ao e aki nakoia nakekei.

Tibiika: Te Tia Tei teuana am titiraki ibukin matakin te buroon. Kaeka anne te Minitita.

Hon. James Taom: Ko rabwa te Tia Babaire ao e koaua I karautaeka nakon te Tia Tei ae karineaki, kanga I aki ata te rongorongong anne. Ma ngkana e koaua ao tao a na tangira te tiim ni koro mata ngkana ngaia anne. Ma ti na nora koauan anne te Tia Babaire.

Tibiika: N na karautaeka bwa N nang angan te Tia Tei mai Nikunau te kabanea n titiraki, I karautaeka nakoim te Tia Tei mai Beru bwa e aki reke am tai. Te Tia Tei mai Nikunau.

Mr. Rimeta Beniamina: Ko rabwa riki te Tia Babaire ao buokan te titiraki mai ikai are ti kan titirakina te Minitita. Te Tia Babaire, ti kani kaeti otara ikai bwa e a tia n nako te rongorongong bwa e a rangi n nako raoi te karikirake ae te buroon ao e rangi ni bati te taeka ni kimarimari n te Uekera ao te Newstar ao nutibebwa riki tabeua. Ma ai otara ngkai n te kaeka aio ao ngaia e tuai ni kona ni kabungiaki te buroon i aon Kiribati. Ti kani kaeti otara bwa are ti a taku ngkai bwa e a nako raoi akea te kanganga e nang start production ao tera riki. Nanona ngkai e bon tuai ni kona

ni kabungaki ngkai tao n te factory ikai te buroon. Nanona ti tuai n roko naba n te stage anne ma e kairua te rongorongong are e nako raoi kaikawaan te buroon i aon Kiribati n aron ae ti noria n te nutibebwa. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. James Taom: E rabwa buokan te titiraki ao e koaua I taku bwa e teretere n aron are I a tia ni moani kabwarabwara are e nako raoi te moan kakatai i aon kamaiuakia prawns aikai ke tao kaikawakia, aron kamwarakeaia ni karokoa te tai are a ikawai iai. Ibukin te kabung i aon te prawn ngkanne n aron are I a tia naba n taekinna, iai taian mitin aike a irekereke ma aei ibukin kabungakia buroon aika a na roko inanon Turai ke Aokati. N te tai are a roko iai ngkanne ao e a wakinaki naba aron te kabung anne ao ni manga kamatebwaiaki bwa e nako raoi ke e aki. Ma aron are e katanoataki n taian nutibebwa, kanga bon ti kaotakina bwa e nako raoi aron te moani waaki ibukin kaikawakia. E tuai ngkanne n nako aron are kanga te kabung te Tia Babaire, ti a manga boni kainga nanora nako iai te Tia Babaire imwin rokon mitin aikai. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: A boni koro mwaitin buokan te titiraki i aon aio, ti a nakon te titiraki are imwina titiraki nambwa 67, mai iroun te Tia Tei mai Abaiang.

**KAREKEAN AIA MWAKURI
KAIN KIRIBATI I TAIWAN**

Mr. Teatao Teannaki: Ko rabwa te Tia Babaire, I a bubuti kaekan au titiraki ae nambwana 67 ae kangai taekana. *E kona te Tautaeke rinanon te botaki ni mwakuri are tabena te itera aio n reitaki ma te Tautaeke n Taiwan ni kakaea angan mwakuria ara koraki n I-Kiribati n taabo ke kambwana ni kammwakuri n aron te ununiki, karaobwai ke iaoni kaibuke ngkai e noraki rawataia ara koraki ni I-Kiribati ae iai te rabakau ae tau irouia ibukin mwakuri n te itera aio?*

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai iroun te Tia Tei te Minitita n te Reibwa.

Hon. Ioteba Redfern: Ko rabwa te Tia Babaire, ao e rabwa te Tia Tei ae karineaki temanna mai Abaiang te Tia Babaire n ana titiraki are e tabekia n te tai aei ao aei kaekana te Tia Babaire. *E a bon tia te marooro ma te Tautaeke n Taiwan i aon te iango aei ao e a taningaki ngkai tiainakin te boraraoi are e nang kona ngkanne ni kauka te kawai nakon te kamwakuri i Taiwan ni itera ni mwakuri aika kakaokoro.* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Teatao Teannaki: Te Tia Babaire, I a karabwa te Minitita n ana kaeka ae rangi n tamaroa ibukia ara koraki ni I-Kiribati. Ao tao e na moanaki n aron ae kaotia n ana kaeka ni kaekan au

titiraki ae kangai ibukin te boraraoi, tao e na tiainaki nakon te tai raa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Ioteba Redfern: E rabwa reitan te titiraki te Tia Babaire, ao e koaua I reitaki ma te Ambassdor n Taiwan tabeua te bong n nako ao te wiki ae nako naba te Tia Babaire ao e kakina ao e taekinna bwa e na kona n tiainaki ngkai bwa ti mena inanon Mei, ao inanon Tuun ke Turai te Tia Babaire. E rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Teatao Teannaki: E rabwa te kaeka nakon buokan te titiraki te Tia Babaire. Ao tao ngkana e tia n tiainaki te boraraoi anne, ao tao e na moanaki n ningai ngkanne kanga te aro ni waaki ni kamwakuri aei ao e na wenenako ke mwin naba tiainakin naba te boraraoi ae e wakinaki kanga te kamwakuri ibukin itera aikai.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Ioteba Redfern: E rabwa te Tia Babaire. Ngkana e a tia n tiainaki te boraraoi te Tia Babaire, ao mai ikanne au Botaki ni mwakuri bwa ti a reitaki naba ma Taiwan. Ti na reitaki ma kambwana ake a na kona n reke iai te naan mwakuri ake a na kona ni kamwakuraki iai ara koraki te Tia Babaire ao mai ikanne te kantaninga bwa e a waaki naba kanga te process are e tangiraki imwina. Te katautau bwa nanona imwin tiainakin te

boraraoi te Tia Babaire, nanona ngkana e tiainaki te boraraoi tao inanon Tun ke Turai ae nanona tao bon imwain naba tokin te ririki ao ara kantaninga ngkana tao tiaki te ririki aei tao bon te ririki ae na roko te Tia Babaire. Ara kantaninga bwa iai ngkanne ara koraki aika a nang reke aia mwakuri Taiwan te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Teatao Teannaki: E rabwa te kaeka nakon te titiraki te Tia Babaire, Ao I a kan titirakina riki te Minitita ae karineaki. Iai riki aaba irarikin Taiwan ae a tauraoui naba ni kamwakuria ara koraki n ai aron ae na wakinaki nakon Taiwan?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Ioteba Redfern: E rabwa te Tia Babaire ao e koaua te Tia Babaire, I tia n taekinna teutana tabeua te bong n nako ae iai naba ngkai te waaki ni kamwakuri ae nang tauraoui ni waaki i Nu Tiran. Ea tia n abwabwaki te marooro ao te kaongora i aon te itera aei te Tia Babaire ao anne te katautau bwa e na waaki naba imwain tokin te ririki aei ke tao bon te ririki naba ae na roko n aron are I a tai n taekinna te Tia Babaire. Ao ngkana e waaki te waaki ni kamwakuri are i Nu Tiran anne te Tia Babaire, bon te kantaninga bwa e na mwaiti ara ataeinimwane ao ara ataeinnaine ae na kona n reke n nneia n te naan kambwana ma te taabo ni mwakuri i Nu Tiran n iterana ae

te kini-uanikai ao tao te mwakuri naba n te on aroka te Tia Babaire. Irakin Nu Tiran ao iai naba ae ti kataratara ngkai i Aotiteria ke tao e nang tauraoui naba ni waaki ngkai Aotiteria ibukia neeti te Tia Babaire. A na nako ni kataneiaiki neeti i Aotiteria, ngkai tao e na waaki moa ma te mwaiti ae teningaun (30) ao e bane aia kataneiai ao ngkana e raoiroi ao te kantaninga bwa a tiku naba ni mwakuri i Aotiteria te Tia Babaire. Iai naba kanga ongora bwa e na manga kona ni wakinaki te waaki ni kamwakuri ae e nang tauraoui ni waaki ngkai i Nu Tiran te Tia Babaire i Aotiteria naba. Iai naba ae ti kataratara naba ngkai i Canada inanon ara tai ni mwananga i Nu Tiran ibukin karaoan te mwakuri i aon te kiniuanikai ao te mwakuri n te on aroka te Tia Babaire, ao ti kaongoaki bwa iai naba te mwakuri ae mwaiti ae kona naba n reke i Canada te Tia Babaire, ao a mwaiti naba n te tai aei aban te Betebeke aika a mwakuri i Canada n te tai aei aekan te waaki ni kamwakuri ae nang wakinaki i Nu Tiran te Tia Babaire.

I Tiaban anne naba te itera teuana te Tia Babaire tao n iteran ibukin te akawa ao tao bon te tabo ni karao ika. N te EU te Tia Babaire, anne naba teuana te itera ae Tiaban. N tarana ngkai iai kanga te reitaki ma te EU i aon kanakoraon riki te iokinibwai te Tia Babaire ao ai kanoan naba ngkanne te iokinibwai, e a karinaki naba te

kamwakuri aei te Tia Babaire. Aikanne kanga aba tabeua ae taraki naba n te tai aei te Tia Babaire irarikin Taiwan. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Teatao Teannaki: Kabanean buokan te titiraki te Tia Babaire. Ai bon te kaitau nakon ana kaeka te Minitita, ao tao ai moara riki ara roronrikirake. A rangi ni kaitau ibukin reken te mwakuri irouia te Tia Babaire, ngaia are bon te karabwarabwa ae moan te takaburinako ae I anganiko te Minitita ibukin te roronrikirake i aon abara ae Kiribati.

Tibiika: Tao akea te titiraki n anne ngkanne ao e nakoim te Tia Tei mai Nikunau.

Mr. Rimeta Beniamina: Te Tia Babaire ti rangi ni kaitau nakon taian kamwakuri aika rangi n rawata nakon taai aika na roko n aron ae taekinaki Canada ao iaa riki. Ao I kan titirakina te Minitita, bwa te kiniuanikai ane i Nu Tiran antai ana *initiative*. Te Tautaeka ni Kiribati ke te Tautaeka n Nu Tiran are e angania kain te Betebeke ao e aera bwa e na aki reke te kiniuanikai i Aotiteria te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Ioteba Redfern: E rabwa reitan te titiraki te Tia Babaire, ngkana I tara iterana are antai ana *initiative* te *scheme* ae

wakinaki i Nu Tiran te Tia Babaire. Ao e koaua tao bon te scheme ae e kai ni ikarekebai te Tautaeka n te Betebeke te Tia Babaire ma te Tautaeka n Nu Tiran. Ae nanona boni Kiribati naba n reitaki ma te Tautaeka n Nu Tiran ae ngaia ae a kaai ni ikarekebai ni kaotinakoa te iango are ngaia ae waaki te kamwakuri i Nu Tiran iai te Tia Babaire. Ao e koaua rekerekena are teuana te Tia Babaire, tao ibukin Aotiteria anne ngkanne te itera teuana ae inanon ara tai ni mwananga nako Nu Tiran ao kanga ti ongo bwa iai naba ana *interest* Aotiteria n te *scheme* aei te Tia Babaire. E tuai matoa raoi anne te Tia Babaire, ma aei ngkai ae e tabe iai au Botaki ni mwakuri ae I mena iai ae ti a tabe n reitaki ma te Tautaeka n Aotiteria ni kakoaua te rongorongon aei te Tia Babaire. Ao tao anne kaekan te rongorongon are nanona iai te reitaki imarenan te Tautaeka ni Kiribati n reitaki naba ma aban te Betebeke ma Nu Tiran ae ngaia ae e waaki iai te *scheme* aei te Tia Babaire. E rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei mai Tarawa Teinainano.

Mr. Teburoro Tito: Ko rabwa te Tia Babaire ao I kani reita te karabwarabwa nakon te Minitita ao te Tautaeka ngkana a kona ni kabataiai riki mwakuri i tinaniku irarikin are tao a wakinaki n taai aika nako te Tia Babaire. Ao e koaua tao e mwaiti mai ibuakona ae taian katautau ma ti na katekeraoi katautau akanne bwa

a bia koro bukia, bwa ngkana a koro bukia ao a na kabwaia iai ara botannaomata. Ma I kan titirakina te Minitita n are kanga ni kaineti riki ma Nu Tiran, are I ataia bwa Helen Clarke are rangi ni kauka abana nakoia kain te Betebeke ao John Howard e aki kani kauka Aotiteria. Ma e rabwa bwa ngaia iai te iango ibukin Aotiteria. Ao I kan titiraki ibukin Nu Tiran te Tia Babaire, ngkai Helen Clarke te Prime Minister i Nu Tiran, e kaukia nakon te Betebeke tao iraua te ngaa nakon aban te Betebeke aika nimaua (5) tao Kiribati ma Tuvalu, Samoa, Tonga ao Niue. E kona te Minitita n tara riki aron tibwan Kiribati. Katoroan tibwan Kiribati ae kanga tarana ngkai e nang tibwa rereaki Kiribati n aron te tibwa. Ara botannaomata ae kaan 100,000 mwaitina, e uarereke riki tibwana bwa iteran tibwaia kain Tuvalu ae ti 10,000. Ti na karabwaia kain Tuvalu bwa a bon uneakina aroia, ti na aki kauarerekea tibwaia. Ma tera te anga are e bubura riki ara botannaomata ao Nu Tiran e na kona riki ni kabubura riki tibwan Kiribati.

Tibiika: Taiako kakimototoa am titiraki bwa kanga ai manga te marooro anne.

Mr. Teburoro Tito: E kona te Minitita ma te Tautaeaka n iraorao riki ma te Tautaeaka n Nu Tiran ni kataia ni karokoraoa raoi tibwan Kiribati n te tibwa are i Nu Tiran bwa e na bubura riki nakoia aba ake uarereke ae

bubura riki ngkai tibwaia te Tia Babaire nakon Kiribati? Ko rabwa.

Tibiika: E rabwa ao e nakoim te Minitita.

Hon. Ioteba Redfern: E rabwa reitakin te titiraki te Tia Babaire, ao aei bon te tabeianga teuana ae ti kakoaua bwa e noria naba te Tautaeaka aei te Tia Babaire. Imwain are tao ngke e a roko rongorongon te waaki ni kamwakuri aio te Tia Babaire mai Nu Tiran, ao bon anne teuana te tabeianga ae noria te Tautaeaka aei ae kangai. Bwa e na mwaiti riki ataeinimwane ao ataeinnaine aika a na anaki mai Samoa, Tonga, Vanuatu, Kiribati ao Tuvalu ke tao aba riki ake a kaan Nu Tiran, Samoa, Vanuatu ao Tonga bwa kanga aba riki aikai aika a rangi ni kaan riki ma Nu Tiran te Tia Babaire. Ti kakoaua te itera anne, bwa te koaua ikai e kangai te Tia Babaire. Aba aikai a kaan ma Nu Tiran. E uarereke te kantoka imarenan Nu Tiran ma aba aikai, ao ibukin anne te Tia Babaire kanga a na anaki riki bwa taan kamwakuri i Nu Tiran te Tia Babaire ni kambwana n te on aroka te Tia Babaire ake a na anaia kain Samoa, Tonga, Vanuatu, Kiribati ao Tuvalu ngaia aika a na kabwaka te kantoka te Tia Babaire. A na kabwaka iteran te kantoka. Ae nanona bwa ngkana ngaia aika a na kabwaka te kantoka te Tia Babaire, nanona a na anaia riki aba aika a kaan aika uarereke te kantoka mai iai nako Nu Tiran te

Tia Babaire. Anne te bwai teuana ae ti rangi ni kataia ni kammaraka ara iango iai te Tia Babaire ni kataia ni mwakuria ni kakaea te anga ae a na bon aki tibwarereaki kain Kiribati, bwa ti kakoaua ae ti na bon tibwarereaki ngkana e tiku n arona te kantoka aei te Tia Babaire. Ngaia ae ti kataia ni kakaea te anga te Tia Babaire ao imwin tao bon ara kamatebwai man au Botaki ni mwakuri, ao ti uotiarake nakon Kabineti ao e butimwaeaki te iango ae na kakaeaki te anga ae na buokaki iai ara ataeinimwane ma ara ataeinnaine te Tia Babaire. Ngkanne te iango are e a tia ni butimwaia te Tautaeaka ikai e kangai, bwa ataeinimwane ma ataeinnaine ake a na kamwanangaki e na iai buokaia mai iroun te Tautaeaka n te loan ao a na mwananga te koraki ake a tia ni katebenakoaki n rinanon te naan screening ao te naan selection process bwa antai ake a tia n tebenako. I mwain mwanangaia ao e na iai te mwane ngkanne te tango mwane are a na anganaki ibukin kaitaran aia kabanemwane te kantoka ao ibukin bwaai naba bwaai tabeua te Tia Babaire. Ti kakoaua bwa e na bubura riki te mwaiti ae a na kabwaka koraki aikai nakon are a na kabwaka kain Samoa, Tonga ao kain Vanuatu. Ngkanne ana ibuouboki naba te Tautaeaka n te tai aei, ti a tia n reitaki ma te Tautaeaka n Nu Tiran ao e a tia ni kariaia te Tautaeaka n Nu Tiran bwa e na kananauaki riki tikua kain Kiribati i Nu Tiran. Kaain

aba ake tabeua a tiku i Nu Tiran te maan ae ti 7 te namwakaina te Tia Babaire. Kain Kiribati a tiku i Nu Tiran 9 namwakaina. Te katautau bwa te maan ane 6 namwakaina anne, a kona n reke aia tai n anga ke ni kaoka mwin aia karekemwane ni kaoka mwin aia kabanemwane ae mwaiti riki ibukin te kantoka te Tia Babaire ao itera riki tabeua te Tia Babaire. Tao anne kaekan te titiraki te Tia Babaire. E rabwa.

Tibiika: I anga te kabanea n titiraki nakon te Tia Tei mai Tarawa Ieta.

Mr. Kataotika Tekee: Ko rabwa te Tia Babaire, I karabwa te Minitita te Tia Babaire ni kaboon te titiraki ae moan te kakawaki ai moara riki aio te Tia Babaire ni kaineti ma aron karekean aia mwakuri kain Kiribati i tinaniku ao Nu Tiran. I kan titirakina te Tia Babaire te Minitita ae karineaki n aron te tibwatibwa are tao e kakoauaki n te tai aio te Tia Babaire bwa e kuri n tibwarereaki Kiribati. Are e kataia ni kabwarabwara te Tia Babaire te Minitita ae karineaki, e tiku aio n tarakin te raroa. Ao ngkai e a manga taekinna te Minitita ae karineaki ao I kani manga titirakinna naba, iai te kantaninga bwa ngkana a kanakoaki te koraki aikai ao a na tiku n te maan ae 9 namwakaina bwa a na anganaki te loan ao a na manga kabwara. I titiraki te Minitita te Tia Babaire, akea te itera ni buoka ae na kona ni buokia te koraki aikai ae e na anga te Tautaeaka n aron are e

taekinna te Minitita n te mwane ao te Beretitenti bwa e rangi n rawata te mwane. Bwa aonga n ae kona ni mwaiti riki te aomata are e kona n nako tinaniku te Tia Babaire ao ti na uaia riki ni boraai ke n raka riki nakoia kain aba ake ti taku bwa tao a riai riki n uarereke riki tibwaia. E kona n tauraoi te Tia Babaire n anga te mwane ni buoka man ana mwane te Tautaeaka are e taku bwa e rangi n rawata n aki taraia bwa te loan bwa a na manga tiku riki nakai 2 te namwakaina bwa e aonga n ae e mwaiti riki ae kona n nako. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Ioteba Redfern: E rabwa te Tia Babaire ao e rabwa reitan te titiraki mai iroun te Tia Tei temanna mai Tarawa Ieta te Tia Babaire. Ao e koaua bwa aei bon te itera teuana n aron are I a tia n taekinna, e a tia ni karaua ni kamatebwaia te Tautaeaka ni kammaraka ana iango iai, ni kammaraka atuna iai te Tia Babaire. Ao n otinakon te warebwai anne te Tia Babaire, ao e kangai bwa n te tai aei e bon rangi ni bubura kaei booia ataeinnaine ma ataeinimwane akana a na mwakuri i Nu Tiran. E na biribiri n te mwaiti ae \$600 nakon \$1000 n teuana te wiki te Tia Babaire. E na bon nakon ngkanne aron aia bwati ni kiniuanikai te Tia Babaire ngkana e koaua bwa a rangi ni baiti ao e kona riki ni mwaiti aia mwane ngkanne. Ngaia n tarakina n te tai aei ao ti

kakoaua bwa e rangi n tau te mwaiti ke mwaitin booia are e na kona iai ni kaboa mwin te kabanemwane te Tia Babaire. Ngaia te Tautaeaka n te tai aio e koaua e tao karekean te mwane n te moani mwananga anne te kanganga te Tia Babaire. Ngaia e a tia ni ibuouboki te Tautaeaka n te itera aei bwa e na iai te mwane ae kanga e na katauraai ibukin te itera anne, ana tangomwane ma iai, ni kabwaka kantokaia ao a mwananga ao inanon aia tai ni mwakuri ao e na manga kantaningaki bwa a na kabwara. I taku bwa te bwai ae kakawaki, a nako ni karekeia aia mwane. E reke aia mwane ao a na manga riai ni kaboa mwin naba te kabanemwane te Tia Babaire. Imwin kaitiakan te naan kabanemwane ni kabane te Tia Babaire ae aia loan, e a tia naba ni karauaki ni warebwaiaki e na korakora naba nikiran aia karinimwane ataeinimwane ao ataeinnaine aikai. E rabwa.

Tibiika: A boni koro mwaitin ara titiraki ibukin buokan te titiraki aio, ao ngkai I taraia bwa e a bo 11.30am, ma ngaia are e a boni boo ara n titiraki. Ti a nako ngkanne are i mwina i aon ara ota bebwa.

Kiraka: Kometenakin te Biira.

**KOMETENAKIN TE BIIRA
IBUKIN TAUAN MWIN BUUNG,
MAATE AO MAARE**

Tibiika: Ngkai ti na waaki ni kometena te Biira ae e wene

imatara n te tai aio. 4.1. E a komete te Auti.

Ao ngkai te Auti e a komete e nang tauraoi ni kometena te Biira ae e wene imatana n te tai aio, ao ngkana kam tara te Biira ao N na tibwaia n ai arona aio. Ti na nakon clause by clause n aron kanoan te Biira aio. Ao n aron ae ti ataia 7 te naan clauses n te Biira aio, ngaia ae N na tibwaia ni kangai. 1,2,3 ti na kometenna ao imwina I a manga booti 4, ao 5 ao te kabanea ngkanne 6 ao 7. N na tabeki clauses aikai ibukin kometenakia. Ti a tauraoi ni kometena 1, 2 ao 3. Iai te amendment, iai te titiraki ni kan ota. Ngkana arona bwa akea ao N na kanakoa te kaotinano i aona, bwa clause 1,2 ao 3, e na tei bwa kanoan te Biira. Ake a nano iai ke a kangai eng, nake aki ke a kanga ti aki. Ake a nano iai, ake aki. E kariaiakaki bwa clauses 1, 2 ao 3, e na tei bwa kanoan te Biira. Ti a nakon ngkanne are imwina clauses 4 ao 5. Ti a kometena ngkanne 4 ao 5. Iai te amendment, iai te kan titiraki ni kan ota i aon 4 ao 5. Ngkana arona bwa akea ao N na kankao te kaotinano i aona. Bwa clause 4 ao 5, e na tei bwa kanoan te Biira. Ake a nano iai ke a kangai eng, nake aki ke a kanga ti aki. Ake a nano iai, ake aki. E kariaiakaki bwa clauses 4 ao 5, e na tei bwa kanoan te Biira. Kai tao ti a nakon ngkanne te kabanea ni clauses aika 6 ao7, ao ti a kometena clause 6 ao 7. Iai te kan titiraki. Te Tia Tei mai Nikunau.

Mr. Rimeta Beniamina: Ko rabwa te Tia Babaire ao I kan okira ane clause 6. Ao n tain moani warekan ngkoa te Biira aio ao I uringnga ae kanga iai ara iango bwa e na karinaki iai tao te sub-clause are kaiiran bukin maten te I-Kiribati mai tinaniku. Ao I taku bwa e butimwaeaki ngkoa aio iroun te Tautaeaka ao kanga e taekinaki are e a kai karinaki bwa te onono nakon kometenakina are aongkao e a roko n te bong aei. Ao I karautaeaka bwa akea au onono iai ma kanga I katikua n otau n te tai arei, ma I kani karekea otau n te tai aei. Nanona tao e a manga aki butimwaeaki anne te Tia Babaire ke e aki.

Tibiika: Te Tia kaeti tua.

Hon Titabu Tabane: E rabwa ao ti na karaua nanon te Tia Tei ae karineaki bwa ti maroroakina aio teutana, ma tao aron wakinana moa ao ngkana arona bwa e aki tau nakon taai aika a na roko ao ai bon norakina, aongkoa e na kamenaki bwa kanga te administration matter. Aongkoa ngkana e roko teuarei ke neiere bwa e na bubuti tauakin mwin te mate ae mena i tinaniku, aongkoa e roko irouia nakai ao one of the details e na mena, a na kamena te aekaki ni form are aongkoa bwa tera bukin matena. Ao ngkoa ti na karaoia moa n noria n anne imwain ae ti karinna n te Tua. E rabwa.

Tibiika: Iai riki ae e kan titiraki, clauses 6 ao 7. Ngkana arona

bwa akea ao N na kanakoa te kaotinano i aona ao titiraki i aona. Bwa clauses 6 ao 7, e na tei bwa kanoan te Biira. Ake a nano iai ke a kangai eng, nake aki ke a kanga ti aki. Ake a nano iai, ake aki. E nakoia ake a nano iai ma ngaia are e kariaiakaki bwa clauses 6 ao 7, e na tei bwa kanoan te Biira ae ananau n aron arana ae kangai. *An Act to amend the Births, Deaths and Marriages Registration Ordinance; to provide a more effective system for evidencing changes of name; to provide for registration of customary adoptions; and to provide for keeping of records concerning Marriages solemnised and Deaths occurring outside Kiribati.* Anne aran te Biira ae ananau ao N na kanakoa te kaotinano i aona. Bwa ake a nano n aran te Biira ae ananau aio, ke a kangai eng, ake aki ke a kangai ti aki. Ake a nano iai, ake aki. E nakoia ake a nano iai, ma ngaia are e kariaiakaki bwa aran te Biira ae ananau n aron are I a tia ni warekia, e na tei bwa aran te Biira. Ao I taku bwa n te tai aio ngkanne are e kabobonga kometenakin te Biira ae imatara aio ao n te tai aio ngkanne N na kaoka te Auti.

Ao ngkai e a oki te auti n te tai aio ao ngkanne ti a manga waaki ngkanne nakon are imwina i aon ara ota bebwa.

Kiraka: Kauouan warekan te Biira.

Tibiika: Te Minitita n te Internal and Social Affairs.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire ko rabwa ao I a kukurei n te tai aei n tabekia bwa te Biira ibukin Onean te Tua ibukin Tauan mwin Buung, Maate ao Maare 2006, e na warekaki n te kauoua n tai ao ni kariaiakaki. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: E a tia n tabekaki bwa te Biira ibukin onean te Tua ibukin tauan mwin Buung, Maate ao Maare 2006, e na warekaki n te kauoua n tai ao ni kariaiakaki. N na kanakoa te kaotinano i aon aio bwa ake a nano iai ke a kangai eng, nake aki ke a kanga ti aki. Ake a nano iai, ake aki. E nakoia ake a nano iai, ma ngaia are e kariaiakaki kauouan warekan ao ni kariaiakaki te Biira ae tabekaki n te bong aio. Ao kai tao n te tai aio ngkanne ao a bane kanoan ara bong n te tai aio, ao ngkai I noria bwa iai naba titiraki aika tuai ni bane n te tai aio, ngaia are tao ti a taua moa te kaoti ibukin te bwaranako ao ti a noori moa nikiran ara titiraki ake a tuai ni bane iroura. Ao tao ti na waaki n te titiraki n te tai aio kanoan ara Bowi aio, ao ti nang manga waakina ngkanne taian titiraki ngkai e reke ara tai n te tai aio. Ao te titiraki ae ti nang waakinna n te tai aio te titiraki nambwa 123 mai iroun te Tia Tei mai Tabiteuea Meang.

**KANGANGA IAON TATAREN TE
KAAKO**

Dr. Tetaua Taitai: Ko rabwa Tibiika ao aio ngkanne au titiraki ae nambwana 123 i aon te Ota

bebwa ae kangai taekana te Tibiika. *Te kanganga i aon tataren ao aki taun kaako aika kainnanaoki i aon abamwakoro nako ao e tuai man toki ngkai, e ngae ngke e taekinna te Tautaeka n ana Kora ni Kaeti bwa e na katokia. E kona ngkai te Minitita are e tabeakina te itera aei ni kabwarabwara bwa tera ae e a tia ni karaoia i aon te itera aei inanon aua (4) ana ririki n Tautaeka ae e nang roko n tokina ngkai?* Ko rabwa.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai iroun te Minister of Commerce, Industry and Cooperatives.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire ko rabwa, ao I a kaitaua raou n Tia Tei mai Tabiteuea Meang n ana titiraki are e tangira te kabwarabwara i aon te kakamwakuri n irekereke ma te kaako. Ao aio kaekana. *Te Tia Babaire, e a tia te Tautaeka aio ngkai ni waakin anga aika akea ngkoa mai imwaina aika tia n ibuouboki n tobwa te kanganga n tataren te kaako te Tia Babaire.* Ko bati n rabwa.

Dr. Tetaua Taitai: Ko rabwa te Tia Babaire ao I karabwa te Minitita n aron ana kaeka te Tia Babaire, ao tao bon te titiraki bwa N na tabekia ngkanne imwin aio bwa tera anga aika e taku te Minitita bwa e a tia ni waakin ngkai i aon katokan te kanganga aio te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: E koaua te Tia Babaire, tao anga aika I nanonna ikai baika ti a tia ni karaoi n aron kaekan tein te titiraki. Ao e koaua, a mwaiti te Tia Babaire bwaai aika ti a tia ni kawenea ke ni karaoia ke ni mwakuria are e na kaitara tao te kanganga i aon tataren te kaako te Tia Babaire. Ao e koaua tao e na boni kana te tai ngkana I karakinna te Tia Babaire, ma e aoria bwa kaekan te titiraki. Teuana te bae e a tia ni karaoaki ibukin otanakin te naan kaako mai tinaniku bwa tera ae ti a tia ni karaoia. Eng ti a tia ni karaoa te bae e aranaki bwa ana *consumption* tao bon Kiribati bwa iraua mwaitin te container n raiti ao n raa riki. Ti a tia ni kawenea te babaire are mwaitira are e na kainnanaokina bwa ti na taraia ngkanne n te itera anne bwa ngkana a kanakoaki te naan ota ao e na kaea nanon are bon ana consumption rate Kiribati. Anne ngkanne e a tia ni karaoaki te Tia Babaire, ao n rekereke ma aon aba e a tia naba ni karaoaki te aekaki anne. E taraki bwa mwaitira te kaako ke tao te raiti ae tao e kanna te abamwakoro teuana ake tao te tioka ke tao terana riki iaan te koaua ao te kantaninga naba bwa e na uaiakinaki kakoroan te mwaiti anne tao n te namwakaina te Tia Babaire. Iai naba mwaitin kaako are kanga a reke ke te baere e aranaki bwa level of the order te Tia Babaire ibukia abamwakoro are tao e koaua bwa a bon tia ni kanamakinaki bwa boni iai aia kanganga te Tia Babaire, tao riki n akean mwangan te naan

kambwana aika bubura n aekakin te BKL. Ao I taku bwa e teimatoa naba ara botaki ni mwakuri te Tia Babaire, n reitaki ao ni ikarekebai ma rabwata aika kanga ngaia te naan major importers n aekakin te BKL ao te MOEL ao tao bon te PUNJAS ni kaumaka ke ni kanakoa riki ke ni kanakoraosan riki te bae e aranaki bwa te cargo float te Tia Babaire. Ao tao e koaua tao n te tai aio te Tia Babaire, tao ti a karina naba iai Kiritimati. Iai naba kanamakinan Kiritimati ao te Aono n Raina are te itera arei bwa e rotaki bureitiman n te itera aio te Tia Babaire. Ti a tia naba ni karaoi waaki ni katamaroa i aon te itera aio te Tia Babaire, ao aio tarakin naba aia *minimum order* bwa mwaitira tao te *container* n raiti ke n tioka are a na kona ni kanna inanon teuana te namwakaina ao ti na taketenna ma te kaibuke are aongkoa e na ninikiria n te tai anne te Tia Babaire. Iai te reitaki are manga kaungakia reiki taan biineti te Tia Babaire ke te rabwata ae e aranaki bwa te Kiritimati business Association are a manga boni kateia ao ti kataia ni kaungai nanaoia ni ikoikoti aia resources i bon irouia ao ni manga bon order ngkanne i bon irouia riki tao bitineti aika uarereke te Tia Babaire. Are a kona ngkanne ni manga bon reitaki ngkanne ma ara major importers i aon Tarawa. Te bwai naba ae ti kataia ni ibuouboki i aon rotakin te kaako te Tia Babaire tao i aon Kiritimati, are iai naba te kanganga ae e namakinaki i Kiritimati n taai

aika nako bwa ngkana e na discharge te kaako bwa e roko n te kaibuke n te tai aio ao e kona ni wenenako te kaako te Tia Babaire. E kona ni wenenako inanon tao teuana te wiki ke tao tera te Tia Babaire. Ti a naba ni kataia n reitaki ma te botaki ni kaibuke ni kakaea angan te waaki are e na kawaerakeaki moa ao tao te kaako te Tia Babaire. Ao ao e koaua e na kona n iai memerena n taai tabetai tao bon iroun te kaaben, bwa are te kaibuke e rangi n taraki naba n aron ana kaako te bae e aranaki bwa te *distability* bwa tao e na aki naba raa ao tao tera aroni katokakin te kaako te Tia Babaire. Iai naba abamwakoro n aron ae I taekinna te Tia Babaire, are ti boni kanamakinna ao tao a tia naba ni kakoaua tao ara kambwana aika te naan major importers te Tia Babaire are a na boni kai rotaki n aron kanganga aikai n aron ae I a tia n taekinna, are bon akea iai mwangan te naan BKL. Tao te kabotau tao ti kona n taekinna ae tao Tabiteuea Maiaki, Nikunau, Aranuka ao iaa riki. Iai naba ngkai ara waaki man te Tautaeaka ae ti kona n aranna bwa kanga te revolving fund ae ti kataia ni buokia te koraki aika boni kakoaua bwa akea mwanga aikai i aoia. Ao aio are aongkoa ti na manga buokia riki n te maiti ni kaako are aongkoa tao 10,000. mwaitina te Tia Babaire. Ti kakoaua bwa i aon abamwakoro akanne a bon tia ni waaki ni bitineti tao e koaua tao iai te naan mwakoro, botaki n aro are tao ngaia ngkai

are a kabuta kamwarakean te botannaomata i aon abamwakoro aikanne. Man tarakin te koaua are ti a tia n noria n reitaki ma ara rabwata ae te naan major importers te Tia Babaire, ao aio ngkanne ana karinrin ngkanne te Tautaeaka ae e a tia ni manga karinna n taraia riki aaba ake ti bon kakoaua bwa a riai ni buokaki n te itera aio te Tia Babaire. E koaua tao n aron ae kam bon tia n ataia tao inwin ana kabuanibwai tao te kambwana ae te Abamwakoro ao e koaua bwa te PUNJAS ngkai are tao e a rin ibuakora naba n anga baina ni buoka naba uarokoan te bae te kaako aio i bon i aon Tarawa ao i aon abamwakoro te Tia Babaire. I taku bwa teuana naba te mwakuri ae ti a tia ni karaoia te Tia Babaire ae rangi ni kakawaki, n rekereke ma te kaako, eng e a rangi ni korakora reitakin ara Botaki ni Mwakuri ae te Commerce ma te naan major importers ma kain te private shipping, bon te KSSL ke te botaki ni kaibuke. Eng, ngkoa iai memeren te reitaki irouia te koraki aikai, ao a manga boni kakai angaaku n taai aika nako ke tao tera. Ma ti a tia n namakinna n te tai aio bwa iai te reitaki ni koaua, e a tia n reitaki i aon te waaki are katakin naba buokan te kanganga n rekereke ma te kaako te Tia Babaire. E koaua ni bon ngkoananoa ao e maroroakinaki te kaako teuana te kanganga ae rekereke naba n te kaako te Tia Babaire, tao e koaua tao i aon te shipping ao e bane ni boutokaki te itera ane.

Ma I taku bwa teuana naba te waaki ae ti a tia ni kataia n tarataraia bwa are te kaako ke tao te takataka e rangi n irekereke ma baona. Tera naba ngkai te waaki ae ti a tia ni karaoia. Ti a tia ni manga uaia n reitaki ma te rabwata are e tabe ma te Botaki ni Mwamwananga tao riki i aon te Board. Bwa are te rabwata ae te Board of Directors te Tia Babaire, e rangi ni kakawaki nakon te kambwana bwa ngaia are anga te naan babaire ke tao te naan kataratara ke tera riki ao a karaoaki kanoana tao e koaua tao iron te kambwana. N te tai aio ti a rinnako n te rabwata ae kakawaki ane, e a rinnako rabwatan te kaako te Tia Babaire. E a rinnako rabwatan te takataka te Tia Babaire, bwa te chairman ngkai n te Board n te shipping bon temanna te Tia Koroboki man ara botaki aio. Ao aio are aongkoa ti a tia ni kakamwakuri iai te Tia Babaire are aongkoa tao e na buoka kaekakin te titiraki bwa raa baike ti a tia ni karaoi inanon te maan ae tao e kaan aua (4) te ririki ngkai, eng a mwaiti n aron ae I a tia ni kabwarabwara ao aikanne. Ao e koaua tao ti kan kawenewenea riki ikai tao iai memeren tao te waaki i aon te bao ni mwamwananga te Tia Babaire, are aongkoa e kona naba ni karika te itera aio te Tia Babaire ao tao e mena e a reke naba te tai aio te Tia Babaire ni kaungaia naba bon abamwakoro bwa ao e mena e nang bon taraki te naan *project* are te kaibuke ae kanga e bon tau ibukin karokoan

aia kaako, ao tao anne ae aongkoa ti na kawenea bwa ara ibuouboki naba ikai. I ataia bwa iai te abamwakoro ae Onotoa are e na manga tara ana kaibuke, Abemama, Marakei. Ti taku bwa aio te tai ae ti kona naba iai ni kaungaia koraki aikai bwa tao ti bon namkinna bwa te kaako riki i aon Tarawa tao iai tobwakira teutana te Tia Babaire. Ao tao e koaua tao n nako buki, tao uarokoana. Tao ti na manga boni kaungaia ara Kauntira ke tao antai tao ni karaoia bwa tao ara moanibwai ke ara moani karikirake te itera aio te Tia Babaire bwa e na boutoka naba aron te kanganga i aon te kaako te Tia Babaire, ao tao bon te ununiki te Tia Babaire ae ti a boni kuai te naan bwai aikai mai tinaniku. Ti a kua te raiti, te burawa ke tao tera. I taku bwa tao ti na riai ni kaunga te ununiki te Tia Babaire. Bwa are ngkana tao iai te kanganga n itera aikai aika tao a bon riaon ara konaa te Tia Babaire, ao anne kaekana te Tia Babaire. I taku bwa te ununiki, ma te bwai ae ti noria n te itera aei te Tia Babaire, boni iai matoatoan te waaki ma ti kaitau bwa te Tautaeaka iai naba ana kakamwakuri i aon te itera aio te Tia Babaire. Ko bati n rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Dr. Tetaua Taitai: E rangi n rabwa ana kabwarabwara te Minitita te Tia Babaire ao e koaua ae e a rangi n rawata bwai aika e karaoi te Tautaeaka.

Ma te kanganga teuana ngke arona bwa a mwakuri te naan waaki aikai te Tia Babaire, ao tao e na aki mwemwe te titiraki aio ikai. Ma e kakoauaki ao I bon noria naba n okiu nako Tabiteuea Meang bwa e bon rawata te kanganga i aon te kaako, ao anne ae ngaia ae e karika tabekan te titiraki aio te Tia Babaire. E kona ngkanne ni kakoaua te Minitita ke tao e kona n taekinna te Minitita bwa bon tera raoi bukin ae e tatara iai ngkai te kaako. Kanga tera n ana *studies* aika e a rangi n rawata ae te *consumption rates studies*, ao te *transportation* ao te *revolving fund* ao tera riki. Kanga bon tera raoi n ana taratara ae e karika te kanganga aio i aon abamwakoro te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika; Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: E koaua te Tia Babaire, I kaeka te titiraki are e oioi n titiraki arei bwa tera bwai aika ti a tia ni karaoi ao I taku bwa I a tia ni kaeka n aron are I taekinna ae a mwaiti, ma tao ti kanakoa ara taratara bwa tera raoi ae bon oioi n te itera aio ao a boni mwaiti te Tia Babaire. Ma are ngkana tao e tangira teuana ao tao e koaua n aron ae ti boni kakoaua, iai memeren te bao ni karokoan te kaako i buki riki. I taku bwa aio ngkana ti kaokia ao ti boni maroroakinna ngkoananoa. Ao tao anne kaekana te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Dr. Tetaua Taitai: E koaua tao kabanean au titiraki bwa I ataia bwa e rawata ae tao a kan taekina naba te kanganga aio n aia abamwakoro te Tia Babaire. Ma tera ngkanne kanga ae na iangoia ngkai te Minitita ibukin te bao are ngaia are e taku bwa te kanganga ngkai. Tera ngkai ana babaire i aon te itera ane. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: E koaua te Tia Babaire, I taku bwa e mataata ara kaeka iai ngkoananoa bwa are e bon tabekaki ao are e a bon tiku inanoni bain riki te shipping ao tao ngaira are ti aranaki bwa te *private sector* te Tia Babaire ao tao aio naba ara tai are ti na kataia ni boutokaia tao kain te naan private sector riki iaon teitera riki aei te Tia Babaire. I taku bwa aio taina te Tia Babaire. Ti na karinia kain te *private sector* ni ibuouboki naba n te itera aei tao ni buokan karokoan aia kaako, ao e mena ao tao a nang boni keiakina karokoan aia kaako temanna ma temanna tao te BKL. Ao aikai anga aika a kona ni karaoaki, ma te bwai ae I kaungaunga riki ikai ae I kaukuka riki mataroan te itera aio tao ti kona ni bon taraia ngaira i aon abamwakoro nako bwa tao e a bon riai ae tao ti nang bon karekei aekakin ara kaibuke ae kanga te aekaki ni bubura ae tao antai are e bon tau bwa e nang bon uota ara kaako te Tia Babaire. Ko bati n rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei mai Nikunau.

Mr. Rimeta Beniamina: I karabwa te titiraki iroun te manna te Tia Tei mai Tabiteuea Meang te Tia Babaire ao I kani buoka te titiraki. Ti kakoaua bwa Nikunau naba e bon tatare n te kaako ao ngkana e roko te tai are e tare iai, a boni kona naba n rotaki botannaomata. Ma e mwaneweia te Minitita bwa iai tao ana kakae ana tabo ni mwakuri are e a tia ni karaoia bwa mwaitira ae tangiraki mai i aon te abamwakoro teuana ao teuana. Ao I taku bwa aio ae ti kakariaria bwa are tao ti aki ko na ni karaoia ngaira kain abara. E kona n anganira raoi te mwaiti ibukin Nikunau, bwa mwaitira te baeki n raiti, te baeki n tioka te burawa ao baikara riki ae na tau ibukin tao iraua te namwakaina ibukin te mwaiti ni botannaomata ae ngkai. Ao ngkana arona bwa ti kunea bwa e bon aki tau, e anga ngkanne te mwane are aongkoa e na kaman wakinaki are e na anganaki te Kauntira ma ti kaongoaki ngkai bwa e a ti anganaki Banaba ae kanga te mwane ni mwakuri. Bwa ngkana arona bwa e na aki tau ana ota te bitineti i aon Nikunau ni kaitara te kako ae a tangiria kain Nikunau, ao ti a tangira ngkanne te mwane ni mwakuri are te revolving fund ane \$10,000 ae ti anganaki ngkai Banaba ao ea kaman tataekinaki ngkoa aio. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire tao ti na keiaki ni kaeka aio. Eng, Nikunau tao aio kanoan ara kataratara. Nikunau e nim ma te baeki n tioka ae 310 (25kg) mwaitina ni katoa namwakaina. Nikunau naba e kana te buarawa ae te katautau i aon te itera aio ae 25kg, 284 n te namwakaina. E koaua bwa Nikunau naba i aon te raiti e kana te raiti ae aongkoa e katautauaki nakon 820 te baeki n raiti ae 18.34kg rawatana. Ao tao aikai riki aika ti kona n anga teutana te tamnei iai te Tia Babaire i aon te *consumption* ke te *monthly consumption* rate te Tia Babaire. Ao e koaua e taekinaki naba te Tia Babaire bwa iai te iterana teuana ae tao tarakin te mwane bwa e tau ke e aki, te mwane ae te buoka are ti anga bwa aongkoa e na worth te kaako ae \$10,000 te Tia Babaire, tiaki katokan te kainnana te Tia Babaire. Buokana riki ao ti kakoaua bwa tao iai Boboti, iai taan bitineti, iai taan raa riki ma aio ti uarokoan riki buokan te kainnana aio. Ao e koaua bwa tao aio te moani kataratara ao ngkana tao iai tarakina bwa tao iai naba memerena te Tia Babaire, ao are iai manga angana ni manga taraki riki te Tia Babaire. Ko bati n rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei mai Tabiteuea Maiaki.

Mr. Tebuai Uaai: Ko rabwa te Tia Babaire ao e rabwa te Minitita n ana kaeka ae e anga n te tai aei ae tobwan taian kanganga ae te

mwanewe ae boou tobwana bwa n te Kora ni Kaeti e na aki tare. Ao ae e bou ngkai ao ti butimwaia bwa tobwan taian kanganga. E aki koro nanon te Kora ni Kaeti te Tia Babaire ao e a kangai, bwa tera ana kaeka te Minitita ngkana I a manga kaoka te titiraki nakoina ae kangai. Bwa n taai aika nako ao iai te tare ma e uarereke. Tera ana kaeka ngkai iai, bwa n te tai aei ao te tare e a rangi ni bubura. Tera ana kaeka iai te Minitita ngkanne bwa e bon tabekaki nakoina i abau i Tabiteuea Maiaki. Bwa te tare n taai aika nako e uarereke, iai te tare ma e aki teimaan ao te tare n te tai aei n ana tai, e a rangi ni bongata. Tera ana kaeka iai te Minitita.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: E koaua te Tia Babaire ao tao ti na keiaki naba ni kaeka aio te Tia Babaire bwa boni mamatoa kaekan titiraki aikai, ma e koaua tao ti na taraia bwa tao e koaua tao n taai aika nako eng ti tataekina te bae te *consumption* rate te Tia Babaire. Tao bon iai kerikakin ke uarereken te *consumption* ao tao bon anuara n amwarake tao ti a manga rangi ni kuai bwaai aikai te Tia Babaire, ao ngaia ae ti nangi n aoraki iai. Ao tao I a reitia naba ni kakoaua ngai, ao tao ngkai ae e a kerake riki te *consumption* rate te Tia Babaire. Ao I kona n taekinna bwa n taai aika nako Kiribati e kana te container ae 30 – 40 te *container* n teuana te namwakaina. Ngkai ko ataia bwa iraua ae

kanna, ti kana 50 nakon e kaan 60 te container n teuana namwakaina. Ao aio ae riai n ongo Kiribati te Tia Babaire. Aongkoa ti kana ti 20 ke 30, ao anne te okoro. Ao tao e koaua e na iai rekerekena n te itera aio. I kaotia ao tao te burawa iraua ae ti kanna, ti kana 25 te container ngaira kain Kiribati ni katoa namwakaina ae ngaia ae ti mataki iai te Tia Babaire ao ngke ti boni kabanea ara tai n te ununiki, ao te tioka iraua. Ti kana 25 te container n te namwakaina te Tia Babaire. Ao I taku bwa aio ae na kaeka anne, iai okoron te *consumption* rate ao te koaua kanga bon habit n ara kai n amwarake e tianaki ni kangai ao n raa riki. Bwa tao e koaua e a memere aron ke ti a taningaroti n nako ni kukanakin kanara tao te bwabwai are ti taneiai iai ke bitakin aron anauara ao bon tao te rikirake te Tia Babaire ao e na boni bae n iai te okoro te Tia Babaire. Ko bati n rabwa te Tia Babaire ngkana e ibuouboki aio te Tia Babaire.

Tibiika: I angan te Tia Tei mai Abemama te kabanea n titiraki. E nakoim te Tia Te

Mr. Willie Tokataake: Ko rabwa te Tia Babaire, ao I karabwa naba te Minitita n ana kakaeka aika tamaroa ao I a kani butia te Minitita ni buokan te titiraki. N taai aika nako ao iai au titiraki are I tabekia ibukin tataren naba te kaako i Abemama ao kaokoroan tibwan te naan reirei ao te botannaomata. Tera ae e a tia ni karaomia ngkai te Minitita

ibukin te itera aio bwa ae bon tatatare naba ngkai te kaako i Abemama bwa e babane ibukina bwa e a rangi ni kabonganaki irouia reirei. Iai te bae e na manga iangoia riki nakon taai aika na roko. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika : Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: I kaitaua ana titiraki te Tia Tei mai Abemama, ao ti kakoaua. Eng tao abamwakoro tabeua aika iai te naan reirei iai, e koaua bon iai rakan aron te naan kaako iai te Tia Babaire. E koaua, N na ibuouboki n aron are e a tia n tabekia te Tia Tei mai Abemama ao I taku bwa ti mena naba i aon ara kanganga are iai memeren te bao te Tia Babaire. Ma tao ti na kataia riki ngkoa n ibuouboki iai, ma au kantaninga bwa n reken ana kaibuke Abemama are aongkoa e nang otinako n te tai aio ke tao i aoni kawaina n tia ao tao e na buoka naba te itera anne te Tia Babaire. Ngai I teimatoa naba ni koaua iai ikai bwa iai raoroin te waaki n rekereke ma taren te kaako i aon Tarawa, ma iai ngkai memeren ara waaki nako aonnaba te Tia Babaire ae ngaia ae ti na kataia n uarokoia n te tai aio ao te bao ae ti kaokiokia te Tia Babaire. Ti na kabanei ara kai ni kataratara ngkai n te bao ao tao kaekan ana titiraki te Tia Tei mai Abemama ae karineaki, ti kakoaua bwa Abemama te tabo teuana ae rawata iai te reirei. Ti kataratara anne ma are kanga omeren moa ara kona n te tai aio, Abemama.

Ma I taku bwa n reken te bao are e na reke ngkai bwa ana kaibuke te Kauntira n Abemama ao I taku bwa anne e na buoka te kanganga te Tia Babaire. Ko bati n rabwa.

Tibiika: Ti a nakon te titiraki are imwina i aon ara ota bebwa, ao ngkai I noria bwa akea rabwatan te Tia Tei are ana titiraki te titiraki n te tawanou aio ngaia are ti na manga nakon are imwina ngkanne te titiraki nambwa 13 mai iroun te Tia Tei mai Nikunau. Te Tia Tei.

**BITAKIN ANA MOAN
KARIKIRAKE NIKUNAU**

Mr. Kaneang Betero: Ko rabwa te Tia Babaire. Ao aio ngkanne taekan au titiraki ane i aon te Ota bebwa nambwana 13 ao e kangai taekana. *Te kataumwane n te karikirake, ao iai uoua ana moani karikirake te Kauntira n Nikunau akana a oti ao n tia naba ni kataumwaneaki. (mwanenaki). Tera bukina bwa a bitaki karikirake aika uoua aikai nakon te karikirake ae ti teuana. Ao tera bukina bwa e iremwe karaoan te mwakuri nakon te karikirake aei? E kona te Minitita are tabena ni kaota te bong ibukin moanakin tein karaoan te karikirake ae nanonaki ke are mwaneweaki?* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai iroun te Minitita ibukin Aba Inanoa.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire ko rabwa ao e rabwa te Tia Tei mai Nikunau temanna are e a tia n tabeka ana titiraki ao aio ngkanne kaekana are e a tauraoi n te tai aio. *Te Tia Babaire, au tabo ni mwakuri e kakoaua ae iai uoua ana monai karikirake te Kauntira n Nikunau ibukin ririki aika a kakaokoro akana a oti ao n tia naba ni kataumwaneaki. Bon akea te bitaki ae e a tia ni karaoaki nakon karikirake aikai bwa a na riki bwa ti teuana ni karikirake. Te iremwe ibukin karaoan karikirake aikai e bon boboto iaon bwaai ake a kainnanoaki bwa e na riai moa n reke imwain ae wakinaki te karikirake. Wakinan karikirake aikai e na boni kantaningaki inanon te tai ae waekoa ngkana a tia ni koro bukin bwaai ake a kainnanoaki.* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Kaneang Betero: E rabwa te kakaeka are e anga te Minitita ao I karabwa bwa e bon tiku uoua ana karikirake Nikunau. Ao e koaua tao n aron ae ataki ae taekinaki bwa uoua te karikirake. Ma tao n aron tein te kakaeka n taai aika nako n te Auti aei ae ngaia ae tao e karekea te misunderstanding nakon tein te kakaeka. Ma I karabwarabwa ao I kaitau bwa e bon aki bitaki te karikirake. Ma I kan titiraki ngkanne bwa n aron ongorau n tein te kaeka te Tia Babaire, ao iai bwaai aika kantaningaki rokoia ao I kan titiraki bwaai akanne. Bwa tera

bwaai akanne ao a na roko n ningai ao are ngaai bwaai aikai aika a totokoa waekoan tian te karikirake aio mai iaon abara ae Nikunau. Ao e kona ni kabwarabwara te Minitita n te tai aio bwa raana bwaai aikai ao a na roko n ningai?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Amberoti Nikora: E rabwa te Tia Babaire ao e rabwa riki te Tia Tei ae karineaki ao n aron ae e ataki iroun te Tia Tei ao I taku bwa aio kanga te karikirake teutana ae abwabwaki aron ara waaki i aona ao iai kanganga ngkoa aki taun te mwane n te tai teuana ma teuana. Ao e koaua ae n te tai aio ngkanne, ao iai ngkai bwaai aike a tia n reke mai iroun te Kauntira aron taian kataumwane aika a boou te Tia Babaire. Ao n te tai aei are ti taku bwa e a tia ngkanne ni kaeta aron kanganga ake ti taku bwa ti baenikai iai mai imwaina ao are aongkoa ngkanne e nang tauraoui ni wakinaki te Tia Babaire. Ngaia are kanganga are a riki ngkoa te Tia Babaire, boni ibukin taran te kataumwane ngkoa ao riki tarakin te babaire man ana rabwata te Kauntira ibukin noran ana karikirake aikekei kanga te maroro ae karaoaki ma ngaia ao imwin tian rekenaia reta iroura ao aia kaetieti ibukin wakinan aia karikirake ao anne ngkanne are aongkoa e a kaitiaka ara waaki ngkai ibukin biriakinan karikirake n te tai aei te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Kaneang Betero: E rangi n rabwa ae taekinna te Minitita ao e koaua iai te kantananga i nanona ao iai kanga te kakamwakuri. Ma e koaua N na ti reita nako riki te titiraki te Tia Babaire ni buoka riki aron te kakaota i aona. E koaua n aron te tai aio te Tia Babaire, ao ataki bwa aongkoa e nang bane ke tao e a boni koro aua (4) te ririki i nanon te tai aio ao mani kakoaua naba te Kauntira n Nikunau bwa bon akea teuana te karikirake ae e a tia ni karaoaki iai. Ngaia are bon aio kanga taian nano uoua ao taian bubuti, ma ngaia are ti a bubutia ngkanne te Minitita bwa tera aron ana ibuouboki ni kawaekoa te itera aio karaoana ao katiana bwa n te aro ae e aonga naba n tia ao e na iai naba ana ibuouboki te Auti ni buokia kain Nikunau ao e na iai naba aron ana karekemwane naba te botaki teuana ma teuana are a na kona naba ni wakinna inanon te Auti aio. Ngaia are I a bubutia te Minitita bwa tera aron ana anga ni ibuouboki ngkai e boni kakoaua ngaia bwa e a boni wene ni maan te bwai ao e rangi n ewa kainnanoana. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire ko rabwa ao e rabwa riki te Tia Tei ae karineaki, ao e koaua n aron tauan mwin waaki ma karikirake ake a wakinaki i aon Nikunau ao ti kukurei bwa n

2005 ao ti katautaua bwa e na riai n tia ngkanne te karabuti ao aia aobiti bureitiman. Ao I kakoaua aio ngke I roko ikekei bwa e a tia anne are kanga kanoan 2005. E koaua ti a tiku ngkanne i aon bwain te ririki 2006, ao n aron are I taekinna ngkoa tao n te moanibong ao iai uoua ana karikirake ane a tauraoi ngkai ni mwanenaki ke a tauraoi ngkai wakinaki n aron teuana (1) ao te uoua (2) *ton truck*, ao anne ngkanne are e a tia n otanaki mai Tiaban ao e a tia naba n nako boona ae 60% ao ti kantaningaia inanon wiki rake aikai bwa e na roko te kaa. Ana kauoua (2) ni karikirake ane tao ngaia ane e nanonna riki ae te women's centre. Akea te kanganga ngkai bwa e a tauraoi ngkai ni wakinaki te Tia Babaire, ao ti a tia ni karaia nakon te Works bwa e nang biriakina aio te Tia Babaire. Ngaia are ti taku bwa akanne teina ngkai, ara kantaninga bwa tao inanon bong riki aikai ao a nang kona n tauraoi bwaai ni mwakuri ibukin karaiaia nakon te abamwakoro aio ibukin wakinaia. Ngaia are tao bon ara karautaeka riki ae abwabwaki nakon te Kauntira n Onotoa ma ana botannaomata. Ma ngkai bon iai kanganga aika ti bo ma ngaia n taai aika nako ao ti rangi ni karautaeka iai, ma ti taku bwa n te tai aio ao ti aki nano uoua iai bwa e nang kona ni waaki te karikirake ane e women's center ae bwain te ririki ae nako ao te ririki aei ngkanne ti na kataia ni karina are bwain te karati te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Kaneang Betero: E rang n rabwa ana kakaeka te Minitita ao I taku bwa e a kani bobonga ngkanne ao e a kan teretere raoi man tabwanin aron ara kan ota ao ara kan atatai i aon ara karikirake aio are ti ataia bwa iai bwaai ni mwakuri ae a nang karaiaiki nako Nikunau n te tai ae waekoa. Are te koaua ngkanne bwa a nang moanaki te mwakuri, ma kanga bon ti te titiraki riki teutana ni kan kamataata riki. E kona te Minitita ni kabetenakoa ana tai bwa tao imwain tokin te ririki aio ke tao i nukana, bwa e aonga n are kanga ti kakantaninga naba ao ti ingainga ni kan katauraaira naba nakon buokan wawakinan te mwakuri i aon ara abamwakoro. Ko rangi n rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire e koaua tao ti katautaua bwa te Botaki ni mwakuri are te Public Works te Tia Babaire are ngaia te tia karaoi karikirake e na riai n tauraoi ana programe n te tai aei te Tia Babaire, ma ti ataia bwa ae ngkai n aron ae ti marooroakinna riki ngke ingabong are aongkoa e na kaokaki moa nakon te Kauntira ngkai te karikirake aei bwa e kona ni karaoia ke e aki. Kanga anne moa ae ti na wakinna ngkai ao ngkana e a tauraoi ni karaoia ao a otanaki naba ana bwai, n aron bwain te auti ke bwain tera riki te te karikirake te Tia Babaire ngaia are tao ngkana e

tia anne ke tao e kanga ao ae e na manga boni waaki inanona te Works te Tia Babaire. Ma tao e koaua tao ti aki rangi n tara te tai ae rangi n raroa ma ngkai te Tia Babaire bwa are tao ngkana e a roko mwanena ao e tauraoi ni wakinaki ao ti taku bwa ai ti teuana ke uoua baika a na kaitiakaki ao e a waaki naba. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Kaneang Betero: E rangi n rarabwa are e taekinna te Minitita n te tai aei ao I taku bwa e kani bobonga raoi aron te mwakuri i aon aei, ma tao iai te itera teuan ae na babae iai tao n aron manga te reitaki ma te Kauntira bwa antai ma antai are e na karaoia ao I aki nano uoua bwa iai i abara te tia mwakuri temanna ae bon rangi ni kina naba te Kauntira . Ao I taku bwa ngkana e na moantaai ni karaoaki naba te reitaki ao e na moantaai naba n roko te koaua ma kaoan ke tangiran te mwakuri anne bwa akea ae kainnanaoaki mai tinanikun Nikunau bwa e tauraoi Nikunau ni karaoa te mwakuri ae aekakin aei. Ko rangi n rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire e rabwa te rongorongone e tabekia te Tia Tei ao tao e a kona ngkanne ni kabirimwaka ngkanne te waaki, ngaia are ngkana arona bwa e rau nanon te Works inanon te itera anne

bwa e tauraoi ni wakinna te Kauntira ibukin ana aomata anne, ao I taku bwa e a kona ngkanne ni kabirimwaka riki te mwakuri te Tia Babaire are e kainnanaoaki ibukin kani wakinan te karikirake aei. Ngaia e raoiroi bwa ti a reitaki ma te Works ao te Kauntira n Nikunau. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ngkana arona bwa akea riki ae kan tabeka buokan te titiraki i aon aei, ao ti na nakon te titiraki are teuana are imwina, ma I tabe ni kamatebwaia te titiraki ao iai te titiraki ae e a tia n nako mai mwaina ma ti tebo ma n au *adjustment* ao aio te *price* ao are mai mwaina te *shortage*. Ma ngaia are iaan ae te *price of rice, flour, sugar and fuel* ao tiaki te *shortage of cargo* ao i aan au *adjustment* ao N na kariaia te titiraki aio. E nakoim te Tia Tei.

KAUAREREKEAN BOON TE TIUTE I AON AMWARAKE

Mr. Tebuai Uaai: Are ieta ngkoe Tibiika. Kanga e nako nanou, ma ko rangi n rarabwa Tibiika. Te Tia Babaire ao aio au titiraki ane i aon te Ota Bebwa ae kangai taekana. *E taku Boutokan te Koaua n ana boki ni kambein bwa n te tai are e rineaki iai bwa e na Tautaeaka ao e na kauarerekei boon bwaai aika te raiti, te burawa, te tioka ao te bwa ke e na kamauna te tiute iaoni bwaai aikai te Tia Babaire. Boon bwaai aikai ngkai a rangi ni birirake. E kona te Tautaeaka ni kakoroa nanon ana berita are*

kauarerekean boon bwaai aikai ke kamaunan te tiute iaon te raiti, te tioka, te burawa ao te bwaa te Tia Babaire?

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai iroun te Minister of Commerce.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire ao ti na kaeka aio te Tia Babaire, ao I a rimoa naba n tabekia bwa i aon te bwaa tao I a kaeka naba are i aon te bwaa bwa are bon te tabo teuana. Te Tia Babaire ae ko karineaki, I rangi ni karabwa te Tia Tei ae karineaki mai Tabiteuea Maiaki n ana titiraki ao aio ngkanne kaekana. *E a tia te Tautaeaka aei ni kataia ni kauarerekei boon amwarake ao bwaai ake a mwaneweaki n te titiraki n aron te raiti, te burawa, te tioka ao te bwaa rinanon te Tua are e tabe ma tianakin boon bwaai ao te tiute. Te katoto teuana bwa te Tautaeaka aio e kakerikaka te tiute i aon te bentin man 12c nakon nakon 7c n te litre ngke e moan tei n Aokati, 2003. E ngae n anne te Tia Babaire ao bon iai naba itera aika a rekereke ma biriraken boon bwaai aika a bon riaon ana kona te Tautaeaka ngkai bwaai akanne a bane ni kaoaki mai tinaniku. Ko rabwa te Tia Babaire.*

Tibiika: Te Tia Tei.

Mr. Tebuai Uaai: Te Tia Babaire e rabwa te Minitita ao e kona te Minitita ae karineaki bwa ngke e kakoroi ngaia nanon aia Kora ni Kaeti kain te Tautaeaka ae e kangai; Bwa e na kamaunaki te

tiute man te raiti, te burawa, te tioka ao te bwaa ti ngkana e rineaki Anote nakon te nakoa ni Beretitenti ao a na bane ni bwaka rikaki boon te burawa.

Tibiika: Taiako te Tia Tei, I a bubutiko bwa buta am karaki tai manga atonga aran te Tia Tei ae tekateka inanon te Maneaba ni Maungatabu.

Mr. Tebuai Uaai: Are I kaoka kanoan te Kora ni Kaeti.

Tibiika: Ma I a tia n taku bwa akea temanna ae ko na manga atonga arana.

Mr. Tebuai Uaai: Ko rabwa te Tia Babaire ao I kabwara au bure bwa I kaoka raoi are e koreaki n te Kora ni Kaeti ma N na manga moani warekia bwa e aonga n ongo raoi Kiribati.

Tibiika: Tabeka am titiraki ae kanga e kaineti ma aron am kantaninga n am titiraki aio, I a bubutiko.

Mr. Tebuai Uaai: Ko rabwa te Tia Babaire ao e kakoaua te Minitita ae karineaki bwa ngke e kakoroa ngaia nanon aia Kora ni Kaeti kain te Tautaeaka ae kangai taekana. Bwa e na kamaunaki te tiute man te raiti, te burawa, te tioka ao te bwaa ao a na bane ni bwaka rikaki boon bwaai aikai te Tia Babaire? Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire e koaua tao N na kaeka te titiraki anne, ma tao N na

kamataata moa te bae e a okiokiraki ae te Kora ni Kaeti te Tia Babaire. Ao tao N na okira aron kabwaranakoana are ngkoananoa bwa e aoria ni mataata i mwaina bwa kanga ai aron ae ti rangi ni minotaki n te bwai aio bwa ti taetae i aon te *price* ngkai te Tia Babaire, ao ti a okiokiraki ma te Kora ni Kaeti. N na ti kaoka aroni kabwara nakoana are ngkoananoa te Tia Babaire imwain ae I kaeka. Bwa te Kora ni Kaeti n aron are e a tia ni kabwara nakoaki ao e koaua aio are aongkoa ana *platform* te rabwata are I a tia ni mena inanona n te tai aio, ao tao e koaua tao kanoan ngkai raoi oin are e oioi iai ara takete te Tia Babaire tao akana a wene i aon te NDS ma tera tao te MOP ma itera riki tabeua. Ma e koaua kaekan te titiraki, ti kakooua are ngkana bon akea te tiute i aon te naan kaako ma ti kakooua bwa e na iai rotakin naba raoroin boon te bwaa ao ti kakooua te Tia Babaire. Ma I kan reitia aikai bwa te tiute ngkai i aon te raiti bon te bwai ae tiaki naba te bwai ae rangi bubura, te tiute i aon te raiti ai 2c kg. Ti ataia bwa iai rawatana ma anne kanga teina, ao i aon te burawa 1c kg, te Tia Babaire. Ao te bentin e koaua 7c litre. Te karatin te Tia Babaire akea te tiute iai te Tia Babaire, ao e koaua tao te bwaa are teuana are ti taekinna n te tai aio tao 6c te Tia Babaire. I kaokiokia ikai te Tia Babaire bwa bwaai aikai a otanaki i tinaniku ao n tabetai e a bon riaon ara konaa te Tia Babaire. Ti riai naba n tara anne te Tia Babaire

bwa are bwaai aikai a bane ni boboto i aon te bwaa, te *crude oil*, te *raw material* ni bwaai aikai ao ti riai n ataia. Ao tera bukin rikina? Tao e koaua tao iai mwin te buaka ake ngkekei ao tao ngaia are e a bo iai te ikatikitiki ao boon te naan bwai bwa a rangi ni birirake. I taku bwa aikai bwaai aika rekereke ma itera aikai te Tia Babaire ao ko bati n rabwa. I ti kani kaokia riki bwa ti rangi ni keiaki ni kataia ni boutoka te koaua aio te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Tebuai Uaai: Ko rabwa te Tia Babaire ao e rabwa te Minitita ngkai ko kariaia naba bwa e kabwarabwara ao N na ti kabwarabwara naba teutana.

Tibiika: Taiaka te Tia Tei bwa ko a maan n Tia Tei ao bon nakoan te Tautaeaka bwa e na kaekai am titiraki n te aro ni kabwarabwara. Ngkoe ko na ti kanakoa am titiraki. Kanakoa am titiraki.

Mr. Tebuai Uaai: Ngaia ae I a kanakoa au titiraki. E kakooua te Minitita ae karineaki bwa te berita ae kamaunakin te tiute man te raiti, te burawa, te tioka ao te bwaa e bon aki kona ni karaoaki ibukina bwa e na rotaki iai ana revenue ke ana karekemwane te Tautaeaka aio. E kakooua aio te Minitita ae karineaki? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire eng, ti na bubuti bwa ti a okiokira te berita ma terana riki ma ti na mena i aon te price te Tia Babaire. Ao e koaua ni boni kaekan te bwai anne, e boni kona naba ni karaoaki ma are ko bon riai naba n taratara raoi bwa are bon te kabuanibwai naba mwina te Tia Babaire. Ao I taku bwa I rangi ni kaokioka te bwai aio bwa I taku bwa ti riai ni kakaitau bwa ngke bon arona bwa ti ira nanon ae riki ngkai n te aonnaba bwa ti a kaman bane ni birirake tao irabwi \$ boon te liter ke tao tera. I ataia bwa iai ao e matoatoa arona te Tia Babaire, ma ti riai ni kaitau bwa iai te bwai ae e karaoaki te Tia Babaire. Ao I kaokiokia n aekakin itera aikai, n aekakin tao te raiti ke tao tera ao riki tao te bwaa. Ti rangi ni kaokioka ikai te bwaa te Tia Babaire bwa ana impact on bwaai aikai, moan te korakora. Moan te korakora ana impact te bwaa, ao I kan ti taekinna ni kangai. Bwa boon te bwaa n te mwakete te crude oil n te aonnaba n 2000 ao aio n te *barrel* te Tia Babaire bwa ti na anga te tamnei bwa e na ota iai te tia titiraki te Tia Babaire. N te ririki ae 2000, \$26.72 boon te *barrel* te Tia Babaire. Ao ko ataia bwa iraua n te ririki 2003? \$27.54, ao n 2005 te Tia Babaire, \$46.47. Ko ataia bwa iraua ngkai boon te *crude oil* te Tia Babaire n te aonnaba. \$60.29 n te *barrel* te Tia Babaire. Ao ti a bon noria naba ikanne te Tia Babaire bwa bon akea ara anga bwa are bwaai aikai, ana *impact*

bwaai aikai a bane n rekereke ma bwaai aikai ao tera ae riki ngkai nakon te *crude oil*. Ngkana ti na taekina te *crude oil*, a manga karaoaki te naan karatin mai iai, te bentin ma iai, te *diesel* iai. E a bubura riki te Tia Babaire ma ti riai n ota n aio te Tia Babaire ao ti na aki kaminoa te koraki te Tia Babaire. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Tebuai Uaai: Ko rabwa te Tia Babaire ao e rabwa te rangi ni kamataata ae I taku bwa aio ae e a bokaboka ni baba ibukina bwa a riai ni kaman ataia imwain ae kambein ma tao ibukina are tiaki kain te Kora ni Kaeti. Ao aio au titiraki te Tia Babaire. E taku te Minitita ae karineaki n ana kaeka nakon au titiraki bwa e a tia te Tautaeaka aio ni kataia ni kauarerekei boon bwaai aika te raiti, te burawa, te tioka ao te bentin. Tera ana kaeka te Minitita aio ngkana I a kangai, bwa e kairua ibukina bwa ti na aki tara boon te *oil* are i tinantiku ma ti na tara ae i Kiribati ibukina bwa (1).

Tibiika: Ao tera am titiraki.

Mr. Tebuai Uaai: Bwa are reitana bwa N na kakewea. Ibukina bwa boon te burawa n 2006, \$20.50 n te baeki. N te ririki aio ao e oreaki iai te taibora n te tai aei, \$24.50. I aki ataia bwa e aera te A.G ngkai e orea ana taibora. Te tioka te Tia Babaire, n te ririki ae nako ae 2006 ao \$25.00. N te ririki aio ao boon te tioka ae 25kg.

Tibiika: Kanakoa am titiraki. Iai am titiraki ke ko nang kaongoraea te Auti aio.

Mr. Tebuai Uaai: Bwa are N na kanakoa a na katauraioia kain Kiribati kaokoron bwaai.

Tibiika: An taitaoka ni kanakoa am titiraki. Tiaki te titiraki anne.

Mr. Tebuai Uaai: Boon te bentin n te ririki aei te Tia Babaire ae 1litre are e nako \$1.03. N te ririki aio \$1.33. E kona te Minitita aio n taekinna n te Auti aei bwa e kairua te berita ao e kairua are a tia ni kauarerekeaki boon bwaai?

Tibiika: Tiaki te titiraki anne. Ao I kona n tuatua bwa e na aki kaekaki bwa ti aki te titiraki anne.

Hon. Titabu Tabane: Taitaoka te Tia Babaire. E taekinna bwa I oreau taibora. Kai I kamenai au boki aikai bwa N nang otinako ao tera ae e a kataia n taekinna te Tia Tei ae karineaki, ko kabuakaka.

Tibiika: E raioiroi ao tabeka riki am titiraki teuana. Akea te titiraki n anne.

Mr. Tebuai Uaai: E rabwa te Tia Babaire ao I taku bwa e bon oreaki te taibora te Tia Babaire bwa I ongo rebwena ao N na kangai ngkanne ae imwina. N au titiraki riki ae imwina, n ana katoto te Minitita ae karineaki are e taku iai bwa te Tautaeaka aio e kakerikaka te tiute. Tiaki aio ae tangiria Kiribati bwa kakerikakan te tiute. E kakoaua

ae tiaki aio ae tangiria Kiribati bwa e tangira kamaunan te tiute ibukin rineaia. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire I taku bwa e a bon okioki naba te titiraki aikai, kanga bon ti tebo naba ma nanon are I a tia ni kaeka are kamaunakin te tiute ao ni bon tarakina kanga e boni kona naba ni kamaunaki ma are ti bon riai naba ni bon taratara te Tia Babaire. Ti bon riai ni manga bon taraia bwa tera mwina ao tao tera ao akanne nano aika tao e koaua tao ibukin te kan buokakin te itera aio ma are ti riai n taratara raoi te Tia Babaire, bwa are e boni memere ara kangangan te tai aio. Ma I taku bwa ti kaitau bwa e koaua bwa e matoatoa te bwai aio bwa are bon bwaai aika a kaoaki mai tinaniku. Ao ngkana ti tara boon te bwaa ao e koaua tao ti na kabotaua ma Aotiteria, ti teuana tabun \$1.30 tabun ke tao iraua ao tao anne ae ti riai ni kaitau iai te Tia Babaire. Bwa ngke ti iranako te bwai aio te Tia Babaire, eng e a tia n roko te kanganga te Tia Babaire ma I taku bwa anne ae ti na taraia ni katereterea. Ao e koaua n aekakin tao te *drought* tao i Aotiteria ae kanga ti tataekinna bwa are angin ara iokinibwai,ti rangi n reitaki naba ma Aotiteria. Ao angin te tai, Aotiteria e anganira ara bwai ao ngkana arona bwa e a roko ke n oreaki te rongo ao te kanga i aon Aotiteria. Tera ae na karaoia Aotiteria te

Tia Babaire? Ane e nang manga otani bwaai mai Amerika ao tao mai iaa riki ao tao terana riki, ao ngkanne e tia n otani bwaai akanne ao e na manga kanakoa nakoirā ngkanne. Ao tera ngkanne te bwai ae na manga reke te Tia Babaire? Ao anne naba manga iai te kanganga e na manga *effect* naba aron boon kaako ao tera riki te Tia Babaire. Ma ti na bubuti ikai te Tia Babaire bwa I taku bwa ti kamena te koaua ikai bwa iai te matoatoan te waaki ma iai te bwai ae karaoaki te Tia Babaire. Iai te mwakuri ae karaoaki i aon te itera aio. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te kabanea n titiraki e nakoim te Tia Tei mai Tabiteuea Maiaki.

Mr. Tebuai Uaai: Te Tia Babaire iai riki teuana bwa ai tibwa 5 ae I tautaua ngkana ko kariaia ma I bubutiko. Teuana riki ngkanne au kanimaua n titiraki te Tia Babaire ae I bon tautaua naba mwina, I a butiko. Bwa ngkai e taekinaki tinaniku, e taekinaki terana ao e kona ni kakoaua te Minitita ae karineaki bwa anne tiaki ngaia ae ti na tabeakinna ma e aera e a bon aki kona ni kauarerekei boon bwaai aikai ngkai e bon taekinna nakon Kiribati. Tera bukina e a tia ni kairua anne ke e aki te Tia Babaire?

Tibiika: Te Minitita.

H.E. Anote Tong: E koaua te Tia Babaire I a ibuouboki i aon aio

bwa tiaki te kan ota ke te kan titiraki aio ma te kan kabuakaka te Tia Babaire ao I taku bwa e teretere ikai. Ao e koaua bwa e taekinaki kanoan te Kora ni Kaeti inanon 2003 te Tia Babaire. Te Tia Babaire n aron ae e bon taekinaki naba inanon te bong ae ngkoananoa ao am taratara ngke ko man taraia ao iai am tararatara, ma ngkana e a bitaki bwa e a kiriwe Iraq ao e a birirake boon te bwaa ao ko aki nora aio inanon am tai ni kataratara inanon iraua te ririki n nako te Tia Babaire. N aron naba are e bon taekinaki ngkoananoa ao e kanga te rongorongō. Au kataratara ngkoa ngke I nanoroo ao ngaia I kunea bwa I aki kona ni kakoroa bukin are N na onea te Tua ibukin arei ao ai ti tebo naba ma aio te Tia Babaire. Ma te bwai ae na riāi n teretere bwa ti a tia ni karaoia te Tia Babaire, ti a tia n tineā boon bwaai. Boon te bwaa n aron ae e a okira boona are e a uaroko riki. Inanon te ririki ae nako te Tia Babaire ao ti tineia, ti karekea te buoka ae \$1m tabun bwa e na tineā boon te bwaa. Boon te bwaa ngkai i Aotiteria e bobuaka ao ngaira ti \$1.30 n te litre. Tera ae ti karaoia? Ti kōa te bwaa mai Aotiteria ni karokoa ikai ao e aera ti kona n taua n te boo ae ti teuana \$1.30 tabun. Tao e koaua tao ngkana a kona ni kauarerekea aia katoka boo nake a kaboa nako te bwaa, tao e na buokaki riki te botannaomata. Ma angina te tai te Tia Babaire inanon taai aika tia n nako, e rikirake boon te bwaa ao katokan boona e bon rikirake

naba te Tia Babaire. Ngaia are te kantaninga te Tia Babaire bwa aio are ti kataia ni karaoia ibukin te botannaomata te Tia Babaire. Ma I kakooua bwa n te tai aio ao tiaki aio ae uneakinaki ma tao taekan kabuakakan te bwai are e a tia ni karaoaki te Tia Babaire, I ota n anne. N aron ae e babakanikawai naba te maroro bwa e a tia n otinako te A.G, ao e eti are e bwaka te baere e mena iai arana are kangai ao e aranaki bwa e batiboa te taibora te Tia Babaire. Bwa te A.G e barongai ana bwai are e nang otinako, ao ae e a tia n otinako bwa e na bon otinako ao te Tia Tei mai Tabiteuea Maiaki e babakanikawai ni kabuakaka te A.G bwa tao ibukina bwa are a na manga uaia n anga ara nakon ae na roko, ngaia are e a moantaai naba ni kakabuakaka te Tia Babaire. Ti a bubuti n aio bwa ti a iraorao ibukin te botannaomata ao ti na aki kareketai ni kabuakaka nakon te botannaomata n te tai aio te Tia Babaire. Ti a iraorao riki te Tia Babaire. Ko rabwa ao aio buokan anne.

Tibiika: Te kabanea n titiraki e nakoim te Tia Tei mai Tarawa Teinainano, ao I a butiko kanakoa raoi am titiraki ni kan ota bwa tiaki te kan ngare ke tao te kan mwantiaka ke tao tera. Kanakoa raoi am titiraki ni kan ota ibukin rekereken boon bwaai aika tia n taekinaki.

Mr. Teburoro Tito: Ko rabwa te Tia Babaire ngkai ko reireinai te Tibiika, I rangi ni butimwaea am

reirei bwa are I bon rangi ni boou n te Auti aei te Tia Babaire. Ao buokan te titiraki te Tia Babaire e kangai. E kona ni kakooua te Tautaeaka ae te titiraki aio tiaki te titiraki ni kabuakaka ma te titiraki n tangi n nano ibukina bwa ngaira kain Kiribati, ti a tia n onimakiniko ni karea am bwaoki bwa ko taku bwa ngkana ko roko ao ko na orei rikaki boon amwarake ma te bwaa. E ngae ngke ko bon ataia n te tai anne bwa bwaai aikai a roroko mai tinaniku. Ao ko kona ni kakooua te titiraki aio bwa bon te tangi n nano irouia kain Kiribati are a tia ni mwane ni karea am bwaoki ao ngaia ko aki kakoroa bukina, ao ko kona naba ae te A.G e aki bwaka ana kai bwa e bon oreia bwa I bon noria naba mai ikai.

Tibiika: E nakoim te Minitita.

H.E. Anote Tong: Te Tia Babaire ao e kooua ae I a butimwaea te titiraki aio bwa are tiaki taekan uneakinan boon te bwai te Tia Babaire ma te kareketai imarenan te maroro ni kataia tao ni kume, are ti ataia bwa te tai aio te Tia Babaire ti kantaningaia bwa are te karinibwi. E kooua ao I nanokawaki ngkai e a kuaki te A.G ao are bon te kooua bwa iai tabena teuana are e nako ni karaoia ngkai e otinako ao e bukinaki bwa e a tia n orea te taibora.

Tibiika: Tiaaoka te Tia Tei e aera ko a teirake ao I aki anganiko bwa ko na teirake.

H.E. Anote Tong: E rawata te tokonono te Tia Babaire. E koaua n aron are e taekinaki naba bwa iai au maroro i Betio, ao kai akea rabwatau i Betio. Ao aikai aekaki ni maroro aika ti kona ni karika iai ke tao karekean te tai ngkai e ongora Kiribati, ma ti bubuti bwa tiaki aio ara tai n iraea ara tai n rawea taningaia te botannaomata n te rongorongo ae kairua te Tia Babaire. Ao e eti bwa iai moti n taeka ake a tia ni kaweneaki te Tia Babaire ao ti na uaia ni uaiakina kakoroan aikai te Tia Babaire. Boon te bwaa inanon taai ae nako, e a tia ni manga bwaka. Tiaki te bae e a bon tamwatamwarake naba. E bwaka ao e kanakoaki bwakana te Tia Babaire. Ngkai iai babaire akana a kanakoaki ibukin te bwaa. E nang kaboaki te tabo are i Betio, ara kantaninga bwa anne e na buoka naba kabwakakin boon te bwaa iai babaire. Ao ara kantaninga bwa e a tia aio te Tia Babaire.

Tibiika: Tiaaoka te Tia Tei n aki taetae mai inano bwa I a bubutiko.

H.E. Anote Tong: E koaua te Tia Babaire, I ata te nano ae e aki rangi n raoiroi man te itera arei bwa e nano buakaki n nano ibukin bwaai aika raoiroi ibukin te botannaomata. Ngaia are tera ae riki n te tai aio te Tia Babaire. Iai kabuanibwai aika riki i tinaniku n te aba n te tabo are e roko mai iai te bwaa ao e rangi ni korakora boon te bwaai ikai te Tia Babaire bwa ibukina bwa e boo te kiriwe. Bwa ngkana e aki

rau te botannaomata ao e na reke te kanganga, kanga te aekaki ae kakaraoia te koraki aikai ae a kakiriwea te waaki n taai nako ao ane e na boni kiriwe te botannaomata. Ma au kantaninga bwa ti bia kona ni kananoraoa te botannaomata ao ni kabanea ara kona n anganna te kabanea n tamaroa ikai te Tia Babaire. Aio ae ti a kekewea iai te botannaomata te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: E a tia n 12.30pm ngkai ke a kan 12.30pm, ma ngaia are N na kabwara te Auti ni karokoa ti a manga okira ikai n te aoa 2.00pm ibukin rinanoakin ara titiraki aikai. N na kabwara moa te Auti ao ti a manga oki n te aoa 2.00pm. E bwara moa te Auti.

KATAWANOU

Ti na waakina kanoan ara titiraki ao I taku bwa te titiraki ae e mena imatau n te bwakantai aio, te titiraki ae nambwana 61 mai iroun te Tia Tei mai Abaiang.

ANA KANEMWANE TE KAUNTIRA N ABAIANG I AON ANA MOAN KARIKIRAKE

Mr. Teatao Teannaki: Ko rabwa te Tia Babaire. I a bubuti kaekan au titiraki ae nambwana 61 i aon te Ota bebwa ae kangai taekana. *E kona te Minitita are tabena ni kaongoa te Auti aei mwaitin kabanemwane ibukin aia moani karikirake Kauntira ni kabane ake a mwanenaki i aan te program aei ibukin te ririki 2007?*

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai iroun te Minitita ibukin Internal and Social Affairs.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire ko rabwa ao aio kaekan ana titiraki te Tia Tei temanna mai Abaiang ae karineaki. *Te Tia Babaire, au tabo ni mwakuri ae e bon tabe naba ngkai ni ikoikoti aia moani karikirake Kauntira ibukin 2007, ma katauboakia ao te kantaninga bwa e na tia karaolan aio ni moan te namwakaina ae Tun, 2007.* Ko rabwa.

Tibiika; Te Tia Tei.

Mr. Teatao Teannaki: Buokan te titiraki ni kani kamataata te Tia Babaire. Ti karabwa ana kaeka te Minitita ae rangi n tangiraoui ao ti kan ataia bwa n aron ae kaotia ni kaekan au titiraki bwa e tabe ngkai n ikoikoti aia moani karikirake Kauntira nako ao ni kataubooi naba te Tia Babaire ao te kantaninga bwa e na kona n tia nakon Tun. Ao e kona ngkanne ni kaotia n te tai aei bwa ngkana e tia ni bobotaki baikanne ao ni katauboaki te naan karikirake nako ake moani karikirake irouia Kauntira, ao tao a na moanaki ngkanne n ningai karaolan karikirake akanne.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire e rabwa ao e koaua ao tao anne te titiraki naba ae kakawaki ao e aonga n ataki n te Auti aio tao riki e aonga n ataia te Tia Tei ae karineaki mai

Abaiang. Ma te kauoua ni mwaneka ngkanne are e na waaki imwin rinanoan akanne are aongkoa ai bon ti kariaiakaia ao anne ae e aki rangi ni maan ao ae I kawenea naba ngkanne ibukin karokoan mwanena te Tia Babaire, ao n angina te tai tao ti kababanea tao uoua ke teniua rinanoan mwanenakina te Tia Babaire n te buoka are \$2m ni katoa ririki man ana buoka Taiwan. E rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Teatao Teannaki: Ai boni kabanean au titiraki te Tia Babaire. E rabwa kaekan te titiraki aei, ma e bia anganira te tai te Minitita ae karineaki bwa ti aonga naba ni kona ni kaongoraieia nako ara Kauntira ibukin aia karikirake aika mamaten nanoia te Tia Babaire, ngkana arona bwa e kona ni karaoa anne te Minitita.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Amberoti Nikora: Eng te Tia Babaire ti boni katautaua bwa bon te ririki naba aei ae na waaki iai ma tao ti kona ni moana ara katautau ngkanne tao man te namwakaina ae Turai rikaki te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei mai Marakei.

Mr. Rutiano Benetito: Ko rabwa te Tia Babaire ao N na karabwa riki te Tia Tei ae karineaki mai Abaiang n ana titiraki ae moan te tamaroa naba aio, ao N na karabwa naba te Tautaeke ke te

Minitita are tabena aio n ana kaeka ae moan te tangiraoui naba. Buokan te titiraki te Tia Babaire. E mwaneweia n ane e kangai. Bwa iai te mwane ae \$2m, ibukin te ririki aio are kanga ibukin te mwane are ibukin te karikirake. Ao n aron ana kaeka e kangai, bwa ai tian aia mwakuri ana taan mwakuri ao ngkanne e a kona kaongoa te Tia Tei ae karineaki. Ngkanne bon ti te bubuti ngkana arona bwa a tia aia mwakuri ana taan mwakuri, ti kona n ataia ngaira ngkanne Kauntira nako bwa antai ane e na kona ni mwanenaki ao antai are e na aki kona ni mwanenaki man te \$2m, anne te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Amberoti Nikora: Te Tia Babaire ko rabwa ao e rabwa te Tia Tei mai Marakei temanna are e a tia n tabeka buokan te titiraki, ao n aron te taneiai ae ti wawaki iai te Tia Babaire ao man te ririki 2004, 2005 ao 2006 te Tia Babaire ao ni kabane karikirake ake a tia ni bairei te Kauntira bwa ana moani karikirake ao a tia n teimatoa n reke mwaneia te Tia Babaire. Are nanona bwa aba ni kabane ake a tia n roko aia karikirake ake iai Kauntira iai, ngaia ngkanne are a na boni kanoa ngkanne te \$2m, ibukin mwanenakin aia karikirake. Ngaia are nanona ngkanne ni kabane karikirake ake a tia ni kawenei Kauntira nakon ara aobititi ibukin mwaneinaki bwa aia moani karikirake, ngaia ngkanne are a na bane ni

mwanenaki ao n oina ni koaua tao e na bon akea ae na aki mwanenaki te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki mai Marakei.

Mr. Rutiano Benetito: Ko rabwa te Tia Babaire ao I rangi ni karabwa riki te Minitita ngkai e karaua ni kamataata bwa ngaia nanona moani karikirake ni kabane ake ko anga ngkai ngkoe te Kauntira man am abamwakoro ao a na boni bane ni kona n reke are am moan karikirake ibukin 2007 n te ririki aio. Ngaia anne ae nanonna te Minitita?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Amberoti Nikora: Ngaia raoi anne te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a nakon ara titiraki are imwina te titiraki mai iroun te Tia Tei mai Kuria.

**KARAIAN TE TAKATAKA AE
BATI MAI KURIA NAKO
TARAWA**

Ms. Veronika Bakeua: Ko rabwa te Tia Babaire. Te Tia Babaire I kukurei n tabeka au titiraki ae 82 nambwana ae kangai taekana. *E kona te Minitita are tabena ni kabatia karaian te takataka mai Kuria nako Tarawa.* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti na ongora kaekana mai iroun te Minitita n te Commerce.

Hon. Martin Tofinga: I kaitaua ana titiraki te Tia Tei mai Kuria. *Te Tia Babaire, I kukurei n taekinna nakon te Tia Tei ae karineaki mai Kuria bwa e a tia n ana babaire te botaki ni kaibuke (KSSL) ibukin anaan te takataka mai i aon aba. Kuria e na anaki ana takataka ni 2 kawain MV Matangare aika voyageNo. 143 ao voyage No. 144 n te ririki aio. A katautauaki mwananga akanne bwa a na roko i Kuria n 7th ao 14th Tun, 2007 te Tia Babaire.* Ko bati n rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki mai Kuria.

Ms. Veronika Bakeua: Ao I karabwa te Minitita ni kaekan au titiraki, ao buokan au titiraki te Tia Babaire. E kakoauaki bwa 7th, teuana riki te wiki ke tao teuana riki te wiki ma ngkai ao man ana babaire te botaki ni kaibuke ae te KSSL ae baireaki ngkai, e na manga kona n reitinako anakin te takataka n arona ae karaoia ngkai ke ti ibukin moa te tai aei. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: E rabwa buokan te titiraki te Tia Babaire, te kantaninga n aron te reitaki ae e a tia ni karaoaki ma te botaki ni kaibuke te Tia Babaire ao e na reitaki nako aio te Tia Babaire ao e na anaki moa teutana imwin teutana. Ti te bae e kakawaki ikai bwa e na aki toki te katine te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Ms. Veronika Bakeua: Ko rabwa te Tia Babaire, buokan riki au titiraki te Tia Babaire. N abau ae Kuria ao e a bon kananokawaki bwa te takataka iai a bane ni mka ao a bane n onrake taabo ao bon au bubuti nakon te Minitita are tabena. Iai ana kona ke bon au bubuti bwa e kona riki ni kawaekoa te kaibuke imwain ae 7th June, n ana te takataka ni moan taai n anaia ngkai e kakoauaki bwa e aki reke n nnen te takataka ngkana e katine te Kauntira. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika : Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Ao e rabwa te Tia Babaire ao tao ti taetae moa n te tai aio i aon mwanangan ana kaibuke te KSSL ao tao ti a manga nora anne te Tia Babaire, bwa n aron ae e ataia are bon iai naba kaibuke ake te naan private shipping te Tia Babaire ma ti a nora angaraoina te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Ms. Veronika Bakeua: Ko rabwa te Tia Babaire ao I karabwa te Minitita ni kaekan aei, au kantaninga bwa a ongo kain abau ae Kuria ao bon te bubuti ae kauataoaki nakon te Tautaeke bwa e bia nora aio. Ko rabwa Tibiika.

Tibiika: Te Tia Tei mai Tabiteuea Maiaki.

Mr. Tebuai Uaai: Ko rabwa te Tia Babaire ao e rabwa te Tia Tei mai

Kuria n tabekan te titiraki ae kanga bon te kainnano ae tabangaki. Ao bon te kaoriori nakon te Minitita ae karineaki te Tia Babaire, bwa e kona n tara naba Tabiteuea Maiaki ngkai e bon rawata naba ana takataka. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Eng, I taku te Tia Babaire bwa te kantaninga bwa ti na bon taraia aon aba ni kabane te Tia Babaire. Ti kakoaua bwa Tabiteuea Maiaki ngaia naba teuana te aba ae kainnanao naba te itera aio te Tia Babaire. Ao i aon naba ara tietura are kaweneaki are ana tieture te KSSL, ao iai naba tabeakinan Tabiteuea Maiaki iai te Tia Babaire. Ko bati n rabwa.

Tibiika: I angan moa te Tia Tei mai Teraina te kabanea n titiraki.

Mr. Tetaake Eria: Ko aitau Tibiika, ao e koaua I rangi ni kaitaua naba te Tia Tei mai Kuria n tabekakin te titiraki aei. Ao e koaua n au tabo ae Teraina ao I bubutia te Minitita are tabena aio ngkana ana kaibuke are e na waerake, e bia kanakoa bwanana ke ana rongorongon nakon te copra supervisor ni kangai. Kanakoa moa te ben ane n te maneaba ngkai I iangoa aio Tibiika bwa e a kaan Turai ao rimwi a na akea aia tabo kain te abamwakoro ni botaki inanon taina. E kona te Tibiika. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita

Hon. Martin Tofinga: E koaua ao ti kakoaua bwa te Aono are Mainiku ke Kiritimati Teraina i Tabuaeran ao e rotaki naba n te itera aio. Iai ngkanne ara *special program* n aron ae e a tia n ataia naba te Tia Tei are te kambwana teuana e nang bon roko naba n anaia ke a na karaiaki ake man Teraina nako Kiritimati ao e roko te kaibuke mai tinaniku ao e a kabanei naba akekei ni manga uotinako akanne ngkanne te Tia Babaire. Ao tao ti na karaoa naba are e mwaneweia ikai te Tia Babaire, ti na ibuouboki n anne ni kaongoa ara copra supervisor ikekei bwa tao e na tara moa te maneaba. I taku bwa anne moa ae ti na kataia ni buakanna moa n te tai aio te Tia Babaire. Ko bati n rabwa.

Tibiika: Ti a nakon te titiraki are imwina mai iroun te Tia Tei mai Betio. Te Tia Tei are ko a tia ni bukinaki bwa ko na tabeka te titiraki aio mai Betio.

KABOUAN MWAKURI NI KAONTURAEKI

Ms. Mary Tamwi: Ko rabwa te Tia Babaire. Ao I a manga kukurei naba n tabekarake ana titiraki raou n Tia Tei mai Betio ae kangai taekana. *Bukin tera ngkai e rang ni baenikai ni katiaki kabouan mwakuri ni konturaeki ibukia ake a kamwakuraki iai n ara tabo aei?* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai iroun te Beretitenti.

H.E. Anote Tong: Ko rabwa te Tia Babaire ao aio ngkanne kaekan ana titiraki te Tia Tei mai Betio are e tabe ni wene n te on aoraki n te tai aio te Tia Babaire. *Tibiika, ni bon arona ao e aki riai ni baenikai kabouan taian konturaeki ma e ti kona n reke anne ngkana aki iraki kawai aika a babaireaki.* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei mai Betio.

Ms. Mary Tamwi: E rabwa te Beretitenti n ana kaeka ao ngkai n noraki ao e bon teimatoa ni baenikai kabouan *contract* nakoia te koraki ake a kamwakuraki iaan te *contract*. Buokan au titiraki te Tia Babaire. N na butia te Beretitenti, e kona ni katerei kawai ake tao ngaia aki iraki ngkai n te tai aio ngaia ae e a riki te baenikai nakoia naka a mena i aan te *contract*. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Beretitenti.

H.E. Anote Tong: E koaua te Tia Babaire, kanga I raraoma n are a bon taekinaki naba bwa kanga e tira ni kabuta aron te kanganga arei te Tia Babaire. Eng, I aki ataia bwa ngkana iai temanna ma uoman ao au kantaninga bwa a riai n tia ni kaman reitaki ma te aobiti are n nnena te Tia Babaire. Ma ni bon arona te Tia Babaire ngkana te *contract* ae na kabouaki ao boni kawai ake a bon riai ni manga rinanoaki, e na manga bon okira te PSO moa ao e na manga nakon ni manga okira te PSC te Tia Babaire. N

aron ae kona naba ni kakoauaki te *contract* kanga kanoakin te naan tabo ake a tuai n reke kaiaa ao ni bon arona e na riai n iai kaina temanna ae na riai ni katanoataki ao e na roko bwa e na mwakuri inanon anne. E kakaokoro aekan te *contract* ngaia are a kona ni kakaokoro naba bwaai aika riki, bwa n aron are iai te *contract* are e ti kona ni kanoa te tabo teuana ma tao ibukin are e tuai n reke aomatana are e na kona ni kanoaia. Iai are e kona naba ni kanoaia n te tai ae uarereke bwa tao e nakonako are e kaina bwa tao e reirei ai aekaki akanne te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Ms. Mary Tamwi: E rabwa te Beretitenti, ao N na butia te Beretitenti bwa ai tera ngke tao e kona ni karaoaki riki ae tamaroa nakoia te koraki aikai bwa e na aki manga riki ae e a rangi ni maan aia *contract* n tutuai ni kabouaki. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Beretitenti.

H.E. Anote Tong: E koaua te Tia Tei, e boni karaoaki ae riai n taainako ao I aki kona ao ngkana ao arona bwa iai te baenikai ao kanga e aki riai n reke aio te Tia Babaire ao I taku bwa e na reke naba aki karaoan raoi te tibwanga iroun are tibwangana te Tia Babaire. Ma ni bon arona akea te babaire mai iroun te Tautaeaka bwa e na baenikai bwaai aikai ao bon te kantaninga

ao e koaua bwa ngkana iai ae riki aio ao ngaira man ara itera ti rangi n tauraoi naba n ibuouboki ni karekea buokan anne te Tia Babaire. Bwa n tabetai e kona ni bua imarenan te Ministry are tabena ma te PSO ao man te PSO nakon te PSC. A abwabwaki kawai aikai te Tia Babaire ma are boni kawai aika a karaoaki ibukin riaina bwa are e na aki tangi nanon temanna ma temanna ao tera riki te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei mai taekinna.

Mr. Teburoro Tito: Ko rabwa te Tia Babaire, ao I karabwa te Tia Tei ae karineaki mai Betio ao tao e koaua e a manga onea mwina n tabekia te Tia Tei ae raona aio te titiraki aei are kanga bon iai naba rekerekena ma au botannaomata i aon Tarawa Teinainano ake a maan naba n tataninga naba kanga koron bukin te babaire aei te Tia Babaire. E kona ni kakoaua te Beretitenti ae a rangi ni mwaiti ngkai ara aomata i aon Tarawa Teinainano n te mwakuri are a kantaningaia bwa a nang kamatoaki aia temporary iaan te berita n nanoroo, ke tera are e taekinaki n te kambein ae nako te Tia Babaire. Ao e a roko te Tautaeaka ao e aki kamatoaia bwa e a bane ni kammraraia. E kona ni kabwarabwara aio te Tautaeaka bwa tera ae e kataia ni karaoia nakoia au botannaomata ae a bora n rineia bwa e na kamatoai aia temporary ao ngaia e aki bwa e a kamraraia ni kabane.

Tibiika: Te Beretitenti.

H.E. Anote Tong: Te Tia Babaire, e koaua eng I nanokawaki n ae kataia n taekinna te Tia Tei ao akea te bwai ae karaoaki ae e aki eti karaoana te Tia Babaire. Te naan temporary ake a rangi n nataa ngkoa n te naan botaki ni mwakuri, bon angina a tia ni kamatoaki n te tai aio te Tia Babaire. Ma te bwai ae karaoaki, e karaoaki n etina te kateirake bwa are ti ata aron te kateirake bwa e kangai. Bwa te aomata ae temporary, e tuai n rinanon kawai are e riai n rinanona ao aio te kawai bwa e na katanoaki te tabo are e na kanoaki ao tiaki te baere e temporary temanna ao e a maan n temporary ao ko na bon tara aron taunna ni kanoa te mwakuri. Tuoan tauna ngkanne bwa e na ira te ukeuke te rineaki, are nanona ngkanne bwa ngkana e aki ao e na manga tangi nanona ake aki *temporary* bwa tao teuare are *temporary* tao raraon teuare te Mataniwi riki ao ngkanne nake te koraki tao a boni konabwai riki ma are bukina bwa akea rekerekeia ma arei. Ngaia are ni bon etina te Tia Babaire ni kaetan karaoan etina ao riaina te Tia Babaire, e riai ni katanoata bwa nake tiaki kain te *temporary* ma tao a boni konabwai riki e reke aia tai ni katoka nanoia ni kangai ao ti bon nora rabakaura ma teuane e *temporary* n te tai aio. Ao inanon te ukeuke are te interview e a manga nakon te public service commission, ao mai ikanne are ai bon aio bukin are e kateaki bukin te Public Service

commission bwa e na rau nanon te botannaomata ni kabane bwa e aki inanonano te rabwata aio. Bwa e kataki ni karaoaki ni katokaki te katei are ngkana ngkoe te mataniwi ao iai raraom ke tao am koraki ao ko a kateirakea naba te *temporary* bwa are e aki nako bwa are e uarereke karaoakina bwa e aki nakon te PSC. Ao ngke ko a maan n temporary ao ngkanne ko a kangai, N nang riari ni kamatoaki. Kamatoakim ngkanne iai kawaina are ko na riari n toua, ko na nakon te PSO ao te PSO nakon te PSC ao te PSC e na karaoa ana ukeuke are e karaoaki n etina ao riaina te Tia Babaire. Anne te kawai ao I taku bwa akea ae katangaki nanona bwa ni kabane, bwa ngkana e kukurei nanon temanna ao a tangi nanoia ake irangaun ma ngkana e karaoaki n etina te Tia Babaire ao e bane n rau te nano n ikotaki ma tao are e aki reke irouna bwa tao bon tiaki tibwangana te bwai anne te Tia Babaire. E rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki mai Tarawa Teinainano.

Mr. Teburoro Tito: Ko rabwa te Tia Babaire ao I karabwa te Beretitenti n aron ae kataia ni kabwarabwara ke tao ni kataia ni karau nanoia nake I tei ibukia te Tia Babaire. I kani kaokia ao I karabwa ae kangai bwa bon iai kawaina ao ngai temanna ae I kan boboutoka te kawai ae bon etin te waaki te Tia Babaire ae na rau te aba iai ao e na akea te kanganga. Ma e aera n te

rinerine ae nako ko aki kabwarabwara raoi bwa ko a ti tuangia naba, bwa ngkana ti roko ao ngkami *temporary* ni kabane aikai kam a bane naba ni matoa. E aera ko taekinna ni kanganne ngkekei, ao ko aki kabwarabwara raoi ni kangai. Bon iai kawaina. Anne te bae e tangi te nano iai te Tia Babaire, ao tera bukina bwa e aki karauaki ni kabwarabwaraki ngkekei ao e anaki naba te nano ni kangai. Bwa ngkana ti roko ao ti na bane ni kamatoaki ngkami *temporary* aikai, ao a bane ni mrara. Te Tia Babaire ao anne te tangi n nano.

Tibiika: Te Beretitenti.

H.E. Anote Tong: Te Tia Babaire ao ngaia akea te titiraki bwa ngaia iai te tangi n nano. E koaua te Tia Babaire, a karaoaki bwai ni kabane n etia ao e koaua, I nanokawaki n ana marooro te Tia Tei mai Tarawa Teinainano bwa ai aron e irantangaia temwangina ao kaaki taekaia riki ake a mwaiti te Tia Babaire. Ma are a bon ongora te koraki te Tia Babaire ao e kataia ni karaoia te Tautaeke bwa e na rau nanon te aomata ni kabane n ikotaki ma te aomata are e kanoa te tabo ni mwakuri are te temporary. Bwa ngkana e bon aki tau iai, ao are tera riki ae ko nang karaoia ao nanona ko nang kaaki taekaia ake irangaun are a bon tangiria bwa a na roko naba n reke aia tai n nora aron aia kona ma nake a tia n roko ikekei bwa tao tera bukina te Tia Babaire. Ma te bwai ae karaoaki

n etina bwa a na karaoaki te naan babaire bwa e na eti tikun temanna ma temanna n te Botaki ni mwakuri ke tabo ni mwakuri are e mena iai te Tia Babaire. Ao tiaki te bwai ae a nang kamatoaki temwangina naba n aki akaka bwa tao e ngae ngke tao e aki tau bwa iai te *post* ae kangai, e na riai n iai rabakaum arei. Bwa angin te tai aio ae reke te Tia Babaire. Temwangina a tangiria bwa a nang kamatoaki, ma kamatoakia a na nakon te PSC. Ao ngkana e nakon te PSC ao a bon ataia bwa aki kona n reke bwa akea irouia te naan rabakau ake a kainnanoaki ibukin te tabo ni mwakuri arei te Tia Babaire. Ngaia are tiaki te ribuaka nakon temanna ma kaetakin te riai nakon te botannaomata ae bwanin. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki mai Tarawa Teinainano.

Mr. Teburoro Tito: Te Tia Babaire ti kai n reitaki n ae karaoan raoi te waaki, am a tangi nanoia aomata ake a karoaki n tain te kambein ae nako bwa ngkana e roko te Tautaeaka ae boou ao a bane naba n raiaki nakon te *contract* ke *temporary* a bane naba ni kamatoaki. Te Tia Babaire, ma e kona ni kakooua te Beretitenti ae a rangi ni mwaiti naba *temporary* ae a boni kakerikakaki ao akea onean mwia. Are nanona bwa bon te kauarereke n te tabo ni mwakuri. E kona ni kakooua ae e rangi ni mwaiti anne ae riki n te tai ae nako?

Tibiika: Tiaaoka n aki kakarongoa. Te Beretitenti.

H.E. Anote Tong: Te Tia Babaire, e riki aio bwa aio bukina bwa e rangi n rawata te mwakuri buaka n te tai ae nako te Tia Babaire. N na kabwarabwara kawain te mwakuri. Ngai I a maan n te botaki ni mwakuri te Tia Babaire, I a tia n Tia Koroboki n taabo aika mwaiti te Tia Babaire. Te kateirake n te mwakuri n te *temporary* aio kawaina te Tia Babaire. Ngkana iai te *establishment* ao ngkanne ko a tibwa kona ni kanoaia n te *temporary*. Ngkana akea ao ko aki kona bwa tiaki nanona bwa tao raraom ke tao te aomata ae na nakonako ni kakambeim ibukim ao ko nang karerekea n nnena. Ti aki anne arona te Tia Babaire, ao aio ae rangi ni bwainaki inanon te Tautaeaka ae nako te Tia Babaire. Ti kaitiakia bwa e kangai, ngkana te botaki ni mwakuri arei e kangai. Aio mwaitin te tia mwakuri ao teuana mai ibuakona akea kaina, ko kona ni kateirakea ngkanne te *temporary*. Akea riki am anga ni kateirakea te *temporary* ni kangai, raraou ma N na kakaea n nnena ni kateirakea. E tabuaki anne te Tia Babaire, ao ti kunea bwa e rangi ni karaoaki aio n te tai ae nako. Ti kaetia, ao anne bon etina te Tia Babaire. Ao I a bubuti bwa ti na aki tatarakua mai inano. Tiaki te nne n takakaro irouia ataei aio, ngkana ka aki kona ao tai taetae ni kawai ngkana ko kai rotaki n te marooro. Te Tia Babaire e eti aio ao a rangi n rawata ake a teirake

ake a kanoa are akea te kataumwane ibukia bwa are ngkanne te *temporary appointment* arei are tiaki kanoan arei, bwa te *temporary appointment* kanga ti ibukin are e motirawa. Ngkana iai te motirawa ao anne ngkanne ko a kabongana *budget* bwa tao e bon eti are e bon rawata ae babanga ni mwakuri te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Taiaoa kanakoa ami titiraki bwa ti na aki karekea te tai aio bwa te tai ni manga kauntaeka ke ni kakambein ke n aera. Kanakoa ami titiraki n aron ae te kan ota, e nakoim te Tia Tei mai Tarawa Teinainano.

Mr. Teburoro Tito: Ko rabwa te Tia Babaire tiaki te kambein aei ao tiaki te kaborabakau ma kakae an otaia ara botannaomata ao raun nanoia ni baika a wakinaki aol kan kakewea moa are e karaoaki te mwakuri n aki akaka n te tai ae nako te Tia Babaire. Akea anne, ma te bae I kan okiria te Tia Babaire bwa e kakoaua te Beretitenti ae taetae nakoia kain Tarawa Teinainano ao Betio ake a *temporary* ni kangai. Ngkana kam rineira ao ti na kamatoai ngkami, ao e a manga taetae i Abemama ao a taku bwa e na kakaeaki angan kabatian mwanen te Tautae ni kamraraki *temporary* ake i Tarawa. Te aekaki ni koaua tera aio te Tia Babaire?

Tibiika: E nakoim te Beretitenti.

H.E. Anote Tong: Te Tia Babaire e koaua ae ai karinan rongorongo aika akea koauaia ikai te Tia Babaire ao e koaua bwa are bon te tai ni kewe irouia temwangina bwa a bwabwaina te tabo aio bwa aia tai ni kabuakaka ao a na katikui aia rongorongo aika kairua nakon te botannaomata. Te Tia Babaire, I taku bwa tiaki wiira ae ti na rangi ao I taku bwa N na kaunga te botannaomata bwa e na aki rangi n tabe ma te wii ae kanga wii raoi ao e kakamaku are imwina te Tia Babaire. Ma I taku bwa bon tara anuan te aomata te Tia Babaire. I taku bwa aio te koaua riki te Tia Babaire, ngaia are te bwai ae kakawaki te Tia Babaire bwa akea ae karaoaki anne. Tiaki ara tai aio ae ti na kataia, ma I atai ae te kabanea ni Bowi ao e kananoanga ao e aoria te Tia Babaire bwa e mwaiti te babaka n ataei. Eng, I taku bwa inanon taai aika tia n nako te Tia Babaire, mwina ti a manga tabeki rongorongo aika tiaki n nnena moa te Auti aio te Tia Babaire ma e aoria bwa a tia n nako inanon te Bowi te Tia Babaire.

N te tai aio te Tia Babaire ao e na karaua nanona te Tia Tei ao a na karaua naba nanoia nake a taku bwa a tia ni karaoaki ae kairua nakoia, ao aio bon etina ni koaua bwa ko aki kona n raka ngkoe mwaitin am tia mwakuri nakon are e a tia ni baireaki man te Auti aio. Akea riki ae baireia bwa e baireaki man te Auti aio, e uotaki nakon te Auti aio ao n raonaki ma te kataumwane ao e *approved*

ikai te *establishment register*. Ao anne te bwai ae karaoaki. Ngkana iai te bitaki ao e a manga rin n are imwina bwa e na manga kataumwaneaki naba te Tia Babaire. Aio kawaina ma ngkana iai riki kawai aika tia ni karaoaki, ti tebo ma a biri itin rokon te bwai are e bon riai ni karaoaki te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te kabanea n titiraki e a nakon, ngaia ti a nakon ara titiraki are imwina ngkanne. Te titiraki nambwa 100 mai iroun te Tia Tei mai Marakei. Te Tia Tei.

TATAREN TE BWA AO TE KAAKO I AON MARAKEI

Mr. Rutiano Benetito: Ko rabwa te Tia Babaire, ao N na bubutia te Minitita are tabena kaekan au titiraki are nambwana are ko a tia n taekinna te Tia Babaire are kangai. *Te bubuti nakon te Tautaeaka aei bwa tera ana anga ni katoka tataren te kaako ao te bwaa iaon Marakei?* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai iroun te Minitita n te Commerce, Industry and Cooperatives.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire, imwain ae I anga te kaeka ao e koaua tao I a kaeka naba ibukin te Minitita are temanna bwa are a ikotaki bwaai aikai. Ao ngkana ko bon tara naba te titiraki aio, kanga I a bon tibwa tia naba ni kaeka ni bon tabeua te miniti n nako te Tia Babaire imwain motirawan te

Auti. Ma tao N na kaeka te Tia Babaire. *Tibiika, e a te Tautaeaka ni karaoi babaire ibukin kauarerekean tataren te kaako ao te bwaa i aon Marakei. N iteran te kaako ao ti a tia ni ikotaki ma te BKL, ni karekei mwaitin kaako aika a na tau ibukin kainnanon Marakei ibukin teuana te namwakaina ao ti a tia naba ni katea te mwiti ni kaako ao kanoan uoua te wiki are e na riki bwa te tia are e na oota iai te Manatia ni mwangan te BKL i aon Marakei, ao karekean babaire bwa e na kakawaraki Marakei n taian kaibuke ni katoa namwakaina.*

N iteran te bwaa te Tia Babaire, ao ti a bon tia naba ni kaumaka te KOIL bwa e na taraia bwa e na aki iraki ana babaire ibukin tararuan totokoan taren te bwaa i aon aba.

Tibiika: Te Tia Tei.

Mr. Rutiano Benetito: Ko rabwa te Tia Babaire. Ao N na rangi ni karabwa riki te Minitita n ana kaeka ae moan te tamaroa ni kaekan au titiraki aio te Tia Babaire. Ao imwain ae I kanakoa raoi te titiraki ao I boni kan anga riki te kaitau ao te karabwarabwa nakoia tao riki Manatia ke te naan branch managers ake i aon Marakei bwa a tia naba ni karaoa nanon are e tia n taekinna te Minitita ae karineaki. I karabwaia naba te naan manatia naba akana tao n te KOIL ao n te BKL bwa a tia naba ni kakaraoa naba nanon are e tangiraki. Te Tia Babaire e

koaua ae tao ngkana a karaoaki nanon aikai te Tia Babaire, ao te kanganga i aon Marakei e bon teimatoa naba ao e kangai bwa iai bukina aika N na taekinna nakon te Minitita. i) e karako te kaako.

Tibiika: Ko a taitaoka ni kanakoa am titiraki bwa are tain te titiraki.

Mr. Rutiano Benetito: Bwa buokan aio bwa e aonga ni mataata iai te Minitita te Tia Babaire. Ao te ii) e aki rereke baona. Anne kanga te kanganga ao ibukin naba te bwaa, i) akea te turan, ii) ti tebo naba ma arei e aki rereke naba baona. E teimatoa n reke te kanganga ao tera ana anga n tobwa te kanganga aio te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire, n aron ae I a tia ni kanakoa buokan te iteran te bwaa i aon Marakei ao e koaua. N aron ae I taekinna, ao ti kakaumaka te Koil bwa e na taraia bwa e na ira naba ara baire ibukin totokoan taren te bwaa i aon te aba te Tia Babaire. I taku bwa n taai aika nako te Tia Babaire, ao e na riai naba n teretere iroun te Tia Tei ae karineaki bwa tao e koaua iai te kanganga ngke tao e kamotirawaki te tia mwakuri n te KOIL te Tia Babaire. I taku bwa n taai aika nako ao I taku bwa n te tai aio, e koaua tao e a manga okira arona te Tia Babaire. Ao I taku bwa e bon taekina naba

teutana memeren te itera aio te Tia Babaire i aon te naan turam. Tao e koaua taren te turam te Tia Babaire, ao n aron are I a tia ni kaeka bwa aio ngkai ae ti na kataia ni mwakuria ma te rabwata ae te KOIL bwa e na taraia bwa e nakataia ni buoka te kainnana aio te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Rutiano Benetito: Ko rabwa ao N na karabwa riki te Minitita n ana kaeka ao N na ti karaua nanona bwa akea rekereken taren te kaako ke te bwaa n te tai aio ma tao kamotirawan temanna te tia mwakuri i Marakei. Te Tia Babaire e riki aio bon ngkai inanon ana tai teuae e bou aio, ao te kanganga aio e riki bwa akea te turam. Bon te kanganga ae rota iai Marakei ni moan te namwakaina aio te Tia Babaire. Ti roko n te KOIL ao ti tuangia bwa e kanga ke e aera bwa a na aki kaboa aia turam, ao a taku bwa akea ara mwane. Te Tia Babaire anne ngkanne te kanganga ao e kona ni ibuouboki te Tautaeke nakon te KOIL ngkai ngkana e koaua bwa ai akea aia mwane bwa a buti inanon te kanganga tao te OD naba. Iai ana anga ni kona n tobwa te kanganga aio te Tautaeke. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: E koaua te Tia Babaire, tao e taekinaki tao akean mwanen te KOIL ke tao tera ma te bae e kaweneaki bwa e kona te Tautaeke ni ibuouboki

iai te Tia Babaire ao ti na reitaki ma te KOIL n nora buokan aio te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Rutiano Benetito: I karabwa te Minitita ao e koaua te kanganga aio iroun te KOIL, tao tiaki te kanganga ae ai tiabwa ngkai ae tao I a tibwa taekinna, bwa e ataiia te tia kaitiaki ke nake a karaia te turam i nanon te KOIL bwa aia KOIL e a buti inanon te tarau. Ao ngkanne N na bubuti nakon te Tautaeaka, bwa e aki boou te kanganga aio ao I ataiia bwa te KOIL e bon rangi ni kainnanao ana ibuouboki te Tautaeaka. E kona ni ibuouboki i aon aio bwa e aonga n tobwaki te kanganga aio ao e aki manga tare te turam n aron ae e riki bwa te kanganga ae e a tia n namakinna Marakei? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

H.E. Anote Tong: Te Tia Babaire te bwai ae riai n teretere bwa e a tia n nako ana mwane te Tautaeaka ao e abwabwaki ana ibuouboki te Tautaeaka nakon te KOIL, ao aio bukin are ti a tia n taekinna mai mwaina are e keiaki ni kauarerekea boon te bwaa. Ngaia are n aron kaekan te titiraki ao e kona te Tautaeaka ni kanakoa ana ibuouboki nakon te KOIL, e atia n rangi n abwabwaki ana ibuouboki te Tautaeaka nakon te KOIL. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Rutiano Benetito: Ko rabwa te Tia Babaire ao I rangi ni karabwa te Beretitenti n ana taeka ane e taku bwa e a tia ni kanakoa ana ibuouboki nakon te KOIL, ma ngkana e koaua bwa e a tia ni kanakoa ana ibuouboki nakon te KOIL ao te KOIL ae e bon teimatoa naba n iai ana kanganga. Tera riki ana anga ngkai te Tautaeaka, tao e a toki naba ikanne ke tao iai riki ana anga ni kona n tobwa aio bwa n aron ae e a bon tia ni kabwarabwara te Beretitenti ae karineaki ao e taku bwa boon te bwaa i Aotiteria ti tebo naba ma boona ae ikai. Ae nanona e na riai n raka riki bwa are iai te freight, tao iai terana riki ae e a tia ni karaoa te subsidy ke tao ni kauarerekea boon te bwaa te Tia Babaire.

Tibiika: Ani kanakoa am titiraki.

Mr. Rutiano Benetito: E a tia ngkanne ni kanakoi ngkanne buoka ake e a tia n tineia iai boon te bwaa bwa e na aki rikirake, e a tia ni kanakoa ngkai bwa ae \$1m, tao e na bon aki tau naba. E kona n tara aio bwa bon te kanganga iroun te KOIL te Beretitenti ae karineaki?

Tibiika: Te Beretitenti.

H.E. Anote Tong: Te Tia Babaire, I taku bwa e a rangi ni bwarabwara rongorongon te bwai aio bwa are boon te bwaa bon te bwai ae birirake ao n aron are e a tia ni kabwara te Minitita ao ti maroroakinna n te ingabong aio te Tia Babaire. Ao ngke arona

ngkai ao e a tia n roko n te mwaiti ae \$1.40, ma ti kakoaua bwa i nanon te ririki ae nako e bon rangi ni bwaka inano boon te bwaa ao anne ngkanne are e kanakoaki bwa ana buoka te Tautaeaka nakon te KOIL. Ngkana te koaua bwa anne bwa ti te kantaninga bwa te kanganga e kangai, buoka te KOIL, buoka tera ma tai kumea te mwane arei. Ao anne ngkanne te kamimi n te marooro bwa ko kaumakaki bwa ko na karaoi bwaai ma ko tuangaki bwa ko na aki kumea te Mwane n Tania. Ngaia are aika ti karaoi aikai, ti karaoi man te naan mwane ni buoka aika reke inanon ara ukeuke. Iai \$1m, tabun ae reke man te Tautaeaka n Tiaban ao anne ti kabarakia nakon te KOIL inanon te tai ae e a tia n nako. E aoria iai riki ae e a tia ni manga reke ma ti na baireia bwa e na manga nakea, bwa are tiaki ti taekan te bwaa ana kanganga te botannaomata te Tia Babaire bwa a rangi ni mwaiti ao ae kam tangiroaia man te ingabong ni karokoa ae bong ao e boni kakoauaki bwa iai tokin korakoran te Tautaeaka n te aba teuana ma teuana n te tai tauana ma teuana te Tia Babaire. E rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei mai Tarawa Teinainano.

Mr. Teburoro Tito: Ko rabwa te Tia Babaire ao I karabwa te Tia Tei mai Marakei n ana titiraki are I kan ibuouboki nakoia te Tia Babaire. Ao buokan te titiraki, e kangai nakon te Tautaeaka ke te Beretitenti. E kona ni kakoaua

te Tautaeaka ae e a bon aki kona uotana ngkai n te kanganga aio bwa bon akea raoi ae bon ana mwane mani maonona bwa ai ti mwane man taabo tabeua, Taiwan ao Tiaban ao tao e na manga kumea te Mwane n Tania riki. E kakoaua ae ai bon akea mwaonona ae na kona ni kabwaroa nakon kambwana ngaia ae a bon rotaki n te kanganga.

Tibiika: E nakoim te Beretitenti.

H.E. Anote Tong: Te Tia Babaire, e rawata te mwane te Tia Babaire bwa ti aki mamatu n iango rikiraken te Mwane n Tania ao I taku bwa te Minitita n te mwane e aki mamatu kanga aroia ngkoa nakekei ae aki mamatu ao ngkai ti aki mamatu. E rangi n rawata kanoan te Mwane n Tania te Tia Babaire. Ma tera ae ti karaoia, bon iai are ti kanakoa te Tia Babaire. N te tai aio te Tia Babaire, ao ko nora te maono ana mwakuri te aomata ae e aki kona ni kabongana te iango, bwa ngkana ngkoe te tia iango ko tekateka ao am iango e mwakuri ma ngkana te bae ko boni kabitaia ao ane ko na bora ni maono. Ngaia are a reke bwaai aikai te Tia Babaire bwa bukina bwa ti kabongana ara iango ao ti aki biri aitua ni burababa ni baka ni mwamwakuri ao akea te bwai ae e tia te Tia Babaire. Ngaia ae a roko mwane aikai te Tia Babaire bwa bukina bwa ti rangi n rabakau ni kabongana ara iango te Tia Babaire. Ao aio te kaokoro ae tao ngaia ae e rangin teretere n te tai aio te Tia

Babaire, ao tao mai imwaina a bora ni maono te Tia Babaire. A bowi ni karokoa te karangaina. Te mwakuri te Tia Babaire te iango, ngaira tiaki taan nako ni biriaitua n raa ma taan iango. Ti katokaki n ara ni nnera aikai bwa taan iango ibukin te botannaomata, ma ngkana a bon aki tau ara iango ao e aera bwa ti na bora ni maono. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te kabanea n titiraki, I angan te Tia Tei mai Nikunau temanna.

Mr. Kaneang Betero: Ko rabwa te Tia Babaire. Ao I ti kani kaoka riki te titiraki teuana ni kani kaota riki are e kangai bwa, e a tia ni bwaka buokan te KOIL are aongkoa e kauarerekeaki iai boon te bwaa bwa ti kani kaotaki iai ngaira. E aera ngke I taku ngai n au iango bwa ti buokaki iai, ma e aki buokaki iai te KOIL Ngkana aron tein are e kabwarabwara te Beretitenti, I taku ngai bwa ti buokaki iai ngaira kain Kiribati bwa e uarereke boon te bwaa ae ti kabongana.

Tibiika: Ao tera am titiraki, taitaoka.

Mr. Kaneang Betero: Ao ngaia ae I kani kaotaki riki iai bwa e buokaki te KOIL ke ti buokaki n te mwane are e kabwakaki ibukin boon kauarereke i aon boon te bwaa.

Tibiika: Te Tautaeaka.

H.E. Anote Tong: E koaua ao kai e rabwa are e tabekaki te Tia Babaire, bwa are ngkana e buokaki te koil, ao a buokaki te botannaomata. Ngkana e buokaki te botannaomata ao e a tia n tabekaki uotan te KOIL ngaia are ti tebo nanona. Ao tao e koaua bwa ngkana te titiraki e kangai, ao tao e aera kam bon aki karaka boon te bwaa? Ao tao ngaia anne ae ti riai ni karaoia. E karaoaki n te tai ae nako ao kam a tangiroa naba iai te Tia Babaire. Ngaia are ti a uaia n iraorao bwa I taku bwa ti na kakaea te marenaua arei, bwa ngkana e na kanakoaki te buoka ao ti kangai. Aio ibukin buokan te botannaomata ao aio ibukin buokan te mwakuri akanne, ma are te kantaninga bwa are a bon nako mwane aikai nakon te rabwata are e kanakoaki te buoka nako iai. N te tai aio ao e koaua ao iai naba te kauoua n rabwata ni mwane are e nako ao e tuai n tia ana babaire te Tautaeaka. Ana babaire te Tautaeaka bwa e na bon oki aio, bwa are e aki riai ni kabarakaki i aon te rabwata ae ti teuana. Te Tia Babaire, I taku bwa bwaai aika taekinaki a rangi n uarereke ao iai riki buokan te KOIL ae bon moan te abwabwaki te Tia Babaire. Ao aikai kaboan te naan tabo akekei te Tia Babaire, e a tia te babaire bwa a nang kaboaki. E a tibwa tia. Ngkoa e nang kaboaki n te mwaiti ae rangi ni bubura, ao n te tai aio te Tia Babaire ao ti kukurei n taekinna bwa i aoni kawaina ni bwaibwai te Koil. Ao man aikanne ao tao e koaua bwa e aki ibuouboki n te

bong ae n ingabong ma e na ibuouboki nakon boong aika imwaira n tautaua te bwaa, boon te bwaa e ngae ngke e kerake ao tera ngke e bia reke naba are e na boni kona ni manga kakerikaka boon te bwaa. Ngkana e tangiraki te kabwarabwara ma e aoria bwa are e a bane te naan titiraki. I a kona ni manga reitia n te tai teuana te Tia Babaire, bwa bukin tera? E na kona n reke te ibuouboki n aron anne. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a nakon te titiraki are i mwina i aon ara ota bebwa, te titiraki 128 mai iroun te Tia Tei mai Onotoa.

**TAEKAN UMWANREIREIN JSS
ONOTOA**

Ms. Beta Tewareka Tentoa: Ko rabwa te Tia Babaire, ao I a kukurei n tabeka au titiraki ane nambwana 128 ae kangai taekana. *I a kan titirakina te Tautaeaka aei bwa bukin tera te Minitita are bon tabena e kariaia bwa a na rangi ni kananokawaki taraan umwanreirein JSS i aon Onotoa?* Ko bati n rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai iroun te Minitita n te Reirei.

Hon. Tetabo Nakara: Ko rabwa te Tia Babaire bwa e a eti ngkanne aran nakoau. Ao I kukurei ni kaeka ana titiraki te Tia Tei ae karineaki temanna mai Onotoa ao kaekana ngkanne e kangai. *Te Tia Babaire, I*

karautaeaka bwa I aki kariaia bwa e na rangi n kananokawaki taraan umwanreirei n JSS i aon Onotoa. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Ms. Beta Tewareka Tentoa: Ko rabwa te Tia Babaire ao I karabwa riki te Minitita bwa ngaia e bon aki kariaia bwa e na tara n kananokawaki taran ara umwanreirei n te JSS i Onotoa. I a kan bubuti riki ni buokan te titiraki. Bwa tera raoi ae ko nanonna n am taeka aio. Ko bati n rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Tetabo Nakara: Te Tia Babaire, tera ae I nanonna raoi n au kaeka aio are e kaeka te titiraki. Ao e kangai bwa te bwai raoi ae e nanonna te Tautaeaka ikai te Tia Babaire, bwa akea ana kantaninga te Tautaeaka aio bwa e na karokoi te naan umwanreirei n aekakia ae ngkai te Tia Babaire, ao moara riki te Tia Babaire te JSS ae taekinaki. Ao ngkana arona bwa tao I reitia riki te Tia Babaire, ao e kangai bwa te JSS ae i Onotoa te Tia Babaire tao teuana mai ibuakon umwanreirei aika mwaiti te Tia Babaire i aon Onotoa ao i aon abamwakoron Kiribati. Ao ngkana e tara ngkanne ane te primary ao ti na kangai te Tia Babaire, e a buakaka riki ane te primary ngaia are akea ana kantaninga te Tautaeaka aio bwa e na karaoi n arona aio bwa aikai kaman aroia ma rimoa. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Ms. Beta Tewareka Tentoa: I kaitaua te Minitita n ana kabwarabwara riki nakon tangiran kabwarabwaran are e nanonna. Ao e koaua are I a bon tia naba n tabeka te titiraki aio tao n 2004, ao boona mai iroun te Minitita ngkoa are aongkoa e na katia te ukeuke ke e na karaoa te ukeuke ao ai tiana ao e a krekea ana iango ibukin karaoan te onobwai n te JSS. Kanga I a kan bubuti bwa e a tia mwin te ukeuke ke ae tabe naba ni karaoaki. Ko bati n rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Tetabo Nakara: Te Tia Babaire e a tia ni karaoaki te ukeuke ao te ribooti ae ti kaongoaki te Tia Babaire e kangai. Bwa te kateitei ibukin te umwanreirei are i Onotoa te Tia Babaire, e aki raoiroi ao I karautaeka n taekina aio te Tia Babaire. E taekinaki n te ribooti arei bwa ebwanakon te naan umanreirei aikai te Tia Babaire a rangi n tena ma te winto n te aro are ngkana e bururu ao ngaia ngkanne are e a rin naba ni kabuakaka te umwanreirei te Tia Babaire. Ngaia are e kangai, e a tia te ukeuke te Tia Babaire ae karaoaki . Ai manga kakaeen mwaneia te Tia Babaire bwa are aio te Tia Babaire ae ragi ni bubura ao e kakaeaki mwaneia nakoia taan anga te buoka te Tia Babaire. N na kaotia te Tia Babaire bwa aki tauraoi ngkai taan anga te buoka ni manga

mwanen ara umwanreirei ni karokoa ae e tia ara tamnei ae tabwanin. Ao te tamnei ae tabwanin te Tia Babaire are e nanonna taan reirei, e atongaki bwa te *infrastructure standard*. Ae te *infrastructure standard* te Tia Babaire are e kangai te Tia Babaire, bwa ngkana te umwanreirei ao e na buburara te umwanreirei. Ngkana tao buburarana tao iraua te butu, e na boraoui ngkanne tiaitin te *classroom* anne ma are e bwainaki mai Makin nako Arorae. Mwaitin ebwanakon te umwanreirei te Tia Babaire bwa tao aekakira e na baireaki naba anne. Anne ngkanne te Tia Babaire are e atongaki bwa te standard ao anne ngkanne are a kantaningaia taan anga te buoka bwa e na tauraoi moa bwaai aikai ao imwin anne ngkanne a tibwa n anga te buoka te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Ms. Beta Tewareka Tentoa: Buokan riki te titiraki. Ti karabwa te Minitita bwa ngaia iai riki manga te ukeuke riki teuana ao bon au kantaninga bwa e na aki bane aua riki te ririki i aon anne. N taran te umwanreirei ae te JSS i Onotoa, n tarana n teina ngkai. Te kantaninga bwa e na bon tiku n arona ni karokoa e tia te ukeuke n am iango te Minitita, ke am taratara bwa e na bon tiku te umwanreirei aio ni karokoa e a manga tia te kamatebwai ane teuana.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Tetabo Nakara: E a tia te ukeuke ao e a tia ni wene ngkai te standard anne, ao ngkanne te bwai ae na karaoaki ngkai. A tauraoi ngkanne imwin te standard aio te Tia Babaire n tia ni karaoaki, ao a tauraoi ngkanne n anga te buoka ao Aotiteria teuana te Tia Babaire ae e tauraoi ngkanne n anga te buoka. E a tia ni kaota nanona bwa ngkana e tabwanin aio mai iroun te Tautaeaka, ti a tia n uotia ngkai nakon te Tautaeaka ao e a manga okira ngkai te DCC bwa a na karaua n rinanona ma ngkana arona bwa e bwaati raoi te standard aio ao ngkanne e a kona ngkanne Aotiteria n tauraoi ni karekea ana buoka mai iai te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki mai Onotoa.

Ms. Beta Tewareka Tentoa: Ai bon au kabanea n titiraki te Tia Babaire. E kakoaua te Minitita aio bwa ti tebo ma taran ngkai are e kananokawaki taran te umwanreirei aio. E aki ibuouboki ni kaungaia ataei aika boou ni katoa ririki ke ni moan te ririki bwa a nang eweka te mwaneka anne bwa ti ibukin taran te umwnareirei bwa e a bon kananokawaki. E kona ni karekea riki ana anga teuana ae na katamaroa n te mwakuri ae kanga e katawe riki bwa e aonga n anai nano riki nakoia te roro ae tabe n rikirake tao n te ririki ae na roko. Ko bati n rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Tetabo Nakara: Ti reitaki te Tia Babaire n te bae e taekinna te Tia Tei temanna mai Onotoa, ao ngkana e katea baina te Tia Tei mai Butaritari te Tia Babaire ao e na taekina naba te aekaki anne. E kananokawaki naba anne. E kananokawaki ngkai te *standard* n te reirei ao teuana mai ibuakon bukina te Tia Babaire, bwa ibukina bwa e aki raoiroi te umwanreirei. Ao aio ngkai ae e tabeakinaki ni karaoaki, ngaia are ti kantaningaia te Tia Babaire bwa tao n rabanen te ririki aio ke tao ni moan te ririki ae na roko ao e na taubobonga aoi ngkanne iai te pro-doc are e na kona ni kaweneaki nakon Aotiteria ao tao n anga riki te buoka ake naba ni kaotia nanoia bwa a na tauraoi n anga aia mwane ni buoka ngkana a tauraoi moa te standard aio te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei mai Butaritari.

Tibiika: Kanakoa am titiraki.

Mr. Toakai Koririntetaake: Bwa te Auti n reirei are i Butaritari are ai iraua te tai tabekana, au ka teniua ao e aki roko n te tia ni karokoa te bong aei. E bwaka te karau ao aki reirei ataei. Anne au titiraki. E aera ngkai e a bon aki tabeakinaki?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Tetabo Nakara: Te Tia Babaire n aron are I taekinna, Butaritari ma Onotoa tiaki ti

abamwakoro aika rotaki n te kainnana aio bwa ni kabane. Ngkana ti tara te Tia Babaire te primary, ao ko na bon ataia bwa man tain te Korone ao te naan primary ake a tei n tain te Korone, ngaia ngkai aika tei ni karokoa ngkai. Akea te onobwai ae e a tia ni karaoaki.

Te Tia Babaire tao N na taekinna teutana ni kangai bwa bwakarakia ataei n te karau ma tera, ao e rangi ni kakoaua anne. Ao i aon aba ao e rangi ni kakoaua naba. E rangi n teretere riki i aon Tarawa Teinainano ma Betio. N te tai aio te Tia Babaire ao e a tia ni karekea ana buoka te Tautaeaka ae kanga e waekoa riki ae na ti karaoa te onobwai moa i aon te naan classroom aika i aon Tarawa moa. Ma te bwai ae na karaoia ngkanne, e aki naba karaoa te onobwai are e bwanin bwa anne aongkoa e na tiku nakon Tiaban ae i aon Tarawa Teinainano ma Betio. Ma e karaoaki moa te mwakuri ae kanga e na kona ni karaoa ana ibuoku ti i aon te *infrastructure* ke are kabwan te umwanreirei ao terana riki. Ae waaki ngkai anne i aon Tarawa Teinainano ma Betio. I aon aba ngkanne te Tia Babaire, e bon rangi ni bubura bwa are ngkana ti tara Makin nako Arorae ni kangai ao iraua te classroom n te abamwakoro teuana n te primary ao n te JSS. Anne te Tia Babaire ae ngaia ae ti kataratara iai Aotiteria, ao N na taekinna ni kangai te Tia Babaire bwa e baenikai te Tia Babaire ibukina bwa imwin karaoan taian JSS ao

akea naba te Donor ae tauraoi ni kan anganga riki ana mwane. Akea riki bwa a kangai, ti aki kan ang te buoka i aon te *infrastructure*. Ibukin tera te Tia Babaire? Bwa e buakaka te mwakuri ao anne te bwai ae a tangiria imwina. Ti tangira moa te *infrastructure standard* bwa e na *approved* iroun te Tautaeaka ao ngkana e tia anne ngkanne ao ti a tibwa kona n tarai bwa ti na kona n anga ara buoka ke ti na aki. Ao n te tai aei te Tia Babaire ao I kukurei n taekinna bwa uoua aba aika tia n anga nanoia. A tia n anga nanoia ngkai bwa a tauraoi ngkai n anga te buoka i aon aio ngkai e a tia te *infrastructure standard*. Ko rabwa.

Tibiika: I angan te Tia Tei mai Tarawa Teinainano te kabanea n titiraki.

Mr. Teburoro Tito: Ko rabwa te Tia Babaire ao I karabwa te Tia Tei mai Onotoa are e tabeka te titiraki aei ao buokana mai irou te Tia Babaire. E kakoaua te Tautaeaka are kanga oin te kanganga aio ngkai te Tia Babaire, tiaki ane e taekinna te Minitita. Ma oina te Tia Babaire bwa are akea aia kataumwane nakai bwa a kakea man te kataumwane ao e bon kakaraoaki man ririki aika nako ae kataumwanean onobwai umwanreirei te Tia Babaire ma akea ngkai bwa e a katukaki nakoia kain tinaniku. Bukin tera ngkai e katukaki te onobwai nakoia kain tinaniku ngkai bon iai ara Tautaeaka ae riai ni bon

tobwai itera ae a katoa ririki ni kabanemwane iai ae te onobwai ao e aera anganaki kain tinaniku. Te baire tera te aekaki ni baire aei ao ngaia kanoana aio ae ti aki kona ni bono raran ngkana e a bo taina te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Tetabo Nakara: Te Tia Babaire tao e koaua ae taekinaki aio ma e kangai ngkanne. Ngkana ko tara te onobwai te Tia Babaire ao bon taraia i aon ami abamwakoro, tao ngkoe te Tia Tei mai Tarawa Teinainano tao ko maiu raoi riki. Ma taraiko ngkoe are i aon abamwakoro. Te aekaki n onobwai tera ane ko tangiria n am primary school. Tiaki te onobwai te Tia Babaire, bon te urubwai ae na manga moani karaoaki te kateitei ae boou. Tiaki te onobwai ngaia te bae e karaoia te Tautaeaka ngkai, iai ana onobwai akana e karaoi nakon auti ni Kiribati, nakon te naan classroom are ngkana a kateaki n te bwai ni Kiribati ma ngkana e nang taraki raoi ae bon te naan umwanreirei te Tia Babaire ni kabane, e aki kainnanao te onobwai te Tia Babaire. E kainnanao te mwane ae bubura te Tia Babaire ao n te kataumwane te Tia Babaire ae \$5m tabun ae na kainnanaoaki. Ngaia are e kangai te Tia Babaire, tao iteran te titiraki teuana te Tia Babaire ae e kangai. Ao e aera ngkai e aki kaboa te Tautaeaka, bwa e aera ngkai e nang bane ni kaboi bwaai ni kabane te Tautaeaka te Tia Babaire. Iai

akana a na kona ni karekea te buoka n aron naba are ko kakaraoi, ao iai naba ae e kona ni karaoia ibukin oin ana mwane nakon te botannaomata. Ma are aio ngkanne te Tia Babaire are a wene, a tauraoi ngkai taan anga te buoka. A tauraoi ti ibukina bwa e kangai, ti tangira te *standard* bwa e na aki manga oki te aekaki n onobwai are e onobwaiaki ao ngaia uoua te ririki ke teuana te ririki ao e a manga uruaki. Akea te *maintenance* are kanoan naba te tamnei anne te Tia Babaire are e tangiria te naan *donors* ao a kangai. Ao ko na anganira naba bwa ko na kanga ni *maintain*, ko na kanga n onobwai te bwai anne ao ngkana a tabwanin tamnei aikai ao N na anganiko te buoka.

Te Tia Babaire e a tia ngkai aio, ae e a wene inanon bain te DCC ao imwin te DCC te Tia Babaire ngkana e bwaati mai irouna ao e na nakon te Kabineti ngkanne ao e a katanoataki naba nakoia te naan *donors* ao aio te *standard* are ko tangiria e a tia ni kabwatia te Kabineti ao ti a kariaria naba ngkanne bwa e nang tauraoi ni bwaro te mwane ni buoka te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Ti a nakon te titiraki are imwina ngkanne i aon ara Ota bebwa, te titiraki nambwa 136 mai iroun te Tia Tei mai Beru.

**KAWAAKAN TE KARIKIRAKE I
AON TE TIWITA I BERU**

Mr. Biribo Neemia: Te Tia Babaire ko rabwa ao I a bubuti kaekan au titiraki i aon te Ota bebwa ae kangai taekana. *E butiaki te Tautaeka aei bwa e kona ni ibuouboki ibukin kanakoraosan ao kamaiuan te karikirake ae te tiwita i aon te abamwakoro ae Beru?* Ko rabwa.

Tibiika: Ti na ongora kaekana mai iroun te Minitita ibukin Akawa.

Hon. James Taom: Ko rabwa te Tia Babaire ao e koaua e rabwa te Tia Tei temanna mai Beru n ana titiraki ao aei kaekana te Tia Babaire. *Eng, e kona ni ibuouboki te Tautaeka ni manga wakina unikakin te tiwita i aon Beru ngkana iai nanoia kain te aba ni manga wakinna.* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei mai Beru.

Mr. Biribo Neemia: Te Tia Babaire e rabwa te kaeka. Otau n te kaeka e na manga wakinaki ngkana iai nanoia kain te abamwakoro ae Beru. Buokan te titiraki te Tia Babaire. E kakooua te Minitita bwa n te tai aei ao e a katokaki te karikirake aei man ana itera te Tautaeka ngkai tao akea moa nanoia kain Beru iai? Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. James Taom: E rabwa buokan te titiraki ao e koaua.

Kanga I aki rangi ni mataata raoin aron ae e a manga buoka ana titiraki iai te Tia Tei ae karineaki. Ma ngkana e taekinna bwa e a katokaki te karikirake aei nako Beru ao tao e na aki rangi naitara ma au kaeka are I a tia n anganna. Ma ni kaongoakiu ao e boni waaki te tiwita ni boni kaungaia naba abamwakoro ake a kona n unika ke ni kona ni karaoa te ununiki ke ni wakina unikakin te tiwita i aon aia abamwakoro te Tia Babaire. Ngaia are kanga I aki rangi ni kakooua ae e a tia ni katokaki te karikirake aei te Tia Babaire, ma ti kakooua ae iai mamaran te ununiki i aon te tiwita te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki mai Beru.

Mr. Biribo Neemia: Te Tia Babaire ao e rabwa te Minitita ao kamataatan riki buokan te titiraki ni katereterea ma aron ana kaeka. I kan katerea nakon te Minitita bwa tera atakin ao kinakina iroun te Minitita ae karineaki bwa akea nanoia kain te abamwakoro ae Beru n te karikirake aei. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. James Taom: E rabwa buokan te titiraki ao kanga I aki naba taekinna n ae akea nanoia kain Beru ibukin unikan te tiwita. Ma kanga I bon ti kani katerea riki bwa tao e karako ke tao e bon tuai rangi ni manga roko te bubuti irouia kain te abamwakoro ae Beru nakon te kambwana ae te tiwita ibukin

manga wakinan riki te kakatai i aon te unikan te tiwita. Ma e ngae n anne te Tia Babaire ao iai te kantaninga bwa irouia te naan fisheries assistant aike a na kamwakuraki i aon aba riki n taabo riki ake kanga iai riki ke a na tei iai te naan fish centers ke te naan tabo ni kamaitoro. Ao taan mwakuri akanne n te fisheries akana a na mena i aon abamwakoro akanne, a na kona naba ngkanne ni riki bwa kanga taan ibuouboki ke tao taan waakina te manga kakatai i aon noran maiun te tiwita n te abamwakoro teuana ma teuana te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki mai Beru.

Mr. Biribo Neemia: Te Tia Babaire e rabwa ao ti a manga rokoroko n taekan te *fisheries* are tao aia aomata are e na boni mena rabwatana i aon te abamwakoro. Anne bon te bae e a kaman teretere naba n taai aika nako man te abamwakoro ae Beru tangirakin ana aomata te botaki n akawa i aon te abamwakoro, ma ngkai e a manga taekinaki ngkai ao e mataata bwa bon anne nanon naba Beru are e tangiria. Buokan te titiraki te Tia Babaire. Bwa N au titiraki ao I bubuti ana ibuouboki te Tautaeaka ibukin kanakoraoan ao kamaiuraoan te karikirake aei ngkanne. Ao ngkanne tao e na wakinaki ngkanne n ningai ao e na rimwiaki n ningai kanakoraoana ao katamaroan te karikirake aio ibukin abau ae Beru? Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. James Taom: E rabwa buokan te titiraki ao n aron ae e ataki ao tao e boni kakoaua naba te Tia Tei ae karineaki bwa iai te karikirake ae rangi ni bubura ae e a tia ni wakinaki iroun te tiwita n taai aika nako. Tiaki ti i aon Beru ma i aon abamwakoro naba tabeua ibukin manga moan unikan te tiwita ke tao kaungakin nanoia taan tiwita. Ma tera ae noraki. Te kanganga teuana ngkanne bwa kanga bon akea te nano ae noraki irouia kain te abamwakoro ake a kawaraki ke e karaoaki te kakatai irouia kanga ni baneakina ke ni bane n nanoa aron te karikirake aei te Tia Babaire. Ao e koaua tao iai naba taabo tabeua aika a kakoaua bwa e kai nako raoi iai te karikirake aei iai, ke e noraki bwa e aki rangi nako raoi aron wakinan te ununiki i aona te Tia Babaire. Ao tao ngaia anne bukin ae kanga e wene nako teutana ngkai. Ma ngaia iai te kantaninga bwa e na kona ni manga wakinaki ngkana arona bwa e a manga bon rio riki ke tao a manga reke riki kawai aika boou, ma I taku bwa e teretere teutana n aron are I a tia n taekinna. A tia ni wakinaki te kakatai i aon abamwakoro tabeua ae te kakatai ae rangi ni bubura ma kanga akea noran mwina te Tia Babaire ni karokoa te tai aei. Ma iai te kantaninga bwa e na kona ni manga wakinaki riki ngkana e boni manga noraki riaina te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei mai Butaritari.

Mr. Toakai Koririntetaake: Ko rabwa te Tia Babaire ao I kaitaua te Tia Tei mai Beru n ana kaoti ibukin taekan te tiwita. Ngaira i abara i Butaritari ao iai te tia mwakuri i aon te tiwita. E aki bongana ngkai bwa e a mate te waaki n tiwita i aon Butaritari. Tera te anga ae mena inanoni bain te Tautaeaka ngkai are e kona ni kaunga te tiwita i aon abamwakoro n ikotaki ma Butaritari n aron ae ti ataia bwa e a mate ngkai te tiwita i aon abamwakoro, ao ti noria bwa ae n te kotiwei ae i Betio aio bwa iai taan ununiki akana a uniki arokaia ikekei. Iai angabuakan tari are i Butaritari n te aroka ae te tiwita ngkai ti bon ataia bwa e rangi ni maiu ao tera bukina ngkai e aki waaki nako.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. James Taom: Tao e na bon irekereke naba aron au kaeka are I a tia n taekinna te Tia Babaire. Bwa n aron ae e a tia ni wakinaki te kakatai i aon unikan te tiwita ao e noraki bwa kanga e aki rangi n nako raoui. Ma e ngae n anne ao manga wakinana riki ke manga kaninganingakina riki bwa e bon katukaki ke e boni wene inanoni bain naba te tiwita n te tai aei te Tia Babaire. Ao e koaua tao iai taian kakatai aika a manga noraki moa ni manga karaoaki i aon Tarawa n aron are i Takoronga, ao tao mai ikanne are e a kona ni manga waki nako aon abamwakoro te Tia Babaire. Ma ni karokoa ngkai ao ti tuai

man ongo bwa terana ae e a tia n reke n are i Takoronga arei te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei mai Butaritari are temanna.

Mr. Tinian Reiher: Te Tia Babaire ko rabwa ao I kani buoka te titiraki aio te Tia Babaire ni bubutia te Minitita, bwa teuana bukina ae kanga e aki waaki i aon ara abamwakoro ae Butaritari te Tia Babaire bwa ana babaire ngkai te tiwita ae boou ae e a manga tiatinia te naan agent i aon te abamwakoro. A nang bon kaboa ngkai aia bwai ni mwakuri, ao ngaia are ara tia mwakuri i aon Butaritari, e a rawa ni karaoa ana kabwebwe i aon arokana ae te tiwita ibukina bwa are e nang bon kaboa te karai ao e kaboa bwaai riki ake kanga a kainnanoaki. Kanga e aera ngke e a manga bitaki anne te Tia Babaire. Ti kan bubutia te Minitita ae karineaki. E aera ngkai a manga tiatinaki te naan agent ke a manga kabaeaki bwa a na riai ni manga kaboi aia bwai ni mwakuri.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. James Taom: E rabwa buokan te titiraki ao I a karautaeaka bwa I aki ata raoui rongorongon te baene e karaoaki anne iroun te tiwita ma ara kantaninga bwa bon iai aana are e a tia ni karaoia te tiwita iai. Ma e koaua ae tao irarikin anne ao tao e a tia n noraki aron te ununiki i Butaritari ao tao teuana te itera anne ae kanga e

mamara, irarikina riki ao e bon rawata naba taian kanganga aika tia n noraki inanon ni manga katakin unikakin te tiwita. Ao tao buokana moa teutana anne te Tia Babaire ngkana arona bwa e ibuouboki. Ko rabwa.

Tibiika: Te kabanea n titiraki, I anganiko te Tia Tei mai Marakei.

Mr. Rutiano Benetito: Ko rabwa te Tia Babaire, ao N na buoka naba te titiraki nakon te Minitita ae karineaki ke I a karinraei naba n ana titiraki te Tia Tei mai Beru ae e rangi ni kakawaki naba aio te Tia Babaire. Buokan te titiraki. Te tiwita e bon tia naba ni wakinaki i aon Marakei ao imwina e a manga tia ni katokaki ao I reitaki ma te Manatia iai ao e taku bwa e aki rangi ni maiu raoi iai te tiwita ikekei. Te Tia Babaire iai ana iango ngkoa ni manga karaoa te kakatai bwa aongkoa bon aio are e taekinna nakoiu bwa a na karaoa te kakatai i maeon te kawa ae Raweai. Tera ana iango te Tautaeka ke te Minitita ae karineaki n ana tabo ni mwakuri aio, e teimatoa ni kona ni iangoia bwa e na wakina ana kakatai aio ke e a toki ana iango iai te Tia Babaire?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. James Taom: E rabwa buokan te titiraki iroun te Tia Tei temanna ae karineaki mai Marakei. Ao e koaua bon oin raoi te karikirake aei, bwa kanga e na kaungaki iai aron unikakin te tiwita n te aro bwa e na manga

reke riki aia raka ni karekemwane kain abamwakoro ake kanga a maiu iai te tiwita te Tia Babaire. Ao boni ngaia anne bukin are e wawakinaki te naan karikirake n taai aika nako, ao e koaua n aron are tao e a tia ni buokia te Tia Tei ae karineaki ni kabwarabwara naba te Tia Tei ae karineaki mai Marakei. Eng, e a tia naba ni wakinaki i Marakei ao e kai naba nako raoi iaan bukina are a taekinna naba ae e aki maiu raoi te tiwita. Ao kanga tiaki tokina naba anne bwa e na boni kakaeaki riki nako angan naba tao te itera teuana ae na kona riki ni ibuouboki ke tao ni kona n reke are e na kona ni maiu iai te aekaki n tiwita anne. Tao e kona ni manga kakaeaki te aekaki n tiwita teuana, ma e na noraki naba ao n tarataraki naba anne bwa ngkana ai teuana ma uoua ma teniua te kakatai n aron ae tao e noraki i aon abamwakoro tabeua ao I taku bwa e a bon riai naba n taraki anne te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Ti a nakon te titiraki are i mwina. Te titiraki mai iroun te Tia Tei mai Abemam temanna.

**KABWAKAAN BOON TE AUTI N
TAKATAKA I TANIMAINIKU
ABEMAMA**

Mr. Willie Tokataake: Ko rabwa te Tia Babaire ao I a butia te Tautaeka kaekan au titiraki ane inanon te Ota Beebwa ae kangai taekana. *E kona te Minitita are tabena n reitaki ma te Boboti n takataka n te kawa ae Tanimainiku (Abemama) ngkai e a*

bon rangi ni maan n tia ao e tuai man bwaka boona? Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai iroun te Minitita n te Commerece, Industry & Cooperatives.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire N na bubuti ti te onono ae uarereke ngkana e butimwaia te tia tabeka te titiraki N au kaeka ane e mwakoro ane 'karaoaki' ao e a toki naba ikanne te Tia Babaire ao tao e butimwaeia. Ngkanne e kangai teina. *Te bwakamwane ibukin te Auti n takataka i Tanimainiku (Abemama) e na waekoa ni karaoaki.* Ao e a toki naba ngkana e butimwaia te Tia Tei. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: E uara te Tia Tei. Ko butimwaea te kaeka anne.

Mr. Willie Tokataake: Eng.

Tibiika: Waaki te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Ao aio kaekan ana titiraki te Tia Tei temanna ae karineaki mai Abemama. *Te bwakamwane ibukin te auti n takataka i Tanimainiku Abemama, e na waekoa ni karaoaki.* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei.

Mr. Willie Tokataake: I karabwa te Minitita te Tia Babaire n ana kaeka ae moan te tamaroa, ao

tao nanon ana taeka ane waekoa ni kabwakaki. E na kabwakaki n ningai anne tafiaoka.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire I kakoaua bwa iai temanna ara aomata ngkanne are i Abemama ngkana tao e ongo naba bwanau ma ngkai ao tao e a mwakuria naba te mena ni kanakomaia nakoira ikai ao tao te wiki aio ke ae na roko ao e a tia naba te Tia Babaire. Ti a kabwaka naba ngkai te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Willie Tokataake: Ko rabwa te Tia Babaire ao I karabwa te Minitita ae karineaki ao I a butia te Minitita bwa tera bukina ngke e a katukaki 1 tabun te ririki ao e aki kakabwakaki. Kam bon tataninga ae N na tabekia n te Auti n Tei ao kam nang tibwa iangoa kabwakakina ke tera bukina te Tia Babaire? Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire e koaua ao tao ti na tabeka te karautaeka ikai moa te Tia Babaire, ao ti kakoaua bwa e a bon bongata te bwai aei ao e a kaman wene ni maan tabetabekan te itera aio n aron naba kaongoakiu irouia taan mwakuri tao e a boni ngae naba te Tia Tei are temanna are e mena n te Tautaeaka naba ni ririmwin te bwai aio. Ao tao ngaia naba anne are kanga I bita iai au

kaeka te Tia Babaire ngkai bwa I boni manga kataia ni manga karaua n rinanon te kanganga aio ao ngaia inanon te tai are I a tia ni manga rinanoia iai ao e koaua iai te bae e okoro ae karekerekeaki ma te kanganga aio bwa ara taan mwakuri a nang tara te itera are ritin te aba. I karautaeka nakon te Tia Tei ae karineaki bwa ngkai I karaua raoi ni manga rinanon te tabeka aio, ao ti na riai n aki rangi n tara ritin te aba bwa ngaia anne are e tine a iai te waaki aio bwa are te mwakuri e a tia ni karaoaki te Tia Babaire. Ao ngkai e a tia ni karaoaki te Tia Babaire, ao taben te boboti n takataka bwa e na kabwaka anne. Ao tao ti mena n ritin te aba te Tia Babaire, bon te bwai teuana. Bon ana bwai au botaki ni mwakuri bwa te tia ababa. Ao anne bukina te Tia Babaire ao I karautaeka n anne te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei.

Mr. Willie Tokataake: E rabwa te Minitita te Tia Babaire ao I a kan butia te Minitita ngkanne bwa are ngkai ai teuana tabun ririkin te auti aio n tia, ao e kona ngkanne n ae e aki ti kabwaka boona bwa e na kabwaka naba te rent. E aki bwaka boona ma e nang kabwaka te rent man te tai are e tei iai ni karokoa te tai are e na kabwaka iai. Ae nanona teuana tabun te ririki te Tia Babaire. E kona n ae ai tiaki boona bwa ai te rent bwa tao e a materaoi riki nakoia aomata ake

a tia ni karaoa te mwakuri. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire are I aki toki ni kakabwara aron waakin kabutan te takataka i aon aba are iai taabo aika a kabutaki n te Kauntira ao iai taabo aika a kabutaki man te Copra Society ao iai naba ngkana ko agent, ao a kakaokoro aron tein te itera aio. Ma ngkana arona bwa tao bon ana auti te rabwata are aongkoa e tangoaki, ao tao ngkana e na tangoaki te Tia Babaire ao bon te auti ae tangoaki. Ma ngkana tao bon ana auti te Copra Society te Tia Babaire ao e na bon riai ngkanne ni kabwakaki boona. Bwa are ngkana e kabwakaki boona ao nanona ngkanne bon ana bwai ngkanne te Copra Society te Tia Babaire. Ma ngkai e tabekia te Tia Tei ae karineaki n te rent ao e aoria bwa tao ti na manga boni karaua n taraia ngkai ni kakoaua bwa tao ai teuana tabun te ririki te Tia Babaire ao tao I a manga bon reitaki moa iai ma kain te Copra Society te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Willie Tokataake: Ko rabwa te Tia Babaire ao I karabwa te Minitita ae karineaki. Bon te bubuti te Tia Babaire nakon te Minitita bwa tera ngke e kona n tara te itera aio. Iaan ae tao ngke arona bwa e a tia n reke aia mwane te koraki arei teuana tabun te ririki ngkai, ao tao a

karinna n te bangke ao tao e a tia ni bubura rakana. Ngaia are te bubuti nakon te Minitita bwa tera ngke arona bwa e kona n tara aio ao e a kabwaka moa te rent man te tai are e moan tei iai ni karokoa ngkai ao tao e a boni kabwaka boona imwina ngkanne e tia ana babaire raoi i aon te riiti ke tao tera ae na taekinna. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika; Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Ao tao ai bon norana te Tia Babaire bwa are tao ti kaeka moa te titiraki ngkai, ti na kaboa moa mwin te mwakuri te Tia Babaire are e tabekaki iai te titiraki anne. Ao e koaua tao n tarakin te rent, I a manga bon reitaki iai ma kain te copra society bwa tera tarakina irouia te Tia Babaire. Ko bati n rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei mai Butaritari are temanna.

Mr. Tinian Reiher: Te Tia Babaire ko rabwa ao e koaua ae kanga iai buokan te titiraki ni kaineti ma ara abamwakoro ae Butaritari, ma ti rangi ni karabwa te Minitita bwa ngaia bon te bwai ae bon rangi ni bebete. Ngaia e a baireia naba ikai bwa e a tia naba, ao ti a kua irouia te tabo ni mwakuri are tabena aio te Tia Babaire. Teniua ara ririki n ririmwin taian bwakamwane te Tia Babaire. I kona ni bubutia te Minitita bwa e na nora are n ara kawa ae i Tanimainiku ae tangoakin te auti ibukin kawakinan te takataka ae

e tuai mani bwaka ao e a kaan 3 te ririki te Tia Babaire, ao ngaia e bon rangi ni bebete iroun te Minitita aio bwa e a katia naba ngkai te Tia Babaire. I a bubuti te Minitita.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Te Tia Babaire tao ngkana arona bwa tao te aekaki ni case naba aio ae te aekaki naba are i Butaritari ao kai I a manga mino bwa Tanimainiku naba ngkai ae ti mena i aona. Ngkana ko kona n ti tafiaoka ni kamataata.

Tibiika: Te Tia Tei.

Mr. Tinian Reiher: Te Tia Babaire iai naba ara kawa ae Tanimainiku i Butaritari ao aio tangoakin te auti ibukin kawakinan te takataka. Ma I kan bubutia te Minitita bwa e koaua ae e a boni kaan teniua te ririki ngkai ao e tuai mani bwaka naba ngkai tangoakin te Auti aei.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Ngaia e rabwa te Tia Babaire ao e koaua I a manga minotaki bwa kai tao iai naba Tanimainiku i Butaritari, ma tao ti a nora anne te Tia Babaire. Ti a nora anne te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: I anga te kabanea n titiraki nakon te Tia Tei mai Tabiteuea Maiaki.

Mr. Tebuai Uaai: Ko rabwa te Tia Babaire ao e rabwa te Minitita ae

karineaki ao kanga bon te bubuti nakoina bwa e kona n tararua ngkanne katean te auti n takataka are i Tabiteuea Maiaki ngkana e a wakinaki bwa e na aki riki naba te aro aei ibukin booya reibwa. E kona n ae kanga I a kabaebaea naba mai ikai ni butia bwa e na bwaka raoi booya reibwa ngkana e a waaki ana karikirake are katean te umwa n takataka i Tabiteuea Maiaki. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Ao tao ti na karaoa anne te Tia Babaire bwa are bon anne etin te waaki te Tia Babaire bwa are ngkana iai te mwakuri ae karaoaki ke e tia ni karaoaki, e riai ni kabwakaki te Tia Babaire. I taku bwa bon te kairua ngkana e a tia ni karaoaki te mwakuri ao e aki karaoaki te Tia Babaire. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a nakon te titiraki are imwina ae te titiraki nambwa 126 mai iroun te Tia Tei mai Tabiteuea Meang.

**BWAIN TE KIRINIKI AIKA
KAINNANOAKI IMWAIN
KAAINAKINA IROUIA NEETI**

Dr. Tetaua Taitai: Ko rabwa Tibiika ao aio ngkanne taekan au titiraki ae nambwana 126. *E kona te Minitita are tabena ni kabwarabwara bwa tera bwaai aika riai n tia ao n reke ni kiriniki aika boou imwain kanakoan te neeti bwa e na kaina te Tia Babaire?* Ko rabwa.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai iroun te Minitita n te on aoraki.

Hon. Bauro Tongaai: Te Tia Babaire aio kaekan temanna te Tia Tei ae karineaki mai Tabiteuea Meang temanna. *Tibiika, aikai bwaai aika riai n tia ao n reke ni Kiriniki aika boou imwain kainakia iroun te neeti.*

- i) e riai n iai te kakoaua bwa e a tia taekan te aba imarenan te tia bwaibwai ao te Kauntira bwa e na kabonganaki te aba ibukin katean te kiriniki.*
- ii) teuana te Auti ni kakaraoi*
- iii) teuana ana auti ni matu te Neeti*
- iv) teuana ana auti n amwarake te neeti*
- v) teuana te roki n tebotebo are airi ma te kai n nakotari*
- vi) teuana te mwanibwa*
- vii) nimaua auti ibukia aoraki.*

Te Mataniwi n neeti ibukin te aono are e kateaki iai te kiriniki e na tuoao man kakoaua bwa a koro mwaiitn auti ao man bobonga raoi ao ngkanne e a kona te Botaki ni kuakua ao Katoki aoraki ni karekea ana neeti are e na kaina te kiriniki anne. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei mai Tabiteuea Meang.

Dr. Tetaua Taitai: I karabwa te Minitita ni kaekan au titiraki aio te Tia Babaire ao I karabwa bwa

kanga e kaeka riki iterana are bwaai are a riai n tia ao e a kona ngkanne ni kainaki te kiriniki anne. Ma I kona ni bubutia bwa tera ana iango n aron te naan bwai n aoraki ao baon te neeti, e riai n tauraoi ke a riai n reke imwain ae kainaki iroun te neeti ke aki te Tia Babaire?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Bauro Tongaai: Te Tia Babaire I taku bwa akea bongan te neeti ngkana e nakon te tabo arei ngkana akea ana bwai ni mwakuri n aron te bwai n aoraki ao baikara riki. A riai n roko imwaina ke tao bon uotana n te tai arei te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Dr. Tetaua Taitai: E rangi n rabwa ana kaeka te Minitita ao I boni kakooua naba are e taekinna bwa a bon riai n reke bwaai aikai imwain ae nako te neeti n kainna te kiriniki anne. Ma aio ngkanne kanga e kaeti riki au titiraki aio ma te kiriniki teuana ae kainaki ngkai n te kawa ae Tekabwibwi i Tabiteuea Meang. Are e a tia ni kanakoaki te neeti bwa e na mwakuri iai ao ake te bwai n aoraki n te clinic anne ao akea naba baon te neeti te rebwerebwe. E kona ni kabwarabwara te Minitita are tabena aio bwa bukin tera ngkai aki reke moa aikai imwain ae e kanakoaki te neeti bwa e na kaini taabo aikai te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Bauro Tongaai; Te Tia Babaire, I kaongoaki ngkai ao ngaia e bon riai n reke te rebwerebwe ao bwai n aoraki ibukin te tabo arei ke te neeti are e na nakon te tabo teuana i aon Tabiteuea Meang te Tia Babaire are e taekinaki n te titiraki aio. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Dr. Tetaua Taitai: I bon reitaki ao I bon waaki naba n reita nako au karabwarabwa nakon te Minitita bwa e rangi n nako raoi aron ana kakaeka, ma te bwai ae e a tia n riki e aki koro nanon are e taekinna te Minitita. Bwa I boni mena i Tabiteuea Meang ngke e moan roko te neeti anne ao akea ana bwai n aoraki ma I buokia bwa e tekeraoi bwa iai bwai n aoraki tabeua iroun ao I anganna n te tai anne. Ao te kauoua ni karokoa ngkai, akea baon te neeti anne te rebwerebwe. E kona ni kabwarabwara ngkanne te Minitita bwa n ningai ae na reke iai baona ao bukin tera n te tai naba aio bwa tao I a kanakoa naba buokan au titiraki. Bwa e a manga katokaki te neeti anne ke e manga katabuakaki te neeti anne bwa e na aki kona n hire te rebwerebwe ke te kaa. Ao te tabo aio n aron ae tao e na ataia te Minitita, bon tabo rengerengen Tabiteuea Meang ae bon rangi n raroa nako ma te tabo ni bwai n aoraki nako. Ngaia are e kona ni kabwarabwara aikai te Minitita taitaoka.

Tibiika: Te Minitita.

aki koro te mwaiti bwa tao ti teniua. E kona ni kariaia te bubuti bwa man te Kauntira bwa a na kakoroaki mwaitin auti akanne?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Bauro Tongaai: Aio aongkoa te mwaiti ae tao 5 ao e kona ni mwaiti riki ni kaineti ma mwaitin te tabo arei ke mwaitia aomata. Ao ngkanne ai bon taben te Kauntira ngkana a bon reitaki tao kain te kawa are i Maiana ni manga reitaki ma aia Kauntira bwa a kona ni manga katea riki tao teniua riki ke a aki. Ao anne ngkana e tia iroun te Kauntira ao e a reitaki ngkanne ma te botaki ni kuakua ni kaotia are e a bwaati are e a kona ni manga tei riki n raka riki i aon are e a tia n tia n te tai ae ngkai te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Ti na tibwa te titiraki aio ae nikiran titiraki, ao n te tai aio ao e a kabanea te titiraki te Tia Tei mai Butaritari ngkai ngaia te kauoman n aomata ni katea baina imwin te tia titiraki. Te Tia Tei mai Butaritari.

Mr. Tinian Reiher: Te Tia Babaire ao e rangi n rabwa te tabeka mai iroun te Tia Tei ae karineaki temanna mai Tabiteuea Meang. Ao ti rangi ni karabwa te Minitita bwa e mataata ngkai aron bwai ake a kainnanoaki imwain ae kona ni kaukaki te kiriniki. Te Tia Babaire ti rangi n nanokawaki ibukin ae taekan te rebwerekwe bwa ngaia bon teuana te

requirement ae e rangi ni kakawaki imwain ae mwananga te neeti. Ara kawa ae Keuea, e a boni koro aua (4) te ririki n akea ana rebwerekwe ao ara kawa ae Tanimaiaki e nang koro teniua (3) te ririki ao I tabekia naba n au titiraki n taai aika nako ao te kaeka iai e na waekoa ni karekeaki. Ti kani bubutia riki te Minitita, n ana kakaeka ao e boni kona raoi ni kananona bwa a na boni karaoaki ao e buakaka are a bon roko n ti kakaeka ara mena ni kangai eng, e na karekeaki ao a tuai man reke rebwerekwe aikai te Tia Babaire. Ao ae a boni kainnanoia naba ngkai ara taan mwakuri i aon ara abamwakoro.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Bauro Tongaai: Te Tia Babaire n aron tao Butaritari iai te M.A. ikekei ao e kona n reitaki ma te PNO are e tabe ibukin te itera arei ni kaoti kanganga ke tao kainnanoan te rebwerekwe n te tai ae waetata te Tia Babaire. Ao anne ngkanne ai manga bon taben te PNO nakon te komete ibukin te rebwerekwe ao I taku bwa aio ngkanne anga ae kona ni waetata iai ao n reke kainnanoan te bao aio te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Ti a nakon te titiraki are i mwina i aon ara ota bebwa 51, mai iroun te Tia Tei mai Butaritari. Te Tia Tei.

**BABAIRE IBUKIA FISHERIES
ASSISTANTS**

Mr. Tinian Reiher: Ko rabwa te Tia Babaire ao I a kukurei n te bwakantaai aio n tabeka au titiraki ae nambwana 51, I bubutia te Tautaeaka te kaeka iai ae kangai taekana. *Tera ana babaire te Tautaeaka (Ministry of Fisheries and Marine Resources Development) ibukia taan kataneiai nakon te nakoa n fisheries assistant ake a waakina aia kataneiai man 23 n Beberuare, 2004?*

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai iroun te Minitita ibukin Akawa.

Hon. James Taom: Ko rabwa te Tia Babaire ao e rabwa te Tia Tei ae karineaki temanna mai Butaritari. Ao aei kaekan ana titiraki te Tia Babaire. *Te Tia Babaire ibukia taan kataneiai nakon te nakoa ni fisheries assitanti ake a kateirakeaki inaon 2004 bwa a na oneai mwia fisheries assistant ake a ritaea ao nake a tia ni karikirakeaki ke ni kamwaingaki bwa a na tauu mwakuri ni mwangan nako te Botaki n Akawa ao ni ibuouboki n tararua ao ni kakoroi bukin ana karikirake te Botaki n Akawa iaon abamwakoro.*

Tibiika: Te Tia Tei mai Butaritari.

Mr. Tinian Reiher: E rangi n rabwa ana kaeka te Minitita te Tia Babaire i aon te titiraki. Ao I kan ti bubutia riki te Minitita bwa kanga tera raoi bukina ngke

a ti kamotirawaki naba inanon te maan ae kania 3 te wiki.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. James Taom: E rabwa buokan te titiraki. Ao e koaua inanon aia tai n training te koraki akanne ao a tia ni kamotirawaki n te tai ae uarereke tao e nako ae 4 te wiki inanon Eberi 2007 te Tia Babaire. Ao bukin kamotirawakia ngkanne e bon irekereke ma akea ke banen project money bwa are nakai a kaboaki mani mwanen te project ao n te tai anne e bane mwanen te project anne ngaia are a kamotirawaki teutana ao e a manga moani kakaeaki angana n te tai ae waekoa. I kukurei n taekinna bwa tia ni manga teirake te koraki aikai inanon te tai are biriakinan manga te top up ke kanoakin riki te mwane ni karikirake anne te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Tinian Reiher: Te Tia Babaire kanga e kukurei riki nanou n ana kaeka te Minitita n te tai aio, bwa n au kakae mai mwaina ngke a moan roko ni bubutiai taan mwakuri aikai te Tia Babaire bwa N na buokia ni kakaea te anga are a kona ni manga teirake iai ao te kaeka bwa e kauarerekeaki ana kataumwane te Ministry aio. Aio ae bon reke mai irouia am taan mwakuri te Minitita, iroun te Kauoman Tia Koroboki ngkoa. Ao anne ae kanaanokawaki ma I

kukurei n ataia bwa ngaia e a tia ni manga reke te Tia Babaire. Te Tia Babaire I ti kan reita au titiraki ni kangai, ao kanga tao n ningai ae ana kamatoaki iai nakai te Tia Babaire bwa ti ataia bwa e a kan 3,4 te ririki aia tai n training ao tao n ningai ngkanne ae a nang kona ni kamatoaki bwa are ti tebo raoi aron te babaire nakoia nakai ma taan reirei ao neeti are ngkana e koro raoi aia tai n trainee ao a rinnako naba inanon te service ao ti 6 te namwakaina ao a matoa naba. I kan titirakina te Minitita bwa e a tia ni wakinaki aio bwa a nang kamatoaki ni mwakuri ngkai nakai te Tia Babaire?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. James Taom: E rabwa te Tia Babaire, ao e koaua ao tao N na okira riki are kanga ibukin mwanenakin ke motirawaia taan mwakuri aikai te Tia Babaire. Ao buokan te kamataata riki nako iai. E rabwa bwa e a reke teutana raun nanon te Tia Tei ae karineaki. Ao buokan riki te kamataata nako iai bwa te mwane aio ke te project money aei are e bon nako man te training and education project n te ministry. Ao e bon tataneiai ngkoa ni kakakaraoaki aei inanon 6 namwakaina nakoia te naan fisheries assistant ake on training. Ma n te tai aei ngkanne n 2004, ao e a manga up graded teutana ni karinaki aia course n USP n upgraded aia course anne ngaia are e a karika ngkanne te kanganga are kanga e a *short* te mwane are te *project fund* arei.

Inanon biriakinana naba n te tai ae waekoa ao n aron are I a tia n taekinna ao a tia ni manga mwakuri te koraki aikai te Tia Babaire. Ao ibukia ngkanne te koraki aikai bwa tao a na kamatoaki n ningai ao ngkai ae e boni waaki naba. Iai naba bwa 8 mwaitia te koraki aikai n te moantai, ao inanon aia tai ni waaki ao kanga e katautauaki bwa a na riari ni *complete* aia training aei inanon teutana te ririki. Ao inanon aia tai ni bwaati ao a bwaati onoman (6) ao uoman (2) ngkanne aika aki bwati aia bwai. Nake onoman ngkanne akekei, ae a kamwakuraki ngkai inanon te Ministry ke attached nakon mwangan nako te ministry ni karekea riki te *practical experiences* ke tao ni kataneiaiki riki aron te mwakuri imwain are a bon kamatoaki bwa te naan fisheries ke tao a anganaki Certificate Fisheries Training inanon norakin riaria ngkanne ngkana e a tia n reke aia mena anne ao tao a kona ni kamatoaki ke a recommended nakon te *fisheries assistant post*. E rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Tinian Reiher: Te Tia Babaire kanga I minotaki teutana bwa are nakai a teirake n 2003, ao te kataumwane n te tai arei ibukin onoua namwakaina n 2003. Ma e reitinako aia reirei nakai n aron ae taekinaki bwa a bwaati onoman ao a bwaati uoman. Ao nake onoman a tibwa manga karaoi aia kabwaati n tokin 2006

n te summer course ae karaoaki n te USP. Ma te titiraki ngkanne bwa e kangai, n te ririki aio e aera ngkai akea te kataumwane ibukia. Bwa are ngkana 6 namwakaina te katautau n te moantai ibukia. Ao anne e na riai ni kaman mwanenaki ngkanne n 2003. Ma ti taetae ngkai n te ririki aei, ae akea aia reirei nakai bwa e a bane e a tia aia course are n te USP are e tangiraki. Ma N na ti buoka riki au titiraki te Tia Babaire ni kangai. Bwa tera raoi ngkanne te katautau ibukia nakai bwa are ti kaongoaki bwa inanon aia tai n training nakai ae teniua te ririki aio ao a manga kateirakeaki uoman ae a boni kateirakeaki naba n aki rinanon te *system* are e taekinna te Beretitenti. E kona n tuangira te Minitita ngkanne bwa e aera ngke a kateirakeaki nakai ao aki kamwakuraki naka bon te naan *trainee* aikai nakon te naan *post* akana a kainaki ngkai irouia te naan aomata aika tiaki te naan trainee te Tia Babaire bwa a bon anaki naba mai tinaniku. Ti kona n ongora iroun te Minitita.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. James Taom: E rabwa buokan te titiraki, ao e koaua n aron rongorongon na are I anganaki te Tia Babaire ao te koraki ake niman (5) ke tao waniman (8) akekei. Te koraki ake a moan train akekei, ae a bon *still* naba n te *process* ke ni *continue* naba ngkai aia *training*. Kanga te kantaninga bwa nake a tia ni bwaati n aron are I a tia ni kabwarabwara, a nang kanoa te

post are te Fisheries Assistant. Ma tao e koaua bwa ni buokan te titiraki ngkanne ao tao iai te raraoma n are uoman riki ake a tibwa manga kateirakeaki. Ao e koaua anne bwa iai ngkanne uoman aika a manga tibwa kateirakeaki. Ao te koraki aikai are te kantaninga ibukin kateirakeaia nakai bwa aongkoa a na ti kanoa moa tem arena arei ngkai uoman aika tuai ni bwaati aike kanga raoia nake a moan karaoa te training aei. Nakekei ngkanne te kantaninga bwa a na ti bonota moa te bwangabwanga n te tai are boni *complete* raoi iai aia mena nakai are e kainnanoaki ao a manga oneaki mwia ngkanne irouia te koraki aikai ngkana a reke aia bebwa te Tia Babaire. Anne kanga otau i aon buokan te titiraki, ao au kantaninga bwa ngkana e reke te ibuouboki iai te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Tinian Reiher: E rangi n rabwa te Minitita ao e koaua kanga I taku bwa I aki naba kani kabwabwaki i aon rongorongon aikai te Tia Babaire, bwa te bwai ae kakawaki bwa ti kukurei n ongo mai iroun te Minitita bwa a tia ni manga kateirakeaki ao te kantaninga bwa a na boni kaini post ake a bon katauraaki ibukia te naan FA. Ma ti te bubuti ngkanne bwa e kona ni waekoa ngkanne n noraki ngkanne are a na kamatoaki nakai te Tia Babaire, bwa e a rangi ni bongata aia tai bwa ai iraua te ririki te Tia Babaire ao ngkai ae a bon tiku naba ngkai

ni kabongana te aekaki ae te *pocket money* are e bwabwaka nakoia. I ti kani bubutia te Minitita te Tia Babaire ibukin te *period* are a kamotirawaki iai, e kona n reke aia mwane nakai ni kabwakaki nakoia n te tai anne bwa are kanga bon anne tiaki aia kairua nakai ma bon aia kairua taan mwakuri bwa ngaia aki kaman katauraoi aia mwane. Ti kona ni bubutia te Minitita, e kona n reke anne ke a kona ni buokaki iai ke e kanga ana babaire te Minitita te Tia Babaire?

Tibiika : Te Minitita.

Hon. James Taom: E rabwa buokan te titiraki ao e koaua ae tao ibukin te *period* anne ngkanne ao tao e raioiroi ni manga bon taraki. Ma I taku bwa boni kakawaki naba ae na boni manga taraki naba ma aron aia kekeiaki ke aron aia kekeiaki are a tia ni waaki inanon te koraki aikai. Ngkana aika fail ke tao a tia ni fail imwain te tai anne ke tao a na taraki riki te koraki ake a bon tia ni bwaati ke tao a tia n complete aia moan stage are a boni moani kantaningaki iai te Tia Babaire. Ma I taku bwa e na bon akea te kanganga n aron manga kaboani mwin aia mwane nakai ngkai e noraki riain manga teirakeia ao a tia ni kakoauaki bwa a tia ni manga teirake te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Tinian Reiher: E rangi n rabwa te Minitita te Tia Babaire, ao ai bon ti kabaneana bwa e boni mwanewea ane kanga uoman ao ti kakoaua te Tia Babaire bwa iai uoman nakai ae a kaman bwaati nakai. A bwaati n tokin 2005, ao a bon tiku ngkai n aki kamwakuraki raoi bwa a tataninga nakeke onoman. Ma tera raoi te kantaninga iai, kanga ti tebo ma iai te kananokawaki ngkanne bwa nake uoman ake a kaman *fulfilled* te *requirement* ibukin te *post*, a tuai mani kamatoaki bwa are a tiku n tataningaia nake onoman. Ti kona ni bubutia te Minitita, iai te anga ae a kona ni buokaki iai nakekei are tao ngkana a kamatoaki ke a kabirimwakaki riki ni karokoaki n te *level* teutana ke te *step* n te *level* are a tia ni *miss-out*. A *miss out* ngkai ao a tataningaia nake onoman. Ti kona ni bubutia te Minitita ngkana arona bwa iai angana, ao ngkana tao akea kai tao a boni karaua nanoia ngkanne nake uoman te Tia Babaire. Ma e kakawaki bwa ti a kawenea bwa te bubuti nakon te Minitita ao I rangi ni karabwa ngkai e a tia ni kamataatai itera aikai te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. James Taom: E rabwa buokan riki te Tia Babaire, ao e koaua tao I a reitaki ma au Tia Koroboki te Tia Babaire i aon aei ao ni kakaea te kabanea n angaraoi ibukia te koraki aikai. Te kabanea n angaraoi ao bon

etina ao riaina naba te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Ti a nakon ara titiraki are imwina i aon ara ota bebwa te titiraki mai iroun te Tia Tei mai Butaritari temanna.

**ANA BABAIRE TE EUROPEAN
UNION I AON KATEAN
KIRINIKI I AON ABA**

Mr. Toakai Koririntetaake: Ko rabwa te Tia Babaire ao I kukurei n te bwakantaai aei n tabeka au titiraki nakon te Tautaeaka ae kangai taekana. *E butiaki te Tautaeaka bwa e na kaongoa te Auti aei bwa tera ana Kai ni Baire te EU n rinean katean kiriniki i aon aba?*

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai iroun te Minitita n te on aoraki.

Hon. Bauro Tongaai: Te Tia Babaire aei kaekan ana titiraki te Tia Tei temanna mai Butaritari ae moan te karineaki. Tibiika, kanga bon ti uoua Kai ni Baire are a tia ni kabonganaki n rinean abamwakoro i aon aba ake a na katamaroaki ke ni kateaki aia kiriniki ma *Health Centers* iaan te karikirake ae mwanenna aban Eurobe. Ao aikai te Kai ni Baire teuana(1):- bon mwaitin te botannaomata te Tia Babaire, ao te (2) ai te tabo are e na rangi nako raoi ibukin kakoroan bukin te kantaninga n te karikirake aei are bon katamaroan ma kanakoraon riki te mwakuri ni Kuakua i aon aba.

Tibiika: Te Tia Tei.

Mr. Toakai Koririntetaake: E rangi ni bati n rabwa te Minitita ao I a manga kan reita riki au titiraki i aon au kaoti aio te Tia Babaire. Ao I kan titiraki ni kangai. Butaritari e bwaka iaa n ana Kai ni Baire te Tautaeaka ibukin mwanenakin te on aoraki aikai man te EU?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Bauro Tongaai: Te Tia Babaire tao aikai ngkanne babaire ma kaetieti ibukin karaoan te naan kiriniki i aon Kiribati ni kabuta. Ao ngkana tao a tangiria Taan Tei ao e kona n tibwatibwaki ni kabane abamwakoro te Tia Babaire. Ma n te karikirake aio ao aki rekereke ma abamwakoro tabeua riki n aron tao aba n te Itera Mainiku, ao Tarawa Teinainano te Tia Babaire ma Betio. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Toakai Koririntetaake: E rangi n rabwa te Minitita ao ti ataia bwa ngaia abara ae Butaritari bwa ngaia e reke naba i aan te karikirake aei. Ao n ningai ngkanne ae na moanaki iai te karikirake aei i aon abamwakoro ao e na moa mai iaa?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Bauro Tongaai: Te Tia Babaire ngkai e a tia ni moanaki ngkai aua abamwakoro ao abamwakoro aikai bon Arorae, Tamana, Beru ao Nikunau ae e a

tia ni waaki iai te waaki aio te Tia Babaire ao ngkanne are imwina tao manga iaa te Tia Babaire. Ti ngaia anne te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Toakai Koririntetaake: Ko rabwa te Tia Babaire, ao e rabwa te Minitita n ana kaeka ao ngaia e a tia ni karaoaki te waaki aio mai Maiaki. Ao tao manga aua ngkanne ane e na manga moanaki imwina tao mai Makin, Butaritari, Marakei, Abaiang?

Hon. Bauro Tongaai: Tao N na kaota ngkanne Butaritari te Tia Babaire i aon abamwakoro aikai. Butaritari te Tia Babaire ngkanne, e mena i aan te kaonoua ni mwakoro n aron ngkai te moani mwakoro ake aua (4) aikekei ao Butaritari e mena n te kaonoua ao e na moanaki karaoana ke e na tia n 8 Ritembwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Toakai Koririntetaake: E rabwa anne bwa ngaia tao ti boni mena naba inanon te ririki aio te Tia Babaire n ana Kai ni Baire te Tautaeaka ibukin katean ara on aoraki ngaira kain Butaritari, ao ngkanne I a kan manga reitia riki ni kangai. Te side ibukin te naan *clinics* aikai, a kakaokoro ke tao a na riai ni kakaokoro ibukina ngke a kakaokoro naba mwaitia te botannaomata i aon te abamwakoro teuana ma teuana. Ngaia anne ae kam mwakuri i nanona te Minitita.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Bauro Tongaai: Te Tia Babaire e na kaeta riki arei, e na tia n December 2008 Butaritari. E bure matau te Tia Babaire. Ao are Beru, Nikunau, Tamana ao Arorae e na tia n te ririki aei, ao are Butaritari e na tia n Ritembwa 2008. E toki te mwakuri te Tia Babaire 2010 te Tia Babaire ibukin aio. Ao ibukin te naan *health centers* ao te naan *clinics* te Tia Babaire, are e bon ti karaoaki te naan *health centres* ao te naan *clinics* i aon abamwakoro ae ngkai ae a bwai ngkai ni Kiribati te Tia Babaire. Anne ngkai aika a na oneaki nakon bwaai ni matang te Tia Babaire n ikotaki ma te *health centers* i aon Butaritari ao ai aekakin naba aba nako. Ngkana tao iraua te naan *dispensaries* i aon Butaritari tao onoua (6) ao an a riai n oneaki nakon te bwai ni matang te Tia Babaire ao ai aekan abamwakoro nako are tao 7, are 3, ane 2, te naan *dispensaries* n ikotaki ma *health center* ao ngaia aika ana karaoaki man te itera ni mwane aio te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Toakai Koririntetaake: Au kabane n titiraki ibukia akana a kan titiraki riki taekan aio. E koaua ao ti kakoaua bwa ngaia I kabwara bure nakoia kain Butaritari bwa ngaia tiaki roko naba i nanon te ririki aei n te *programme* aei bwa ngaia Ritembwa 2008. E aoria bwa ngkana tao ti a manga rineaki

mai irouia kain ara abamwakoro, ti a manga tabekia ngkanne imwain manga te tai ae na roko. Ao au kabanea n titiraki ngkanne nako aio te Tia Babaire, bon ibukin taekan mwanenakin te bwai aio. Ti ataia bwa e rangi n tauraoti te EU ni mwanena te karikirake aei ao a ikotaki naba inanona aia auti aoraki i aon abamwakoro n aron ae iai naba ngkai irouira ke ti taian clinics. E rabwa.

Hon. Bauro Tongaai: Ngaia anne te Tia Babaire, I taku bwa ti te naan clinics ao Health Centres ae I taekinna ma aia auti aoraki ai bon taben ngkanne te Kauntira n aron ae waaki ngkai. Auti n aron are I a tia n taekinna tabeua te miniti n nako te Tia Babaire. Ai bon taben ngkanne te Kauntira auti akanne bwa tao auti nik ke tera ae ngaia anne te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei mai Onotoa.

Ms. Beta Tewareka Tentoa: Ko rabwa te Tia Babaire, buokan te titiraki. E kona ni kamataata riki te Minitita ae karineaki bwa tera raoi boni kanoan te karikirake aio, ti onean auti, clinics nakon te bwai ni matang ke iai riki bwaai aika ti na karia tao te tangke n ran ibukin te karau bwa e aonga n are e manena te kaabwa ke tao oona. Baikara riki aika ti na kantaningai man te karikirake aio. Ko rabwa te Tia Babaire.

Hon. Bauro Tongaai: Irarikin akanne te Tia Babaire ao bon iai

naba kanoana bwa te auti ibukin te kabung. Teuana ana aobiti te neeti, teuana ibukia aoraki, are a na kakaraoi ao iai naba aia auti ibukia. Te kaua te Tia Babaire, are aua kanoan te karikirake aio aika a na kateaki ao nanona tiaki ti te naan *clinics* ma te aobiti ke terana riki te Tia Babaire. Ao irarikina naba te training. Tiaki ti katean auti aikai ma te training naba. Bwa a na riai neeti ni karikirakeaki riki aia atatai ao ngkai e a tia ni moanaki. Tiaki ti neeti ma te naan MA. A noria ngkai bwa a tia n nanako Tarawa man te ririki ae nako ni karokoa ngkai. E a tia ni kabonganaki te mwane anne ao e karaoaki te *training* ibukia bwa ngkana a tia te naan *clinics* aikai i aon abamwakoro ao ngkanne are e nang raka riki te wanawana ke te rabakau riki irouia neeti aikai ni kabonganakan taabo akanne. Bwa are a kona naba tao ni manga karekeaki tao bwaai riki tabeua nakon te naan clinics ao neeti ma te naan MA, e na raka riki aron aia atatai ao ni mwakuri n taabo akanne. Tiaki ti ngaia, te kura n neeti i Bikenibeu i Nawerewere e na karakaki riki aron tamaroan aron aia *curriculum* ke te *syllabus* n te aro bwa e na nako raoi aron te waaki ibukin te karikirake aio ibukin buokaia naba ara aomata n abamwakoro i aon Kiribati. Ko rabwa.

Tibiika: Te kabanea n titiraki e a nakoim te Tia Tei mai Butaritari.

Mr. Tinian Reiher: Ko rabwa te Tia Babaire ao e rangi n aitau

raou n Tia Tei ae karineaki mai Butaritari n ana tabeka aio. Ti taku bwa bon te tabeka ae rangi ni kakawaki ibukia ara botannaomata. Ao I taku bwa a bon rau naba nanaoia n ongo aron te kaeka are e a raioiroi bwa ti bon reke n ana Kai ni Baire te Minitita ma tao nakon te ririki are e na roko. Ao ti noria bwa bon abamwakoro aika rangi n tionako moa aika kawaraki ao ti ataia bwa iai aia kanganga ibukin aia aoraki ma aron te waaki ni Kuakua. I ti kan bubutia ngkanne te Minitita, antai aika e wakini taian karikirake aikai. Antai ae karaoi taian kateitei? Te tiim ae mwananga mai Tarawa ke a boni karaoia kain te abamwakoro. Ao ngkana a karaoia kain te abamwakoro ao e aera ngkai a bon aki naba wakinaki n teuana te tai bwa are ngkana tao bon anne aia mwakuri kain te abamwakoro, ma ngkana tao a karaoia te tiim mai ikai ao tao e koaua ngkanne are iai te naan aba moa aika kawaraki. E kona ni kamataata aio teutana te Minitita.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Bauro Tongaai: Ae e karaoa te kateitei bon iai te *supervisor* mai ikai ke mai Tarawa ao ngkanne taan mwakuri boni kain te abamwakoro are e karaoaki te mwakuri i aona. Ma te *supervisor*, bon mai Tarawa. Ao e karaoaki ni kangai n aron ae tao e kangai. Tamana, Arorae, Beru ao Nikunau, iaan te kabanemwane ibukin te

mwanananga ke tera n te aro are e karaoaki moa n taabo aika raroa ma Tarawa ngaia e a nako naba ikekei n abamwakoro aika aua aikai. Kanga e menaki n te *group*. Ai manga iraua riki n te aro are e na aki kabanemwane bwa tao e nako ikekei ao e a manga nako ikekei, ngaia anne kanga bukina ae karaoaki n aio te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Ti a nakon te titiraki are i mwina i aon ara ota bebwa, te titiraki nambwa 29 mai iroun te Tia Tei mai Tabuaeran.

**KAREKEAN KOMBIUTA
(COMPUTERS) IBUKIN MTSS I
TABUAERAN**

Mr. Tinia Mariano: Ko rabwa te Tia Babaire ao N na bubuti kaekan au titiraki ae nambwa 29 i aon te Ota Beebwa. *E kainnanaoaki karekean 30 computers ibukin reireiaia ataein te MTSS n aron are e kakoauki bwa bon akea computers ake a tia ni karekeaki ibukina man moan teina ni karokoa boong aikai. E kona te Minitita are tabena ni karaoa ana ibuouboki ibukin buokan kainnanon te reirei aei n te aro bwa e aonga n taubobonga raoi aron te waaki ibukin reireiaia ataei n ana Kauarinan nako te Tautaeka?* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai iroun te Minitita n te Reirei.

Hon. Tetabo Nakara: Ko rabwa te Tia Babaire ao e rabwa te tia tabeka te titiraki ao aio ngkanne

kaekana. *Te Tia Babaire, eng e tauraoi au Botaki ni Mwakuri ni mwakuri ma MTSS ni karekea raoi kainnanon te reirei i aon te itera aio.* Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Tinia Mariano: Te Tia Babaire I rangi ni karabwa ana kaeka te Minitita ma ana kaeka aio, ao tao I taku bwa tao I a bon anganna ngkanne bwa e nang bon riai ni marooro ma te MTSS iaan baika a na kabobonga raoi te reirei. Ma N na butia bwa tao n ningai te tai ae na kona ni waaki anne. E kona ni waaki n te tai ae moan te waetata ngkana e kona ni ibuouboki iai.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Tetabo Nakara: E rabwa te Tia Babaire, ao kanga ni bon arona te Tia Babaire te naan reirei aika tabeki kainnania nakon te Botaki n Reirei ao ngkanne ti a waaki naba. Ma ngkana e tangiria te Tia Tei aio ao tao ti kona ni ibuouboki ni manga waaki moa man te botaki n reirei nakon te naan reirei, ao tao ti a uaia n iraorao i aon anne.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Tinia Mariano: Ko rabwa te Minitita n am kaeka ae tikiraoi ao kanga au kantaninga iai bwa are tao e a boni mena iroum ngkanne bwa tera ngke arona bwa e waekoa n te tai aei kaekana n te aro ae ti na onimakinna bwa te reirei aei e nang reke bwaai aika a rangi ni

kainnanaoaki mai iai. E a kaman tei te reirei aei ao e tuai reke naba bwaina te aekaki aei. Kanga au iango bwa ti anganiko te mwiokoaki bwa ko a bon reitaki ma te MTSS iai.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Tetabo Nakara: Ao e rabwa anne te Tia Babaire ao ti a reitaki ma ngaia.

Tibiika: Te Tia Tei mai Teraina.

Mr. Tetaake Eria: Kabwara au bure Tibiika, a I kaitauko ngkai ko karekea au tai teutana i aon aio ao I kaitaua naba te Tia Tei mai Tabuaeran n ana titiraki aio ao buokana mai irou. Eng, I aki buokia n te aro are kanga bon Teraina ataein te reirei a bane naba n nako ikekei. Ataein Kiritimati a bane naba nako ikekei. E bia kona ni kakoroaki ana bubuti ke kainnanaoan bwaai aikai nakon te reirei aio te Tibiika. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Tetabo Nakara: Te Tia Babaire n aron are I taku, ao e rangi n tauraoi te Botaki n Reirei ni iraorao ma te mataniwi n te reirei aio ma taan reirei ao ni kaotinakoa ngkanne bwa tera te ibuouboki ae a na kona ni karaoaki. Tao a rawata bwaai te Tia Babaire aika riai n rinanoaki ao tao teuana riki ngkana arona bwa tao ti na kabwabwaki ao e na noraki bwa buburara te tianaraita, ao a na mwaitira ae na kona ni kabutia te tianaraita

anne ane e mena n te reirei. Ngkana tao tiaki 30 te kombiuta ae na kona ni kabuti bwa e na mena ao ngaia e uarereke te tianaraita ao e tangiraki 30 te kombiuta, ao ngaia tao a bane ni bue te naan kombiuta. Ngaia are e rawata te bwai ae na karauaki n rinanoaki ma te botaki n reirei, ngaia are ti kawenea bwanan te Botaki n Reirei bwa e nang tauraoui n iraorao ma te naan reirei, tiaki ti MTSS ma ti a taekinna naba bwa tao Teabike naba. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a nakon ara titiraki are imwina te titiraki mai iroun te Tia Tei mai Nikunau ae nambwa 40.

**KAROKOAN TE TIA RABAKAU
IBUKIN MWAKURI NI UKEUKE
I AON TE BANEAWA I NIKUNAU**

Mr. Rimeta Beniamina: Te Tia Babaire, I kukurei n tabeka au titiraki ae kangai taekana n te bwakantaai aei. *E na kanakoaki n ningai n nako Nikunau te Tia rabakau are e na karaoa te kakae ibukin te katauraoui i aon te karikirake ae kabwebwean baneawa ao te maniman ke n arana ae ataki ae te (intergrated milkfish farming) n te nei ae Nein Riki?*

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai iroun te Minitita ibukin te Akawa.

Hon. James Taom: Ko rabwa Tibiika ao e rabwa naba te Tia Tei ae karineaki mai Nikunau temanna. Ao aei kaekan ana

titiraki te Tibiika. *Te Tibiika, te Tia Rabakau man te FAO e na karaoa mwanangana nakon te Itera Maiaki n ikotaki ma Nikunau ao e a karaoa naba ana kakae i aon Nein Riki ao man anga ana ibuouboki ibukin te karikirake aio.* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Rimeta Beniamina: I kaitau nakon te kaeka te Tia Babaire ao buokan te titiraki. E nga rabwatan ngkai te FAO consultant te tia rabakau anne. E a tia n roko mai tinaniku ao aba raa akana a kawaraki iraikin Nikunau. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. James Taom: E rabwa buokan te titiraki, ao e koaua tao I karautaeka bwa I aki ke I tuai kona ni kangai, bwa I aki ataia ngkai n te tai aei bwa e a tia n roko ke e tuai. Man tuangakiu ao e na mwananga te tia rabakau anne man te FAO ni kaei aba n te Itera Maiaki n aron kanga tein mwanangana are e a tia ni karokoaki inanona te Tia Babaire ao teuana mai ibuakona Nikunau. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Rimeta Beniamina: I kaitau nakon te Minitita ma ana kaeka ao e koaua tao e tuai ataki raoui bwa e ngaa rabwatan te tia rabakau aei ma ara kantaninga bwa tao e na waekoa ni kaoaki man te tabo are e na mwananga

ma iai. Buokan te titiraki te Tia Babaire. Ti ataia bwa iai te karikirake teuana ae e a tia n reke mwanena n te abamwakoro ae Beru n te mwaiti ae \$108,000 ae mwanenna Taiwan. Aba akana a na kawaraki akanne e riai bwa e na iai aia karikirake ae na taubobonga kanga Beru ke a nang boni kawaraki naba, e ngae ngke tao e tuai n reke mwanen aia karikirake te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Tetabo Nakara: Te Tia Babaire N na ibuouboki teutana bwa I ata teutana rongorongon anne ao e rangi n okiokiraki te titiraki aio te Tia Babaire, ao tao e bon riai naba ni kateretereaki raoui. Ane te FAO te Tia Babaire, aio te karikirake ae e a tia ni waaki ma Nikunau ao e waaki te Tia Babaire te karikirake aio n ana tai te Tia Tei ae karineaki ae tabeka te titiraki aio ngke e Minitita teutana te tai. Moan rokona n te Ministry te Tia Babaire ao e a karekea naba te karikirake aio nako Nikunau. Iai mwanen te karikirake aio ane \$10,000 ae e mena iaan te *tele-food* te Tia Babaire iaan ana karikirake te FAO. Ao kabonganan te mwane aio te Tia Babaire, e na karaoaki iai te *feasibilities studies* imwain ae na karekeaki raoui bwa tera te karikirake are e na bubura are e na kona ni kanakoaki nakon te FAO. Ae e mwananga te Tia Babaire n te tai arei bon te Tia Tei ae karineaki aio inanon ana tai ni Minitita n te Fisheries n te tai ae uarereke ao e nako ma

temanna ana tia rabakau man te Fisheries ao a nako ni karaoa te ukeuke i Nikunau ao a karaoi naba kateitei ao a kateirake n te mwakuri teutana ngaia are e a bane te mwane aio te Tia Babaire. A manga bubuti riki ngkanne te mwane nakon te FAO, ao te FAO ngkanne akea n ana Kai ni Baire n ana *criteria* mwanenakin te *labour*, mwanenakin te *material* ngaia are a totokoa te karikirake aio. Te karikirake te Tia Babaire ane e waewaeaki ane mai Beru, e rinanon te Kauntira te Tia Babaire bwa ana *priority* te Kauntira ao e aki mwanenaki man te FAO. E mwanenaki te Tia Babaire mai iroun Taiwan rinanon te MISA, ngaia are tao anne kabwarabwaran teutana te karikirake ae e a okiokiraki aio bwa tao iai waewaeana bwa tao e bure are e karaoia te Minitita n te Akawa mai imwaina, e aki bure te Tia Babaire. Ana karikirake Beru ane e wakinna, e bon karaoia rinanon te Kauntira te Tia Babaire. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Rimeta Beniamina: Ti karabwa te kamataata tao mai iroun te Minitita are mai imwaina te Tia Babaire. Bwa tao iai rongorongon naba aika riai ni kaetaki bwa te bwai are e karaoaki, e aki wakinaki te karikirake i aon Nein Riki bwa te bwai ae karaoaki te *study* naba ke te survey imwain are e wakinaki raoui. I aki ataia bwa

iraua te mwane are kanga e taekinna te Minitita ngkoa ae e a bane naba ao e a bane iai ana kataumwane te telefood. Ao ti tangiria bwa e na kaotia nakoira bwa e a bane naba n ti te kakae ae uarereke ao kanga I aki kakoaua anne. Ao N na kaeta naba teuana te Tia Babaire, tiaki ngai ae I nako naba ni karaoa te mwakuri bwa bon taan mwakuri n te Botaki n Akawa. I tabeka te titiraki aio ibukina bwa iai naba au tai n tabetabekia ni bowin te Auti n Tei ae nako ao ti kataia ni kamena bwa e anga ngkai ana iango ni karikirake Nikunau, ao e taku te Minitita are mai imwaina bwa ai akea mwanena. Ma ti kataia ni *push* ara karikirake aio ao ti a kubanako bwa e a reke naba ana karikirake Beru, ao e taekinaki ngkoa bwa e na katabangakaki te karikirake aei nakoia kain Kiribati. Ma ti a mimi bwa e a ti reke ana karikirake Beru. N na kabwara au bure nakoia kain Beru bwa tao e bon riai n reke ma tao e aera ngke ai ti Beru naba mai ibuakoia kain Kiribati ao a tia ni kabwarabwara. E bon taekinna naba ngkoa te Minitita n te Environment mai imwaina ae mena n te Commerce bwa e na katabangakaki te karikirake aei ao ti aki ataia bwa tera ae e a karaoaki ngkai. E anaki mwanen Taiwan \$108,000 ao e anganaki Beru. E aoria anne te Tia Babaire ma ti kan ataia ngkai, ngkana arona bwa ti waekoa ni katia ara bebwa ni karikirake e na kona naba n reke mwanena n te tai ae waekoa kanga Beru ae tao tem

waiti naba ae \$108,000. te Tia Babaire?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Tetabo Nakara: Te Tia Babaire e kanga n reke nakon Beru te karikirake aio te Tia Babaire, bwa ana *priority* Beru. Ngkana ko nako n noria n te MISA ngkai, ao ana *priority* n te ririki ae nako ao anne bukin ae reke iai nakoina. Ngkana arona bwa e na karaoa ana *pro-doc* Nikunau, a kawaina are e tuangaki te Tia Babaire e kangai. Rinanon te Kauntira , koreia bwa am nambwa 1 ni karikirake ke am *priority*. Ao ngkana e reke anne ao te MISA e a karekea naba mwanena, ma are tiaki aio ana *priority* Nikunau te Tia Babaire ke tao te garage ke tera n aron are e a tia n taekinaki ngaia ane e bon anganaki moa mwanen akanne. Ngaia are e na riai n teretere raoi bwa e aki aonikaiaki aio, te Kauntira ni Beru e boni waakina ana karikirake, ngaia are kanga anne kabwarabwarakina te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei.

Mr. Rimeta Beniamina: N na karautaeka nakon te Minitita ae karineaki, e koaua tao anne tarana ma te bwai are e riki naba te Tia Babaire inanon ririki aika nako te Tia Babaire ngke ti kataia ni *push* ara karikirake bwa ti taku ngaira bwa e boni wene n rau kakaeen mwanena ao e a ti karautaeka naba, bwa akea

te mwane man te *Telefood* man te FAO. Ao ngke ti a ongo imwina bwa e a reke ana mwane Beru, ao e a tibwa taekinaki bwa *push up* nakon te Kauntira. Ngke arona bwa ti aki takaruia te Tia Babaire ao ngaia tiaki ataia ni karokoa ngkai ae ti na riai ni moanibwaia bwa ara karikirake. Ngaia are e a boni tautauaki ni kaongoaki Kiribati ae bwanin bwa a na riai ni karaoia bwa aia moanibwai ni karikirake. E aoria te Tia Babaire bwa ti na bubuti nakon te Minitita ae ngkai bwa e ak ngkoa ao e a manga riki bwa ana moani karikirake Makin. Ma ti na bubuti bwa e na kakaraoa are kanga e a tia ni karaoaki mai imwaina ao e na riai ni kaongoaki Kiribati ni kabane. Ngkana arona bwa a na riai ni moanibwaia aia karikirake tao n te itera teuana, ma reitan te titiraki te Tia Babaire. A kona abamwakoro ake tao a taraia ngkai bwa a na kabwaia iai ni karokoa aia karikirake ao tao e na kona n reke mwanena n aron ae e a tia n reke ao tao e a moanibwaia aio Nikunau bwa tao e koaua bwa tao e nang riai ni moanibwaia ao e kona naba n reke ana mwane ae \$108,000 n aron ae kanga e a tia n reke mai iroun Taiwan te Tia Babaire. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Tetabo Nakara: Te Tia Babaire I aki kan kauntaeka i aon te bwai aio ma are e na riai ni kateretereaki te naan itera aika mwaiti. Ao te titiraki naba teuana te Tia Babaire ae e roko

teuaei ni Minitita n te Fisheries ao e a kanga naba n reke Nikunau bwa e na mena i aan te FAO. Bwa Beru e rinanon te *priority* ao ngaia e kanga n reke Nikunau, tiaki e a bon rineia naba te Tia Babaire. E a bon rineia naba ao ngaia are e kangai. Te bwai aio naba te Tia Babaire, e riai n teretere raoi bwa tiaki te *national project*. Ao tara Kuria te Tia Babaire, e na nako naba te nei n nako Kuria bwa e ngaa nein Kuria. A na riai bwa tiaki aio te project are te national project are e na toa mai Makin nako Arorae bwa e na ti kona n reke nakon te abamwakoro teuana ma te abamwakoro are boni kainnania aio. Ao aron karekean anne te Tia Babaire, ko na rinanon te Kauntira ao I taku bwa e itiaki au Kauntira ao I taku bwa I itiaki naba ngke I mwakuri n te tabo arei bwa akea te babakanikawai ae I karaoia. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Taiaoka te Tia Tei kani kanakoa am titiraki ni kan ota tiaki te kauntaeka.

Mr. Rimeta Beniamina: Te Tia Babaire kai a kani bane naba ara titiraki ao a tuai kaekaki raoi ara titiraki iroun are bon te Minitita. Ma e aoria kai tao ti na ikakaeka teutana. Ao tao te rongorongoro are aongkoa ngai ae I kamena te karikirake anne, e kairua. E na riai n ataia te Tia Tei ao te bwai aio e a kaman tiku imwain rokora i aan te *programme* are te *tilapia eradication* ae e a kaman iaiangoia te Tautaeaka are mai imwaina tiringan te tirabia i

Nikunau, ao ngaia are kanoana are e nang tiringaki ao akea te bwai ae na karaoaki. E na riai n iai te bwai ae na karaoaki, e na tiringaki ao e na kanoaki n te baneawa ao e na manga kataki ni karaoaki are i Temaiku. Ma tao bukina bwa e a ongo te Minitita ae ngaia ae iai ara bubuti ae te intergrated milkfish farming ao e ati divert naba ni kawaekoa bwa ana moanibwai. Ao ngke ti a ongo ao bwa e aera kam aki karaoia bwa ami moanibwai. Ngaia are N na bubutia moa te Minitita are kanga e na bon riai ni kaeka au mena, bwa mwina e a bane naba au tai. Ao ngkana arona bwa e a manga moanibwaia ana karikirake te Kauntira n Nikunau i aon te intergrated milkfish farming, e kona ni manga rinanoa ke tao ni kawaekoa ni karekea mwanena tao ngkana tiaki mai iroun Taiwan bwa mwina e riba Nikunau ke e kakaea man te itera riki teuana te Tia Babaire?

Tibiika: Te Minitita n te Botaki n Akawa.

Hon. James Taom: E rabwa buokan te titiraki, ao e koaua n aron kawaina are e boni mataata ke tao e teretere n aron are e taekinna te Tia Tei ae karineaki mai Nikunau. Ao eng, I taku bwa e na bon akea te kanganga bwa are ngkana e riki bwa ana moani karikirake Nikunau, ao anne ae na boni karaoaki naba n aron ae e tataneiai te aba inanona n te tai aei te Tia Babaire. I taku bwa anne aron kaekana are I kona ni

kaeka iai te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te kabanea n titiraki e nakoim te Tia Tei mai Nikunau.

Mr. Rimeta Beniamina: Ko rabwa te Tia Babaire ao I taku bwa tao e a mataata raoui ikanne bwa ngaia tao te mwananga are e na nako n te Itera Maiaki tao e na bon tangira naba te bebwa ni karikirake. N aron are I kan taekinna naba ikai, I tabekia n rokon te tiim i Nikunau, ana tiim te Tautaeke ao a waekoa naba n tuangira bwa e na roko te tia rabakau. Iai te bwai ae a mwaninga bwa are akea mwanena ao e tuai n tauraoi te bebwa ni karikirake, e a boni kariaiakaki naba rokon te tia rabakau. Ma e aoria bwa e a mataata ane I taekina anne. I kani kaitua te Minitita ao ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: I ti kani kamataata te bwai arei bwa are I irekereke naba iai te Tia Babaire. I tangiria naba ni kaitiakai iai bwa are I mwaneweaki bwa n au ngkoa ni Minitita n te Environment Lands and Agriculture, e koaua te FAO e mena mwina iroura te Tia Babaire. Ao I kakoaua naba bwa ngke I roko i Nikunau, ao iai taekan te rongorongo aio. Ma rokon te FAO are e na roko iai i Nikunau are aongkoa kaekan te titiraki n te tai aio, e na karaoa te kakae ao e a karaoa naba te kataumwane ibukin te karikirake

anne. Ao ngkanne man reken te kakae anne ao reken te kataumwane, ao tao anne ngkanne are e na manga wene iron te FAO bwa e na kakaea mwanena te Tia Babaire ae kanga I ti kaitiakan anne te Tia Babaire ae I kan buoka iai te itera aio.

Tibiika: I taku bwa a boni bane buokan te titiraki ae e kantaningakin te titiraki aio, ngkai e a boni boo 4.00pm ao ngkai N na kabureika te Auti ao ti a manga oki n 16.30pm. E motirawa moa te Auti.

MOTIRAWA TE AUTI

Tibiika: Ti na wakina ara titiraki n aron are ti a tia n toki iai ao ti na waaki man anne, ao ti tebo ma imatau ngkanne ngkana e eti au ururing ngkai ao ti tebo ma te titiraki nambwa 31 mai iron te Tia Tei mai Teraina.

BOON TANGOAN MANEABA IBUKIN KAWAKINAN TAKATAKA

Mr. Tetaake Eria: Ko rabwa Tibiika. Ao e koaua I a bubutiko te kaeka nakon au titiraki ae nambwa 31 ane e kangai taekana. *Te bubuti ni kan ota mai iron te Minitita are e rine bwa iraua boon kamanenakin maneaban Aro ma auti ngkana a tangoaki ibukin kawakinan takataka ngkai e a karaoaki aio i aon Teraina?* Ko rabwa Tibiika.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai iron te Minitita n te Commerce.

Hon. Martin Tofinga: Ko rabwa te Tia Babaire ao I kaitaua ana titiraki te Tia Tei ae karineaki mai Teraina ao aio ngkanne boon ana titiraki. Aio ngkanne tein boon manenan maneaba ao auti ibukin kawakinan te takataka e kangai teina:-

Maneaba: 1mt – 49mt:
\$2.50 n te bongina
50mt -100mt:
\$5.00 n te bongina
101mt – 200mt
\$7.50 te bongina.
201mt over
\$10.00 n te bongina

Auti ni Imatang:
\$80.00 n te namwakaina.
Auti ni Kiribati ;
\$30.00 n te namwakaina.

Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei mai Teraina.

Mr. Tetaake Eria: Ko aitau Tibiika ao e koaua I kaitaua naba te Minitita n ana kaeka. Ao e koaua n aron otau ae uarereke te Tibiika, ao e koaua kanga ai aron tein boon auti akanne n aron ane te maneaba kanga ai aron ae rangi n tara n uarereke. Eng, ti \$2.50 n te bongina ane e koaua ane 50mt – 100mt - \$5.00 n te bongina. Kanga n aron \$7.50 n te bongina kanga n aron akanne. Kanga a rangi n tara n uarereke ma e aoria, Tibiika N na titiraki n aron are kanga te auti ni imatang kanga e nako raoi te boo i aon ane \$80.00 n te namwakaina. A ngaa ae a nanonaki n Auti ni Imatang Tibiika, I butiko.

Tibiika: Ko a kanakoa am titiraki te Tia Tei.

Mr. Tetaake Eria: Tibiika I kani kaoka riki buokan au titiraki, bwa I titiraki ni kangai. Ao auti raa aika auti ni Matang.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: E koaua te Tia Babaire kanga uoua tein te titiraki n aron are e taekinna, Tao e koaua e rangi n uarereke boon te maneaba ao ni kabotauaki ma auti akana tabeua. Ngkana tao ti kaira ana iango te Tia Tei ae karineaki tao n te maneaba are tao te 200mt, \$10.00 ae kaboaki n te bongina te Tia Babaire. Ao ngkana ko kamwaitia n 30 te bong n teuana te namwakaina ao e na kaotinakoa ngkanne te tao \$300.00 n te namwakaina. Tao anne ae ti na ibuouboki iai bwa are e kaboaki n te bongina. Ao e koaua bwa auti ni matang ae aranaki ikai, auti ake a boni mamatoa ao a mwaneaua ao iai kabwaia ao bon iai kanga teina naba n te Kai ni Baire. Are ngaia ngkanne e taraki n \$80.00 n te namwakaina, ngkana e na buoka aio kamataatan te Tia Tei ae karineaki.

Tibiika: Te Tia Tei.

Mr. Tetaake Eria: Ko rabwa Tibiika ao I kaitaua riki naba te Minitita n ana kabwarabwara i aon anne. Eng, iai maneaba n Aro aika I taku bwa bwai ni matang naba bwa te kabwa ao te timanti aia floor. A kona n reke

n te rinan ane te auti ni matang n aron maneaban Aro ao auti kabwa ao floor n te timanti. A riki aikai bwa warekaki bwa auti ni matang ke aki taitaoka.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: N aron otau te Tia Babaire, are e bon okoro tein te maneaba ao te Auti ae nanonaki, bwa te auti e na riai n iai ona ao raana riki. Ao te auti e na mwaneaua, e na aki rangi ni kainnanaoaki iai tao te uatiman, bwa ngkana e a manga atongaki te mwaneaba te Tia Babaire. E a manga airi riki ma te watch man bwa are e na manga tararua te maneaba te Tia Babaire ngkana arona bwa e tangaina te Tia Babaire. Ma I karautaeka n taekinna bwa maneaba ngkana bon tiaki te naan auti ao a na boni mena iaan aia karinan ae te maneaba te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Tetaake Eria: Te Tibiika, I kaitaua riki te Minitita ae rine n ana kabwarabwara ao e koaua tao I a kan nakon te maneaba ke auti ni matang n aron ana bwai te Kauntira. A kaboaki auti aikai, ana auti n takataka te Kauntira ke aki taitaoka.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Are ngkana tiaki bwain te KCCS ke te Copra Society te Tia Babaire, e kaboaki. Ngkana tao arona bwa tao autin te Kauntira ae tangoia ke tao bon

ana auti temanna te aomata ke tao ana mronmron ke te kambwana teuana ao a bon riai ni kaboaki aikanne te Tia Babaire.

Tibiika: E nakoim te Tia Tei mai Tamana.

Mr. Kabetite Mwetaka: Ko rabwa te Tia Babaire ao ti buokan te titiraki ngkai e taekinna bwa iai auti n takataka aika mena i aan te botaki n takataka. Ti kan ti kaotaira bwa auti aika mena iaan te Boboti n Tamana, e riai n taraki bwa ana auti naba te botaki n takataka ke bon auti aika riai ni kaboaki?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Auti aika mena iaan te boboti n takataka, bon ana te boboti ngkanne ane ikanne ao tao ibukin kaboana are e riain teretere ngaia ae I kaokiokia te Tia Babaire. Bwa are a kaokoro aron tararuakin te boboti ibukin are kabaeakina iaan te boraraoi, bon tabena ngkanne kawakinan ana takataka te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei mai Tabiteuea Maiaki.

Mr. Tebuai Uaai: Ko rabwa te Tia Babaire ao tao ngkana e kona ni ibuouboki te Minitita n au titiraki aei ao tao ngkana e aki, e aoria bwa N na bon ti tabekia nakoina bwa boon te auti ni matang \$80.00 n te namwakaina. Ao ngkanne te Tia Babaire e kona n taraia bwa te agency fee, e tau

ngkanne ae \$45.00 n te namwakaina ngkana arona bwa tao te boboti tao Buariki e nang kaboa ngkanne te maneaba n te aekaki ni boo anne. E kona kanga ni warena ni karekea kanga tamaroan te *agency fee*. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: Tao ti na kamataataira ikai te Tia Babaire bwa are I taku bwa te *agency fee*, tiaki te boo n te namwakaina bwa n te ton te Tia Babaire. Ngkana ko mwakuria ngkai bwa irabubua am tan, ao anne ngkanne te kaniwanga nako iai te Tia Babaire. I taku bwa anne ae ti na riai n ataia, tiaki te namwakaina am *agency fee* ae \$45.00 n teuana namwakaina ke tao tera te Tia Babaire. Bwa ngkana arona bwa iai memeren aio naba te Tia Babaire, tao bon wikirake aikai ao e na otinako ngkanne ara tamnei i aon te bwai anne bwa ti na rinanoia ngkai bwa e uara tein naba te *agency fee*. Tera ngkai tein aroni mwakurian te takataka, ae ti a mena inanona n te wiki aei ao e a kan otinako te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: I anga te kabanea n titiraki nakon te Tia Tei mai Kuria.

Ms. Veronika Bakeua: Ko rabwa te Tia Babaire. Ao ti te kani kaota te Tia Babaire, bwa ngkana ana auti te boboti ae e bobonga raoi bwa te auti ni Imatang ae

bubura. Iai boon anne ke akea.
Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Martin Tofinga: I taku bwa e bwaka iaan te kaetieti are ngkana bon tiaki ana bwai te KCCS bwa te auti ae tangoaki ao e na riai n *rent*. Ma I kamataata naba ikai bwa ngkoe te *agent* n te takataka ao iai kabaeakim iaan te boraraoi bwa are tabem kawakinan te takataka te Tia Babaire. Ko rabwa ikanne.

Tibiika: Ti a nakon te titiraki are imwina, titiraki nambwa 9 mai iroun te Tia Tei mai Tarawa Ieta.

**KATEAN ROOKI IBUKIN
MWANEABAN TARAWA
TEINAIETA**

Mr. Kataotika Tekee: Ko rabwa te Tia Babaire ao aei au titiraki te Tia Babaire ae nambwa 9 ae mena n te Ota Beebwa. *E kona te Minitita are tabena te Tia Babaire ae ko rine, ni karekea te mwane ni buoka mai ike e kona n reke iai ibukin katean kainibeka n ana tabo te botannaomata n aron maneaban kawa, nanon oon Aro nako, taabo n reirei ao ni katoai auti ni maeka i Tarawa Ieta mai Buariki nako Buota?* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika ; Ti a ongora kaekana mai iroun te Minitita n te on aoraki.

Hon. Bauro Tongaai: Te Tia Babaire ana titiraki temanna te Tia Tei ae karineaki mai Tarawa

Ieta ao e kangai kaekana. *Tibiika, I kani kaongoa te Tia Tei ae karineaki temanna mai Tarawa Ieta bwa iai ana mwane ni buoka te EU kea ban Eurobe are e a kaman reke iaan te karikirake ae te 'Improvement in the delivery of Health Services in the Outer Gilbert Group' ke katamaroan mwakuri ibukin tararuan te mauri i aon aba ni mwakoron Kiribati ae te Gilbert Group are e kona n tobwaki iai te karikirake ae e nanonna n ana titiraki te Tia Tei. E tararuaki te mwane ni karikirake aei iroun te rabwata ae te KANGO ao ti kaunga te Tia Tei bwa e na reitaki ma te rabwata aei ibukin ana karikirake ae e iangoia aio ibukin abana ae Tarawa Ieta.*

Tibiika: Te Tia Tei.

Mr. Kataotika Tekee: Ko rabwa te Tia Babaire ao I karabwa te Tia Babaire te Minitita ae karineaki ni kaboan au titiraki. I kan titirakina te Tia Babaire te Minitita ae karineaki ni kaineti ma te titiraki aio n aron kaboakina. E kona moa ni kabwarabwara nakoiu imwain ae I a manga tabeka au titiraki bwa tera te rabwata ae te KANGO ni kaineti ma te waaki ni kanoan au titiraki ae I tabekia n te tai aei. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita n te on aoraki.

Hon. Bauro Tongaai: Te Tia Babaire ao aio te rabwata are kanga buokaia te koraki ake a kainnanao tao tera n aekakin aio

te on aoraki, ao aio ngkai e anganaki te rabwata aio e aki tabenna ngkai te WHO i aon Kiribati bwa e anganaki te itera arei are tao iai karikirake ibukin aio ni kaineti ma tao te kaboo n te timanti ma taian toilet. Ao aio ngkanne te rabwata are e tabeakina aio ngkai i aon Kiribati.

Tibiika: Te Tia Tei.

Mr. Kataotika Tekee: E rabwa te Tia Babaire te Minitita ae karineaki. I anganna naba au kaitau bwa ti tebo bwa e anganai te kateniua ni waaki are N na riai ni waaki iai ngke I bon rinanona te titiraki ae kaineti ma aio ni kaineti bwa antai raoi tabena. Ao ngkai e a waakinaki te Tia Babaire, antai raoi tabena. Te Tia Babaire I tabeka au titiraki ni kangai. Ngkana arona bwa ai taben te KANGO te Tia Babaire bwa ko anganna mwanen Eurobe, ao e a tangiraki aio mai Tarawa Ieta ao tao ngai N na aki riai ni karaoa anne bwa are bon au titiraki. Tera te rabwata ae na waaki ma te KANGO i Tarawa Ieta ni kaineti ma aron te buoka aio te Tia Babaire bwa aonga ni wakinaki n aron te kantaninga are I tabekia te titiraki ibukia kain Tarawa Ieta te Tia Babaire. Ko rabwa.

Hon. Bauro Tongaai: Te Tia Babaire n aron e rabwa buokan te titiraki te Tia Babaire. Ngkoa e mena iroun te WHO are i aon Kiribati. Ao ngkai iaan te rabwata are aongkoa e reitaki ma te on aoraki te Tia Babaire ae te

Botaki ni Kuakua, iaan mwanana are Environmental health. Ma ngkai e anganaki ke e a bon iai n aki tabenna aio te Tia Babaire bwa e ewaa tabena riki. Ao tao taben te botaki aio n reitaki ma te EU te Tia Babaire. Ti tebo ana waaki ae e nang aki mena te mwane aio te EU ni kataumwaneia ngkai te WHO, ma e na riai ni karekeaki te rabwata teuana ae nang mwanena aio te Tia Babaire ao ngkoa te timanti ma tera te Tia Babaire. Ngaia are ngkai ai te EU ngkai ae e a mwanenna bwa e a rawa te WHO bwa iai tabena riki ae bongana riki tabeua n aron te reirei, ao te itera n raa riki te Tia Babaire. Ao ngkai e a reke te buoka aio ao I taku bwa aio ngkanne are e mena iroun te EU te Tia Babaire ao e a tia ni katoka te taina te WHO man aron ngkoa are e a tia n riiriki n taai aika tia n nako te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Kataotika Tekee: Ko rabwa te Tia Babaire ao I karabwa te Minitita ma I taku bwa e na riai naba ao N na tuanga te Minitita ae karineaki bwa te waaki ibukin te kainibeka te Tia Babaire i aon Kiribati, te bwai ae rangi ni moanibwai n rangi ni kakawaki. 13,000 tabun mwaitin te auti i aon Kiribati ao e kuri n angina akea te kai n nako tinaniku ao akea te tabo n ran ae reke iai. Ngaia are I butia te Minitita bwa e na tabeka aio, e na karina aio bwa te bwai ae rangi ni kakawaki. E koaua bwa e a bubwai te WHO ngkai te Tia

Babaire. Tera aron reitakin te abamwakoro teuana ao N anga Tarawa Ieta ngkana e a tangira te ibuouboki aio bwa e rangi ni bongana ao tera aron reitakina ae na waekoa ni karaoaki iai nakon te KANGO. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Bauro Tongaai: Te Tia Babaire inanon te ririki ae nako 2006, ao iai te mwane man te EU ae \$900,000 ao aio are e a mena inanoni bain te KANGO. Ao e tibwatibwaki te mwane aio te Tia Babaire i aon abamwakoro ni kabane i aon Kiribati. Te abamwakoro are e bubura riki ana aomata ao mwaitina arei. I taku bwa n aio ao iai te Kai ni Baire n tibwatibwan te mwane ni buoka aio te Tia Babaire. Ngaia ae iai abamwakoro ake a tangira te karikirake aio n aron ae e a tia n nanonna te Tia Tei mai Tarawa Ieta ao I takataka bwa akea te kanganga. E n akon te KANGO ao e kaoti bwaai ni kabane ao iai te mwane ae e a tia n tauraoui ibukin Tarawa Ieta te Tia Babaire n aron ae iai ngkai ae tauraoui inanoni baiu ngkai te Tia Babaire. E tibwatibwaki te mwane are \$200,000 ae roko n te ririki ae nako, ngaia ae akea te kanganga. Ngkana e nako ngkai te Tia Tei mai Tarawa Ieta ae karineaki, ao e nakon te KANGO ao e kaota ana mena ao e kangai ao arei ao arei ao te mwaiti ni mwane arei ibukin am bwai arei. Ti aki te bwai ae na aki reke bwa aio ibukin te mwane ni karikirake n aron are ko

kanonna ao e aonga raoi ma am karikirake aio te Tia Babaire. Ao I taku bwa tao te wiki are imwina ao tao e a reke naba te karikirake aio ibukin ae ko tia n nanonna ibukin Tarawa Ieta, ma tiaki ti ngaia ma nakoia Taan Tei ni kabane. Iai te mwane ao e a tibwatibwaki nakon te abamwakoro ni kabane ao aio kam a kona ngkai n nakon te rabwata ae te KANGO ao tiaki te bwai ae na aki reke ngkana bon te koaua n aron ae e nanonna te Tia Tei mai Tarawa Ieta te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei mai Tabiteuea Meang.

Dr. Tetaua Taitai: Ko rabwa Tibiika ao buokan te titiraki are e tabekia te Tia Tei mai Tarawa Ieta nakon te Minitita. Ti kakoaua are e aikoa tabe te WHO i aon te itera aio, ao te EU ngaia ngkai ae e a mwanena te itera aio. Ma e aera e kamwaingaki man te botaki ni kuakua nakon te KANGO ngkai e noraki bwa taan waakina te waaki bon te naan *environmental health inspectors* ao ngaia naba ake a na anga te advice ibukin karaoan nako te naan mwakuri aikai. Irarikin naba anne ao i aon abamwakoro nako ao iai te naan kamwengaraoi ake a reitaki n taai nako ma te neeti i aon aba ao nakon naba te botaki ni Kuakua. E aera e a kamwaingaki ao e a kanga ngkanne aron rekerekeia botaki aikai ma te KANGO te Minitita. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Bauro Tongaai: Te Tia Babaire e koaua bwa are bon iai taben te Botaki ni Kuakua ao n reitaki ma te Environmental Health, are nanona ti nakoiaia ti te tutuo ao te kaungaunga ao baikara riki tuan te kai n nako tari bwa a na nako raoi bwa tao e na riki te aoraki ao baikara riki. Ngaia e a bon anganaki te rabwata aio bwa boni ngaia ngkanne ae e nang boni wakinna te Tia Babaire ibukin Kiribati ae bwanin iaan are e a bon riai n aki tabenna te Botaki ni Kuakua ao are e a manga bon ti tebo ana kantaninga ma te WHO. Ngaia are e anganaki te itera aio te Tia Babaire, ao I taku bwa e a tia ni katanoataki n te ririki ae nako ao I taku bwa ngkana iai aika tia n ongo are tao iai ana karikirake anne te abamwakoro teuana ibukin itera aikai ao iai te rabwata ae te KANGO te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei mai Tabiteuea Maiaki.

Mr. Tebuai Uaai: Ko rabwa te Tia Babaire ao e rabwa te Minitita n aron ae e kamataata ae \$900,000 ane e tauraoi ibukin aba ni kabane mai Makin ni karokoa Arorae. Ao bon ti te bubuti nakon te Minitita, bwa ngkana e kona n reke kanga te katoto nakoira bwa e korakora nanora iai. E kona n tafiaoka e kona ni karekea nakoira ngaira Taan Tei bwa ti aonga n ata tibwan ara abamwakoro teuana ma teuana, te bubuti anne nakoim te Minitita. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Bauro Tongaai: E rabwa te Tia Babaire ao e rabwa te Tia Tei mai Tabiteuea Maiaki ibukin buokan te titiraki, ao aio e tauraoi te Tia Babaire ae mai Makin ni karokoa Arorae n reitaki ma Banaba. Ao ngkanne e na bon noria bwa tao iai ngkai aika a tuai ni kabonganaki ao e na bon tiku te mwane aio ngkana ko aki roroko ao iai are e a bon roroko naba ma e bane ana mwane ke tibwana ao e toki. Ngaia are I taku bwa a bon tauraoi ngkai ao e kakawaki bwa ngkana tao e bane te \$900,000 ao antai ae e na ataia e na manga bon roko naba tao n te ririki teuana. Ngaia ae I taku bwa tao aio e na tauraoi nakoimi tao nakon te ingabong te Tia Babaire. I tia ngkai ao tao kam na katoaki ao e a menaki naba n ami pigeon holes te Tia Babaire. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: I anga te kabanea n titiraki nakon te Tia Tei mai Tabuaeran.

Mr. Tinia Mariano: Ko rabwa te Tia Babaire. N na bubuti naba ngkana e kona ni karinaki tibwaia kain te Aono n Raina riki abau ae Teraina ao Tabuaeran ngkana e kona n reke.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Bauro Tongaai: Te Tia Babaire aio uoua kaekan buokan te titiraki. E koaua bwa te babaire ngkoa ngke e karaoaki ngkoa man ara botaki are tabena

aio ibukin te mwane ni buoka ao e mwaneweia aba ni kabane n reitaki ma aba ake i Mainiku n reitaki ma Betio ao Tarawa Teinainano. Ma aio bon ana babaire ao ana rinerine te EU te Tia Babaire n reitaki ma te clinics ao te naan Health centers, ti tebo ma aio. Moan te kamimi bwa e baireaki mai ikai aba nako ao ngaia ngke e a roko ana babaire te EU ao e ti kukurei ni mwaneni aongkoa ti te Kiribati Group are e aranaki bwa tinanikun Tarawa Ieta ao n aki reitaki ma aba ake i Mainiku. Anne ti tebo te babaire aio ma are te clinics are e a tia n titiraki temanna te Tia Tei i aona. Te Tia Babaire aio bon ana babaire te EU, a ngaie ni bubutia ara koraki ao aio bon ana baire ae aongkoa e na nako raoi riki aron te karikirake aei i aon Kiribati te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Ti a nakon te titiraki are imwina iaon ara ota bebwa, te titiraki nambwa 17 mai iroun te Tia Tei mai Nikunau.

**BUOKAN TE KANGANGA
NAKON ANA BWA I N TAETAETAE
TSKL I NIKUNAU**

Mr. Kaneang Betero: Ko rabwa te Tia Babaire, ao I bubuti tabekan au titiraki n te tai aio ae e kangai taekana. *Aron te itoman ma abamwakoro nako ni kabongana ana bwai n taetae te TSKL, e a bon buakaka riki nakon are e a tia n nonoraki mai mwaina. E kona te Minitita are tabena ni kabwarabwara te*

kanganga aio ao n ibuouboki nako iai?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natan Teewe: Te Tia Babaire iai te kaeka ae e a tia ni manga kabutaki ae kanga e na onea mwin arei. Tera am kariaia iai, I kona ni kabongana ke e kanga.

Tibiika: E raoiroi iroum te Tia Tei mai Nikunau te kaeka ae boou ane e a tibwa buti ngkai. E rabwa te Tia Babaire.

Hon. Natan Teewe: Ko rabwa te Tia Babaire ao aio ngkanne kaekana ana titiraki te Tia Tei. E riai n tamaroa riki ngkai te itoman ma abamwakoro ibukina bwa waniua (8) abamwakoro ae a tia aia tarebon. Man tian tarebon n abamwakoro akana waniua (8) ao e a tia n raka aia tai n taetae abamwakoro ake a teimatoa ni kabongana te HF radio man teuana (1) te aoa nakon 3 te aoa n te bongina. E ngaie n anne ao n taai aika nako ao iai uruakin te code hand network ae nambwa 1 ao 4, are e rota aron raoiroin te itoman. E a tia ngkai n okira arona raoiroina te itoman n te HF radio. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei mai Nikunau.

Mr. Kaneang Betero: E rabwa te Minitita n aron tein ana kakaeka nakon au titiraki. Ti kakoaua bwa tao e a raka te tai n taetae ao tao I kan reitia teutana te Tia Babaire ti n anga au mena

teutanani kangai, tao buton te kanganga te Tia Babaire tao tiaki tara bwa abwakira te tai n taetae tao ½ n aoa ke 1 te aoa ke 2 ma ti a tara aron kanga teimatoan kabonganana te bwai n taetae. Ao ti kakoaua bwa iai ana ibuouboki riki te Minitita ni karekei riki anga ake ti na boni wene raoi i aon te bwai n taetae, bwa angina te tai te Tia Babaire ti te uruaki. Ngkana e aki uruaki ae i Tarawa, ao e a manga uruaki are i Nikunau. Ngkana e a manga aki uruaki are i Nikunau, e a manga uruaki are i Tarawa. Ao anne ngkanne are e rotira n taainako n angina te tai te uruaki, ma ngaia are te titiraki e kangai. Ao tera ana anga ni ibuouboki iai te Minitita?

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natan Teewe: Te Tia Babaire ao I kakoaua ae e rereke te uruaki, bwa are bwain taetae aika te naan HF radio aika a kabonganaki ngkai e a boni koro mania bwa tao ai tebwai tabun ririkia ngkai. Ma a teimatoa taan mwakuri n te TSKL ni kakaraoi ngkana a uruaki. Te uruaki n te tai ae nako, e riki mai i aon Tarawa ao n aron ae I taekinna e a tia bwa a tia ni manga karaoia. Man tabetai iai uruaki aika reke mai i aon aba, tiaki ibukina bwa e uruaki te bwai n taetae ma tao e mamara te batere ke kanganga n rekereke ma karokoan te power n te bwai n taetae. Ao n aron kaongoau, iai abamwakoro ae a teimatoa ni kakamanea bateren te bwai n taetae ibukin aia kaa. Ngaia are a ibuoubokia ngaia are

tao e kona n reke te kanganga naba ibukina bwa iai te itangobwai imarenan te TSKL ao tao bon te Kauntira riki. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Kaneang Betero: E rabwa buokan te kamataata mai iroun te Minitita, ao e koaua tao N na tabeka aio riki te Tia Babaire ao I taku bwa tao teuana riki imwina ao e a bane naba. Ma I kan reitia. Tao ti rangi n kantaningaia bwa e na bon teimatoa aron raoiroin te bwai n taetae ibukira ngaira riki ake n te Itera Maiaki bwa aio bon te boto ni kainnanao. Ao I taku bwa aio e okioki n tabetabekaki ikai bwa ara boto ni kainnanao riki te Itera Maiaki bwa are e bon tionako. Ma I a kan bubuti nakon te Minitita, iai ana anga ni kawaekoa ni katamaroa te bwai n taetae ao riki kanga aia system are e boou. I taku bwa anne ae ti bon rangi ni kainnanaoia riki bwa ti aonga ni mwengraoi n taetae. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natan Teewe: Te Tia Babaire iai te kantaninga n anne n aron ae e a tia ni wakinaki ngkai ao ae e tabe ni katoai abamwakoro ake a tuai n roko iai ngkai. E koaua iai te mwarara teutana n aron iteran waeremwen reken mwanenakina ma te kantaninga bwa ni bon teuana te tai ao a na bane n toa abamwakoron Kiribati ma te

bwai ae taetae ae e tamaroa riki.
Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei.

Mr. Kaneang Betero: E rabwa anne te Tia Babaire ao I taku bwa ti a kakantaninga anne te Tia Babaire. Ao ti a bubuti bwa e bia te Tautaeaka aio ke te Minitita aio ni kakaea waekoan reken te mwane ibukin te itera aio, ao tao tiaki ti te tarebon naba ae kanga ti nanonna naba ikai te Tia Babaire, ma I a karekerekea ma taekan te TV bwa are boni kain naba Nikunau a tangiria ni mataku n te TV are bwain Kiribati. Ngaia are ti bubuti naba aio, iai ana anga naba te Tautaeaka ni karokoroko i aon abamwakoro ke tao e a bon ti tau naba ibukia kain Kiribati ake a mena i Tarawa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natan Teewe: Te Tia Babaire tao I a karokoa rongorongon te TV nakon te rabwata are tabena aio ao ti a manga boni kaongoraea tera aia reke iai. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei mai Tabiteuea Meang.

Dr. Tetaua Taitai: Ko rabwa Tibiika ao aio reitan te titiraki are te itoman ma aonnaba i aon ana bwai n taetae te TSKL te Tia Babaire. Ao I karabwa te TSKL ke te Tautaeaka n te tarebon are e a tia ni bobonga i aon Tabiteuea Meang. Iai ngkanne buokan te titiraki ae kangai Tibiika bwa e

kona ni waekoa te uruaki ngkana e reke n te naan bwai n taetae aikai bwa e noraki n taai aika nako ae e a tia n uruaki te tarebon i Tabiteuea Meang ao e wene inanon ae e kan 3-4 te namwakaina n aki tia. Ao anne ae kanga e a manga bon okira naba aron te kanganga are mai imwaina are ibukin te taetae. Kanga te bubuti nakon te Minitita bwa e kona ni kawaekoa n *repair* ke ni karaoiroi te naan bwai n taetae ngkana arona bwa e reke te uruaki iai te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natan Teewe: E rabwa te Tia Tei ae Rine te Tia Babaire ni buokan te titiraki ao tao bon anne ae riai ni karaoaki. Ti karautaeaka ngkana e a tia ni wene ni maan te uruaki, ao tao a bon ongora kain TSKL riki nake mwiokoaia anne ao N na kaungaia ao N na butia bwa a na kakaea n ienikuri ni kakaei mwin taian uruaki ao ni manga katamaroai. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: N na angan te Tia Tei mai Tarawa Teinainano, ao mwina e a kabanea te Tia Tei mai Onotoa are e katea naba baina n ae nako.

Mr. Teburoro Tito: Te Tia Babaire ko rabwa, ao tao e kangai buokan te titiraki iaon aio te Tia Babaire. Tera ngkai ana babaire te Tautaeaka ibukin karekean tarebon ake a boou ane a roko n abamwakoro akana 8. Tera te

babaire ibukin mwanenakina. E ngaa te mwane ae na reke ngkai te Tia Babaire ibukin anne te Tia Babaire, te tabo raa ao kanga n ningai te tai are e na reke mwanena ao e aera ngke e katokaki are e boni mwanenna te TSKL man ana raka. Kanga tera te kanganga n aron are ti karaoia ngkekei. Ti katuka ana raka te TSKL, a karekeaki bwai n taetae ae ngaia kam kanimwi ngkai. E aera e bitaki te waaki anne. Tera bukina ao ngkai kam nang kakaea te mwane ni buoka ao e na reke n ningai te mwane ane e na mwanena anne te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natan Teewe: Te Tia Babaire, e a manga kani kauntaeka naba te Tia Tei. Akea te bwai ae ti bitia, ti te system ma akea te bwai ae bitaki. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: I angan te Tia Tei mai Onotoa bwa e kamena te kabanea n titiraki.

Ms. Beta Tewareka Tentoa: Ko rabwa te Tia Babaire ao e rabwa te Tia Tei temanna mai Nikunau bwa e reke ana tai n tabeka te kanganga aio teuana are ti rangin rotaki iai ngaira ake mai Maiaki. E koaua ao Onotoa bon rangi n rotaki naba n te kanganga aio ao e taekinna te Minitita n ana kaeka bwa e aokira ngkai arona te bwai n taetae. Ao n au tai ni mena i Onotoa ikekei, ao e bon tuai naba n raoiroi te bwai n taetae ti te ½ n aoa are ti anganaki ara tai

iai. N ningai ae e okira iai raoiroina te bwai n taetae riki ibukin Onotoa. Ko bati n rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natan Teewe: Te Tia Babaire e rabwa buokan te titiraki. N aron kaongoau n aron te bebwa ae e mena imatau man te TSKL, ao e okira raoiroina n 09/05/07. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a nakon te titiraki are imwina te titiraki mai iroun te Tia Tei mai Tabuaeran nambwa 28. Te Tia Tei mai Tabuaeran.

KATEAN ANA KORAKI 5 AO 6 MTSS I TABUAERAN

Mr. Tinia Mariano: Ko rabwa te Tia Babaire. Ao N na bubuti kaekan au titiraki aio 28 i aon te Ota bebwa. *E taekinna te Tautaeaka ni kabowi aika nako bwa e na riai ni kateaki ana Form 6 ao 7 Art ao Science MTSS inanon taai aika nako bwa e aonga ni kauarerekea te mwaiti n ataei ake a na karinaki n te KGV/EBS ao riki ibukin kangangan tararuia ataei i aon Tarawa irouia taan kawakinia. E kona te Tautaeaka ni kakoroa nanon aei are e bon rangi ni boutokaki irouia kaaro ao ataein te reirei man te Aono n Raina ao Rawaki n te tai ae waetata. Ko rabwa te Tia Babaire.*

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai iroun te Minitita n te Reirei.

Hon. Tetabo Nakara: E rabwa te tia tabeka te titiraki te Tia Babaire. Ao aio ngkanne kaekana. *Te Tibiika, e bon teimatoa te Tautaeaka n tangira katean te Form 6 ao 7 n te MTSS, ma bon iai kanganga aika a totokoa kaman karaoan aio ni waekoa.* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei.

Mr. Tinia Mariano: Te Tia Babaire ao ngkana tao e koaua bwa iai te kanganga, ao I kan ataia moa bwa tera te kanganga. E riki mai iroura te kanganga ke e bon riki man ana waaki nake tani bukinaki iai. Ko rabwa te Tia Babaire bwa I kan ongora.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Tetabo Nakara: Te Tia Babaire, I aki kona ni koteia raoi bwa e riki mai iaa te kanganga ma aikai kanganga tabeua aika riki. E aki tau mwaitin te tia reirei ae bebwa, te naan kateitei n te Kura aio a rangi ni maan ao a kakaraoma bwa teimatoa ni kona ni kabonganaki ke a na aki. E rangi n raroa Tabuaeran n iteran te communication ao te transport are kanga e kona n iangoaki iai bwa n tabetai a rangi n tionako ataei ao aia bwai n reirei aikoa kona ni waekoa n roko ma tera ma tera. Iai naba ngkanne te kanganga ibukin te rabakau ae boou n aron te ID ma tera riki n te Internet facilities, aki naba tauraoi i aon te tabo aio. Ngaia are aikai tabeua te Tia Babaire kanganga ake kanga a totokoa moa aron kawaekoan

karaoan te bubuti ae tabekaki n te titiraki te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Tinia Mariano: E rabwa te Tia Babaire ana kaeka te Minitita ae karineaki n ana kaeka ae moan te tikiraoi. Ao buokan te titiraki. Te Tia Babaire e koaua bwa te reirei aio, e tei man te 1992 ao tao e koaua bwa kateitei aikai boni kateitei ake a kaman tei ngkoa n ana tai te Keboro taabo akanne. Ao n tarana kanga e bon tara ni matoatoa. Tao iai onobwai akana a tia ni karaoaki ao iai naba kateitei aika tia ni karaoaki aika boou ao n te koaua e a tia ni bane te mwane aika mwaiti ae tao iraua te mirion ae e tia ni kabaneaki. Ao ngkana tao e koaua bwa iai riki onobwai tabeua, tao bon onobwai aika uarereke. Ibukin te communication, e noraki ngkai bwa Tabuaeran i aoni kawaina n reke ana rerio, ana tarebon tao i aon kawaina. Te transport are iai naba ara kaibuke ngkai aika tauraoi. Eng, tao e koaua te wanikiba ma are e boni mwarara iroumi ara wanikiba bwa e uarereke aron iangoana. Ao n te wanikiba ngkana e iangoaki, kai boni mai iroumi naba waekoan te transport. Ngaia are I bon taraia moa n te tai aei, bwa e na akea te kanganga are te transport ao te communication. Bwa are ngkai bwaai aikai ae a roko iroura ngkai. Ao ibukin auti aika aki rangi ni boou, I taku bwa angina a tia ni bane n onobwaiaki tao ti tabeua akana a tuai n

onobwaiaki. Kateitei aika boou a rangi ni mwaiti aika boou.

Tibiika: Ko a taitaoka te Tia Tei ni kanakoa am titiraki.

Mr. Tinia Mariano: Ngaia are au titiraki mai ikai te Tia Babaire, bwa I taku bwa ngkana kanganga aikai ao I taku bwa e a tia n reke bwa e a kaekaki te Tia Babaire. Te communication e a reke iroura, te transport e roko naba ngkai bwa are iai ara kaibuke. N na bubuti nakon te Minitita bwa I taku bwa kanganga aikai ae I taku bwa a taraia mai mwaina ao ngkai n taai aikai, akea bwa are a bane n roko ngkai. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Tetabo Nakara: Ao e rabwa bwa ngkana te titiraki ae kangai, a toki kanganga aikai. Ao ngkanne e a kona ni kateaki ikekei. Ara kaeka ngkanne man te botaki n reirei, e kangai te Tia Babaire. Bwa n taai aika nako te Tia Babaire, ao e kakoauaki bwa iai te kabuanibwai nakon te KGV/EBS bwa iai te ataei temanna ae kabuanibwai maiuna. Ao kain te KGV/EBS n te tai anne te Tia Babaire, a waekoa ni kaotinakoia ataei ao a karokoa te tiim teuana man te Works bwa a na karaoa te tutuo i aon te iti. Ngkai naba te Tia Babaire, ti tuai naba kona n rangi ni kamaekai ataei n auti ake tabeua. Bwa bon iai te raraoma te Tia Babaire n rabwatan te kateitei (te

instructure) te Tia Babaire, are ti bubuti ngkai bwa ena manga karauaki ni manga karaoaki te survey iai. Ngaia are ngkana arona bwa te kateitei ake i Tabuaeran imwain te Korone, bwa n ana tai Keboro ao ngkanne ti na rangi ni kainnanao riki aio. Ti na bon kainnanao riki te instructual survey are e na kona ni karaoaki bwa a mamatoa auti aikai ke e kanga. Ma irarikin anne te Tia Babaire, ao iai tarataran itera tabeua ibukin katamaroan te itera aio ao kawaekoakina. Ao teuana te taratara iai, ngkana e kona ni waekoa ni kateaki koraki 7 Science i Kiritimati ao ngkanne ataein Tabuaeran ake a reirei ngkanne n MTSS, a na kona n ukeuke nakon te reirei aio i Kiritimati ao a na kona naba ngkanne ataei n reirei ni Katorika ake i Kiritimati ae iai naba te Kauarinan ni Katorika ikekei ao te KPC a kona naba n reirei ikekei. Ngaia are kanga akanne te naan kataratara. I tuai ni kona ni kangai bwa a bwai akanne ma a na kamatebwaiaki naba aikai te Tia Babaire ao ngkana arona bwa tera te kaeka iai ao ngkanne ti a kona ngkanne n anga raoi ana kaeka te Tautaeaka n te tai anne. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika; Te Tia Tei riki. Kanakoa am titiraki.

Mr. Tinia Mariano: Te Tia Babaire I mwaninga teuana kaekan are ara power. I kakoaua bwa iai ara power ae rangi n tau marurungina ao e rangi n tau

naba ibukin te mwakuri n te computer. Te computer naba e kainnanoaki bwa kabutiraoran aia mwakuri ataei, taan reirei. Ao ngkanne ibukin anne ao kanga bon ara kantaninga ngkai bon reirein te Tautaeaka ao bukin tera bwa e na aki kakoroaki bukin bwaai aika kainnanoaki ao ti a manga bon nakon itera tabeua ao bon iai reirein te Tautaeaka. Au bubuti bwa ngkana e na boni kabobongaki raoi aio bwa are bon ana reirei te Tautaeaka. Tera te anga e na kona ni buokaki iai nanon ara titiraki aio ibukin boutokan te reirei aio. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Tetabo Nakara: Te Tia Babaire I aki taekinna bwa aongkoa e nang aki kabobongaki raoi te reirei aio. E na kabobongaki te Tia Babaire ma a rawata moa bwaai aika a na karaoaki. A na rawata bwaai aika na karaoaki ngkana arona bwa a bane n tia te naan kakae aikai te Tia Babaire, ao a noria taan rabakau bwa e a nako raoi ibukin te te reirei ao e na rangi ni bebete iai karinakin te reirei ao anne ngkanne te Tia Babaire are e na kona n taraki te kainnano ae tabekaki iroun te Tia Tei ae karineaki. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Tinia Mariano: Tao boni kabanean buokan au titiraki aio. Te moanibwai moa bon te kaitau. Te kaitau n aron are kanga I

taku bwa ko a kaaki taekana ao ko nang kabirinakoa ara tabo are boni bwain te Tautaeaka arei. I rangi ni kaitauko n anne ngkai e aki birinako am iango mai iai ao I taku bwa bon te bwai ae e a rangi n toronibwai te tabo anne ibukia ataei. Ao I rangi ni karabwa ngkai e na tiku te kantaninga n iangoaki aron karokoraoran anne. E rabwa.

Tibiika: Iai te titiraki, ti a ongora buokan te titiraki mai iroun te Tia Tei mai Tabiteuea Meang. Te Tia Tei.

Dr. Tetaua Taitai: Ko rabwa Tibiika ao au titiraki aio, kanga e bon rekereke naba ma reirein te Tautaeaka. Ma ngkana e taku te Minitita bwa e aki tauraoi iai ao e kona n aki kaeka. Ma aio I riki n tabekia ibukin ana kaeka ae kangai, bwa e a karaoaki naba ngkai te kakae ae kanga e noraki ibukin te reirei are i Tabuaeran. Ma anne boni kaekan naba te titiraki are kanga e aki toki n tabetabekaki ke e aki toki ni kaekaki iai ara titiraki ibukin te reirei are i Teabike, i Tabiteuea Meang are boni tuai ni kakaraoaki naba bwa a taku bwa te kakae naba ae e taningaki naba ngkai. Au titiraki ngkanne, bwa e a tia te kakae anne ao n ningai ae na manga karaoaki iai ke ni wakinaki kabobongan te reirei are i Teabike, i Tabiteuea Meang. Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Tetabo Nakara: Ao N na karautaeaka nakon te Tia Tei ae

karineaki bwa I aki tauraoi raoi ibukin Teabike, ma te kantaninga naba ti tebo te Tia Babaire. E na karaoaki naba te naan katamaroa ke te ukeuke bwa tera bwaai aika a riai ni karaoaki ibukin katamaroan ana reirei te Tautaeaka aikai te Tia Babaire, Teabike, KGV/EBS ao Meleangi Tabai te Tia Babaire. Ko rabwa.

Tibiika: Ti a nakon ara kabanea n titiraki n te bwakantaai aio, te titiraki mai iroun te Tia Tei mai Tabuaeran nambwa 26.

**KAWAEKOAN KAROKOAN TE
RERIO AO TE TAREBOON I
TABUAERAN**

Mr. Tinia Mariano: Ko rabwa te Tia Babaire ao N na bubuti kaekan au titiraki ae nambwa 26 i aon te ota bebwa ae bon te kabanea n titiraki. *E tuai man tang te rerio ao mani kamanenaaki naba te tarebon i aon Tabuaeran. E a bane te ririki ae e nako 2006, ao tao e nang manga bane naba te ririki aei ae 2007. E kona te Tautaeaka ni iangoa ana ibuouboki i aon kabobonganaki taian waaki ake a tabe n tinetinea aron katiaan karaoan baikai ibukin buokan kainnanon te botannaomata n te tai ae waetata?* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Ti a ongora kaekana mai iroun te Minitita n te Communication, Transport & Tourism Development.

Hon. Natan Teewe: Ko rabwa te Tia Babaire ao aio kaekan ana titiraki te Tia Tei. *Te Tautaeaka e butimwaea kainnanaan te rerio ao te tarebon iaon Tabuaeran n te tai ae waekoa.* Ko rabwa te Tia Babaire.

Tibiika: Te Tia Tei riki.

Mr. Tinia Mariano: Te Tia Babaire, kanga ti tebo ma e rangi n rau nanou n ana kaeka te Minitita ae karineaki are nanona e bon tauraoi bwaai aikai. I rangi ni kaitau ao te bwai moa teuana bwa e a rangi ni maan te tai bwa man ningai ao man ningai aio ao ti a tibwa kamaiuaki ngkai. Ao man ningai ae ti mena te rotongitong. E rabwa anne ngkai e a koro nanona ae ti a bane ni boraoi ao e nang manga roko iroun tariu aei n ae na roko. Ma e rabwa moa nakoiu bwa e a roko irou. I ongo bwa e a tia n roko te kaibuke i Tabuaeran ao ti tebo ma e nang wakinaki ni katiaki. E rabwa te Tia Babaire ao I a kaitau.

Tibiika: Akea te titiraki n arei.

Hon. Natan Teewe: Taiako te Tia Babaire, tao ibukin te ongora. Ngkai taan mwakuri n te rerio akana a mena i aon Tabuaeran ae aia kauoua ni wiki aio, ao a kantaningaia bwa e na tia aia mwakuri n tokin te wiki ae na roko. Imwin anne ao a na manga kaeka Teraina ao a na tangira naba teniua (3) aia wiki ni mwakuri ikekei. Ara kantaninga bwa e na akea te

nakobuaka n te bao ni mwamwananga. Ngkana e nako raoi te bao ni mwamwananga ao kain Tabuaeran ao Teraina, a na ongora te rerio imwain tokin te namwakaina ae na roko. Ko rabwa.

Tibiika: Te Tia Tei mai Tabuaeran, kanakoa am titiraki.

Mr. Tinia Mariano: Tao ai boni kabaneau aei te Tia Babaire. Ikai ngkanne kanga tao e koaua I a tia ni kaitaua te Minitita n aron ana kaeka aio ao I a boni boutokaia naba ni kangai bwa te Aono n Raina n taai aika nako, boni man ningai ao ai kananoangara aia koraki ae tao man ana tai BP ke mai imwaina riki. Akea te rerio, ao akea te tarebon. Tao iai kanganga aika riki n taian aoraki, ti a taunaki naba ikekei. Ma n te tai aei ao ti a rangi ni kaitaua ara Tautaeka aio bwa e rangi ni kekeiaki ni iangoa katiakin ara rerio ao ara tarebon n ai aron ae e taekinna te Minitita. I rangi ni kaitau iai. Taua teim anne ara Tautaeka ao kam bati n rabwa.

Tibiika: Akea te titiraki n arei, te Tia Tei mai Teraina. Ao iai riki ae kani uoka te titiraki i aon aio. Iai am titiraki te Tia Tei mai Teraina. Am tai aio, kanakoa am titiraki.

Mr. Tetaake Eria: Tibiika, ko kakabwara au bure bwa tao e rangi ni buakaka au bwai bwa I aki ongongo bwanam Tibiika ngaia are kanga I kangai, antai. Kabwara au bure. Eng, n reita

bwanan te Tia Tei mai Tabuaeran ao e aoria ngke e a tia ana tabo ao ngai naba ke e a tia n anga ana kaitau ao N na anga naba ngai au kaitau te Tia Tei mai Teraina bwa bon anne naba te kainnana ae ti a rangi ni kan ongongora. Ao ti kakoaua ngkanne bwa ngaia e nakon te wiki ae na roko ao tao e nang bon reke naba bwanan te Auti ni Maungatabu irouia kain Tabuaeran. Eng, ai kabwaiara kain Tabuaeran ao manga ai kabwaiara naba kain Teraina bwa e nang manga roko naba tao inanon tao uoua riki te wiki ao e nang manga tia aia bwai. E kakoaua anne te Minitita. E rabwa.

Tibiika: Te Minitita.

Hon. Natan Teewe: E rabwa te Tia Tei ae karineaki, ao e riai n teretere. N tokin te wiki ae na roko ao e na tabwanin te mwakuri. Nanona ti aki kantaningaia bwa a na ongo kain Tabuaeran bwanan te Auti n Tei n te wiki n ana kabanea ni wiki ma aongkoa e na tabwanin aia mwakuri n aron aia ribooti Intinia ake a mena ikekei bwa e na tabwanin aia mwakuri n tokin te wiki ae na roko. Ao nanona ngkanne e na maiu te rerio ngkana e a bwara te Auti aio. Ao tao anne kaekan ana titiraki te Tia Tei ao ngkai tao ai boni ngai te kabanea n taetae ao ti a karabwarabwa ibukin te bong ae raoiroi aio, ti katekeraoia taan ongora n nikiran te bwakataai ao te tairiki aio ao riki kain abau ae Abemama. Kam rabwa.

Tibiika: A boni bane kanoan ara bong n te bong aio, ke a boni bane kanoan ara Bowi n te bong aio ngaia are n te tai aio ngkanne ao I taku bwa I aki riai n tabeka te kaoti ibukin te bwaranako ngkai a boni bane kanoan ara kabowi n te bong aio. Ma ngaia are n te tai aio ngkai ao N na kamotirawa te Auti ni karokoa te aoa 10.00am n ingabong. E motirawa moa te Auti.